

**AKTUELNOSTI 17
2012**

AKTUELNOSTI
Časopis Banja Luka College-a
Prvi put pokrenut 1996. g.
Časopis ima naučnu orijentaciju.

Glavni i odgovorni urednik
Prof. dr Željko Mirjanić

Zamjenik glavnog i odgovornog urednika
dr Mladen Mirosavljević

Redakcija

prof. dr Željko Mirjanić; prof. dr Zdravko Glušica; prof. dr Rade Tanjga;
van. prof. Milan Vlatković; van. prof. Miloš Babić; van. prof. Aleksa
Vulin; doc. dr Manojla Zrnić; doc. dr Mladen Mirosavljević; doc. dr Nenad
Novaković; doc. dr Milica Lakić; doc. mr Branimir Grulović; doc. dr Rajko
Macura

Uredništvo

prof. dr Željko Mirjanić; prof. dr Zdravko Glušica; prof. dr Rade
Tanjga; van. prof. Miloš Babić (Novi Sad); van. prof. Milan Vlatković
(Beograd); prof. dr Mijal Stojanović (Kragujevac); prof. dr Đordje Blažić
(Podgorica); van. prof. Nikola Mojović; doc. dr Manojla Zrnić; doc. dr
Mladen Mirosavljević; doc. dr Nenad Novaković; doc. dr Milica Lakić;
Jagodinka Petrikić-Zlatkov, University of Applied Sciences in St. Pölten
(Wien); prof. dr Milan Stamatović (Beograd); prof. dr Ibrahim Jusufranić
(Travnik)

ISSN 0354-9852

Rješenjem Ministarstva informacija Republike Srpske, broj 01-492/86 od 23.12.1996.g.
časopis "Aktuelnosti" Banja Luka, upisan je u Registar javnih glasila pod brojem 183.

Radove objavljene u štampanom izdanju ovog časopisa nije dozvoljeno preštampavati, bilo
u cijelini, bilo u dijelovima, bez izričite saglasnosti Uredništva. Ocjene iznesene u člancima
lični su stavovi njihovih pisaca i ne izražavaju nužno mišljenje Uredništva ili Izdavača.

Časopis Banja Luka College-a

AKTUELNOSTI

BLC
Banja Luka College

Banja Luka, 2012.

SADRŽAJ

DRŽAVA U FUNKCIJI PRETPOSTAVKI EKONOMSKIH I DRUŠTVENIH PERFORMANSI

Borislav Bijelić 7

INTERAKTIVNA MEDIJSKA KAMPAŃJA NA PRIMJERU

POSLOVNE JEDINICE PREDUZEĆA

Mladen Miroslavljević, Mirjana Milovanović 41

BUDŽETSKO RAČUNOVODSTVO I JAVNE NABAVKE

Branka Savić 51

EFEKTI PRIMJENE INFORMACIONIH TEHNOLOGIJA U

ELEKTRONSKOM BANKARSTVU REPUBLIKE SRPSKE

Zorana Kojović 67

ŠTA SU JAVNE POLITIKE

Predrag Ćeranić 87

EKOLOŠKI ASPEKTI PODZEMNE URBANE IZGRADNJE

Tešo Ristić i Tanja Ristić 95

POSLOVNA ETIKA U ZAPOŠLJAVANJU: LJEPŠI LAKŠE DOLAZE

DO NOVCA

Svetlana Dušanić-Gačić 107

DRŽAVA U FUNKCIJI PRETPOSTAVKI EKONOMSKIH I DRUŠTVENIH PERFORMANSI

Borislav Bijelić¹

Nema veće opasnosti za ljudsku slobodu od dogme, monopolja jedne skupine, jedne ideologije, jednog sistema. Istovremeno je naš najveći zadatak da svoje sposobnosti držimo otvorenima za promjenu. Otvoreno društvo ne obećava jednostavan život. Naime, ljudi imaju pogubnu težnju za lagodom zatvorenog svijeta. Ali ako želimo napredovati i popraviti sebe i uslove pod kojima živimo na ovoj planeti, moramo prihvati neuredan, pun sukoba, ali ponosan i ohrabrujući izgled na otvorene horizonte.

Ralph Dahrendorf

Rezime

U prethodnom radu Paradigma tranzicije objavljenom u časopisu Aktuelnosti vidljiva je sadržajna struktura objavljenog rada - proizašla je iz razlikovanja ali i kauzaliteta između čina tranzicije i procesa transformacije. Tako se tranziciji pristupilo prije kao činu naglog i radikalnog prekida sa osnovama političkog sistema (ustoličenje političke slobode - slobode izbora) i naslijedenom državnom svojinom kao dominantnim oblikom svojine (pretpostavka slobodi stvaranja - preduzetništvo), nego li procesu. Nakon nužnog raskida sa ključnim ideoološkim odrednicama društva i države koje su suštinski bili atributi sistema političkog kapitalizma, nastupa dugotrajni proces transformacije odnosno proces promjena u sferi: vrijednosti (duha), ponašanja, navika socio-kulturnog nasljeđa, pravnog, ekonomskog i socijalnog sistema. Riječ je o procesu promjene postojećeg i izgradnji sasvim novog institucionalnog okvira, procesu koji traje znatno duže od kratkih i radikalnih promjena vezanih za tranziciju. U tom procesu traganja, izbora i realizovanja novih praktičnih obrazaca rada i života jedno od prvih pitanja koje se nameće odnosi se na pitanje uloge i značaja države. Naime, dilema: transformacija kroz obrasce društvenog inžinjeriranja (svjesna koordinacija) ili spontanog poretku, pretače se u aksiom prema kojem transformacija pravnog, ekonomskog i socijalnog sistema društva podrazumijeva interakcijsko prožimanje koncepta svjesne koordinacije sa pulsirajućim atributima spontanog poretku kojim se odlikuje otvoreno demokratsko društvo.

---

¹ Dr Borislav Bijelić, Banja Luka College

U ovom radu se nastoji pokazati i naglasiti značaj i uloga države kao dominantnog aktera te istaći stav da obuhvat i vremenska dimenzija realizovanja progresivnih promjena primarno zavisi od upravljačkog kapaciteta (znanja) i stepena, kako bi to rekao Kant, kategoričkog imperativa kreatora i izvođača promjena. Pri tome, u datim okolnostima pridavanje prevage svjesnom (država) u odnosu na spontanitet (tržište) podrazumijeva potrebnu dozu obazrivosti prema mogućem nastojanju vlasti da usurpira i zloupotrijebi moć odnosno da priguši pa čak i onemogući autonomno stasanje i narastanje slobodne inicijative (spontaniteta) - preduzetništva kao refleksije duha konceptualne orientacije društva. Naime, zbog autoritatивне dimenzije sociokulturalnog nasljedja nosioci progresivnih promjena su, ponekad otvoreno a ponekad skriveno, suočeni sa preprekama i opasnostima koje izviru iz opšteg antagonizma na relaciji država - pojedinac olicene u funkciji žudnje mediokriteta za objektivizacijom novog autoriteta, modernizovanog levijatana.

Ključne riječi: država, intervencionizam, pravni sistem, privredni sistem, ekonomска политика, социјални систем.

Abstract

*In the previous magazine Aktuelnosti (Actualities) (number 13) the structure of the contents of the published work: *Paradigm of transition, supervened from differentiating as well as causality between the act of transition and the process of transformation*. So transition was approached more as an act of an abrupt and radical cessation with basics of a political system (enthronement of political freedom - freedom of choice) and an inherited state property as a dominant form of property (precondition to freedom of creation - entrepreneurship), then a process. After a necessary break up with key ideological determinants of society and state which were basically the attributes of a system of political capitalism, comes a long-term process of transformation in other words a process of changes in a sphere: values (of spirit), behavior, habits of socio-cultural heritage, legal, economic and social system. We are talking about a process of change of the existing and building of a completely new institutional framework, a process which lasts significantly longer than the short and radical changes related to transition. In that process of searching, choosing and realizing of new practical patterns of work and life, one of the first questions which is being obtruded relates to the question of the role and significance of the state. Namely, the dilemma: transformation through patterns of social engineering (conscious coordination) or spontaneous order; transposes into an axiom according to which transformation of the legal, economic, and social system of society assumes an interaction-type permeation of the concept of conscious coordination with pulsating attributes of spontaneous order which characterizes an open democratic society.*

In this work it is attempted to show and emphasize the significance and role of the state as a dominant actor and to accentuate a stance that the volume and time dimension of realization of progressive changes primarily depends on the

control capacity (knowledge) and the degree of, as Kant would say it, a categorical Imperative of the creator and performer of changes. Thereat, in given circumstances giving predominance to the conscious (state) as opposed to spontaneity (market) assumes a needed dose of caution towards the possible attempt of the authorities to usurp and abuse power in other words to stifle and even disable autonomous growth of free initiative (spontaneity) - of entrepreneurship as a reflection of the spirit of conceptual orientation of society. Namely, because of the authoritative dimension of socio-cultural heritage carriers of progressive changes are, sometimes openly and sometimes secretively, faced with obstacles and dangers which rise from general antagonism between the state - individual embodied in the function of craving of mediocrity for objectification of new authority, a modernized leviathan.

Key words: state, interventionism, legal system, economic system, economic policy, social system.

UVOD

Ključni nosioci tranzisionih i transformacijskih promjena su urušavanjem i slomom ex-socijalističkih država² suočeni sa izazovima koje nameće koncept "stvaralačke destrukcije" (Schumpeter) sa jedne strane te naslijedenom praksom okoštalih obrazaca ponašanja, stečenih navika i nerazumijevanjem uloge države i pojedinca, koja poput sjene veoma često ide ispred aktera i prati one koji streme prema novim horizontima, sa druge strane. U tim burnim procesima promjena koji dubinski zahvataju sami korijen egzistencije i razvoja otvaraju se dva ključna pitanja. Prvo pitanje se odnosi na konceptualno opredjeljenje društva vezano za izgradnju određenog sistema socijalnih odnosa (tip kapitalizma). Naime, praktikovati se može koncept. Država može funkcionišati i bez koncepta ali onda je riječ o beskonceptijskom stanju i sistemu socijalnih i privrednih odnosa koji se reprodukuju preko pratećih atributa autorativnog sistema. Drugo pitanje se odnosi na potrebu primjerenog poimanja uloge i značaja države kao dominantnog ekonomskog aktera sasvim suprotno nametnutom i laički prihvaćenom neoliberalnom konceptu provođenja tranzisionih i transformacijskih promjena sistema ex-socijalističkih država. Dakle, jedno od suštinskih pitanja opstanka i razvoja društva direktno je vezano za politički i ekonomski aspekt države. Država kao dominantan ekonomski akter koji institucionalizuje pravila igre sa jedne strane te ekonomskom politikom utiče na ekonomske procese, sa druge strane, ne samo da je nezaobilazan agens već je u datim uslovima ključni akter koji produkuje i mijenja stanje.

² Slom ex-socijalističkih država nije posljedi ca nastojanja i djelovanja određene organizovane ideoološko-interesne homogene grupacije poput mlade buržoazije koja je postepeno ograničavala autokratsku moć monarha i na kraju srušila feudalizam da bi izgradila novi sistem socijalnih odnosa. Ex-socijalistički projekat se zbog vlastite neefikasnosti jednostavno urušio i srušio sam od sebe.

Razumijevanje i poopštivosti uloge države u smislu osmišljenog državnog intervencionizma nezaobilazna je pretpostavka ekonomske efikasnosti i društvene progresivnosti odnosno proizvodne i humane orientacije društva. Za konture preduzetničkog kapitalizma dovoljni su privatna svojina i politička sloboda. Međutim, za promjenu naslijedenog duha, pulsiranje stvaralaštva i izdizanja lične i kolektivne odgovornosti (etike) potrebno je mnogo više od navedena dva početna uslova preduzetništva. Tako će konture preduzetništva po četiri pulsirati tek sa primjerenom izgradnjom pravnog sistema u funkciji efektivnosti tržišnog načina privređivanja i pravde. Preduzetnička dinamika je zatim zavisna od ekonomske politike koju koncipira i provodi država. Stepen dinamike preduzetništva i koncept odgovornog preduzetništva vezani su pupčanom vrpcom za kontekst socijalnog sistema. To će reći da preduzetnička ekonomija i očekivane ekonomske i društvene performanse podrazumijevaju tržišni način privređivanja koji je isprepleten brojnim vidovima intervencionističkog djelovanja i uticaja države.

1. DRŽAVA I TRŽIŠNI NAČIN PRIVREĐIVANJA

Život, dignitet, proizvodnja drugim riječima individualnost, sloboda, vlasništvo - to je čovjek. I uprkos lukavstvu vještih političkih lidera, ova tri Božja dara prethode svem ljudskom zakonodavstvu i pretpostavka su mu.

Frederik Bastijat

Odgovor na bilo koje ozbiljnije pitanje u ekonomiji je - zavisi. Zadatak ekonomiste je da objasni od čega to zavisi i na koji način ga riješiti.

Charles Kindleberger³

Tranzicionom promjenom osnova monolitnog političkog sistema i privatizacijom državnog kapitala samo je stvorena nezaobilazna osnova za dalje procese transformacije privrede i društva. Kakvim će se intenzitetom i stepenom obuhvata promjena, i sa kakvom vremenskom dimenzijom odvijati dalji procesi transformacije primarno zavisi od suštinskog funkcionisanja političkog sistema odnosno stepena demokratizacije društva te modela i brzine procesa privatizacije. Naime, društva u tranziciji sustigla je Marxova maksima prema kojoj, u procesima društvenih promjena sta ro veoma često nadjačava i odnosi prevagu nad novim. A to breme starog, naslijedenog birokratsko volontarističko autokratskog sistema (teror nad umom i blokade preduzetništvu) može znatno uspostiti, jedno vrijeme potpuno onemo gučiti procese nasušno potrebnih stvarnih promjena u funkcionisanju demokratskog sistema sa jedne strane i brojne procese neophodnih

---

³ Charles Kindleberger (1910-2003) - profesor na MIT-u i jedan od glavnih autora Marshall-ovog plana nakon II svjetskog rata.

transformacija u privredi i društvu, sa druge strane. Jednostavno, potreba za korjenitim promjenama nameće pitanje postojanja društvene grupe koja je ideološko-interesno homoge na i prožeta žudnjom za izgradnjom privrede i društva čija bi organizacija funkcionalizacija proizlazila iz interaktivnog odnosa osmišljenog državnog intervencionizma i primjerenog stepena slobode u smislu uvažavanja značaja spontaniteta, otvorenosti, samoorganizovanja odnosno sloboda de odgovornog stvaranja. Bitnost navedenog pitanja pojačava se či njenicom da slom prakse koju je produkovala komunistička ideologija nije prouzrokovala homogena društvena grupacija okupljena oko ideje izgradnje demokratskog i pre duzetničkog društva (primjer na rastajuće mlade buržoazije koja ruši apsolutni monarchizam i feudalizam kao sistem) već je taj slom nastao kao posljedica nemogućnosti proklamovanog socijalističkog sistema da parira konkurentskom okruženju. U takvim uslovima, u pravilu, nosioci tranzisionih i transformacijskih promjena oličeni su u predstavnicima ranije partije, koji uz minimalne modifikacije, nastavljaju sa praksom demagoške manipulacije i sklerozom državnog (partijskog) poretku samo sa jednom izrazitom razlikom. Ta razlika se ogleda u interesnom prožimanju i spajanju politike i ekonomije u funkciji ustoličenja nesmetanog prenosa znatnog dijela državne svojine u privatno vlasništvo (preraspodjela) prvaka političke oli garhiye i nekolicine sljedbenika od nosnog odabranih nosilaca krupnog kapitala. Dakle, nominovani nosioci promjena objektivno nisu zainteresovani za stvarne transformacione procese kojima se znatnije i potpunije mijenja naslijedena praksa i stanje koje je dovelo do sloma ex-socijalističkog sistema. Tome treba dodati bar još jedan od brojnih paradoxa s kojima se suočava društvo u tranziciji. Ta ko na primjer dok je sindikat u društвima zapada izranjao i stasavao kao posljedica suprotstavljenih interesa na relaciji rad - kapital dotle se u tranzicionim ex-socijalističkim državama od naslijedenog sindikata očekuje da štiteći i unapređujući prava i interes zaposlenih istovremeno bude i aktivni učesnik izgradnje sistema kapitalističkog društva. Kada se tome doda činjenica da je praktikovanjem ideologije komunizma u potpunosti uništen pojmovni okvir i rječnik svojstven kapitalizmu onda se postavlja pitanje vezano za razumijevanje⁴ suštine preduzetničkog kapitalističkog sistema i stepena društvene (kulturne) podrške nesvaki dašnjim, nužnim i početno veoma bolnim procesima promjena.

4 Naime, tranzicija kao misaono praktični period traganja i proces neravnomjernih cikličnih napredovanja i odstupanja od očekivanog produkuje periode nerazumijevanja i zbumjenosti, konceptualne greške, bolna prilagodavanja, socijalne konflikte te socijalnu otudenost sa tendencijom širenja ravnodušnosti i beznađa najugroženijih slojeva stanovništva. "Od deset stvari zbog kojih se ljutimo zbog devet se više ne bismo lutili ako bismo ih razumjeli vrlo temeljno, na osnovu njihovih uzroka, i tako uvidjeli njihovu nužnost i upoznali njihovu pravu prirodu, a razumjeli bismo ih i upoznavali mnogo češće kada bismo, mjesto da se zbog njih žestimo i jedimo, o njima razmišljali." (Šopenhauer)

Obično se pri sagledavanju i obradi problema vezanim za tranziciju i transformaciju, uz zanemarivanje objektivnih ograničenja, u žigu raz matranja smješta kategorijalni aparat tržišnog načina privređivanja i utjecaj tržišta pri čemu je uloga države uokvirena uskotračnom ili sporednom slijepom prugom (Washington-ski sporazum). Stoga će dalje razmatranje problema vezanih za proces transformacije privrede i društva započeti sa razmatranjem uloge i funkcija države.

Kao drevna institucija ljudske zaje dnice država⁵ je nastala još prije desetak hiljada godina u prvim zemljoradničkim zajednicama u Mesopotamiji. Dobro obučeni biro kratski aparat uokviren u državu postoji u Kini preko hiljadu godina. Različite oblike uplitanja države u privredni život susrećemo još u antičkom dobu (Egipat, Grčka) kada država, u funkciji obezbjeđenja rada siromašnima, izvodi masovne javne radove u kojima se miješaju sve društvene kategorije stanovništva.

Ekonomski ulogu države prisutna je i u antičkom dobu. Tada su doneseni posebni državni propisi koji su se odnosili na snabdijevanje žitaricama čime je direktno ograničena sloboda trgovine. U Rimskom carstvu uloga države se manifestuje u organizovanju strukture kojom se preko institucionalnih formi (privredni zakoni, finansijske službe), utiče na spoljnu trgovinu i sl. Doba feudalizma svodi državnu ulogu na zaštitu zanatstva, cehova, lokalne privrede i trgovine. Različite protekcionističke forme države sežu od pojave kapitalizma odnosno modernih evropskih država čija je osnovica bila sadržana u centralizovanoj birokratiji, velikoj vojnoj sili i uređenom poreskom sistemu. Takva država može sredstvima prisile da ostvaruje suverenu vlast na velikoj teritoriji te da poseže za različitim intervencionističkim mjerama. Preteći prakse protekcionizma je engleski Navigation Act, odnosno Zakon o plavidbi, donesen u vrijeme Cromwella 1651. godine. Taj zakon je ostao na snazi gotovo punih 200 godina, to jest sve do 1850. godine. Prema tom Zakonu svi uvoznici robe iz Amerike, Azije i Afrike za transport moraju koristiti engleske brodove, a za robu iz preostalog dijela svijeta ili engleske ili brodove zemlje porijekla robe.

Rani počeci stvaranja kapitalističkog društva i industrijski razvoj praćeni su proširenjem uloge države na tržište aktere u skladu sa vladajućom ekonomskom misli - doktrinom. Tako je dijapazon uticaja države sezao od prava da vlast direktno odobrava oda branim kompanijama da se bave pojedinim djelatnostima (povelje) do čiste protekcionističke politike. Slijedila je politika osmišljenog državnog intervjencionizma kao svojevrstan odgovor na veliku ekonomsku depresiju 1929-1933. godine. Početna intervjencionistička uloga države u oblasti ekonomije (okvirni i multiplikativni uticaj dijela javnih rashoda

---

5 Sadržajan pregled teorija države predstavlja je Barzel u svojoj studiji: Barzel Yoram, A Theory of the State, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

na privredni rast i razvoj) proširila se na ulogu vezanu za izdizanje stepena aktiviteta u području razvoja sistema socijalne zaštite (država blagostanja) i povećanja stepena bezbjednosti i sigurnosti. U osnovi je moguće izdvojiti četiri osnovna područja koja spadaju u nadležnost države.

Prvo područje (primarna uloga države) očituje se u potrebi stvaranja spoljnog i unutrašnjeg sistema bezbjednosti. Bez obzira na ideološku platformu i političku organizovanost, od Hobsa pa nadalje, svaka država je prepoznatljiva po monopolu legitimne prisile i sistemu zaštite (kolektivna bezbjednost). Bezbjednost prema okruženju ne obuhvata samo sistem odgovarajuće zaštite od agresije već i zaštitu od uvoza dobara koji ne odgovaraju standardima kvaliteta, kontrolu sprovođenja sporazuma o spoljnotrgovinskoj razmjeni kao i poslove uzajamne zaštite stranih investicija. Unutrašnja bezbjednost odnosi se na odgovarajući sistem zaštite (policija i pravosuđe) od nasilništva i samovolje pojedinaca. Praktikovanje sistema zaštite proizlazi iz činjenice da država raspolaže mogućnostima primjene legitimne sile. Sila može biti upotrijebljena da zaštići ali i da ugrozi prava i slobodu izbora pojedinca.

U uslovima političkog pluralizma (demokratski sistem) i tržišnog načina privređivanja pred državu se nameće pitanje institucionalnih standarda veznih za sigurnost svojine i ugovora te efikasnog i pravednog rješavanja konfliktova među različitim tržišnim akterima a da se ne ugrozi sloboda stvaranja i racionalna upotreba raspoloživog (oskudnog) potencijala društva. Naime, svojina preko razuđenog snopa prava postaje progresivni uslov za preduzetničke inicijative i razmjenske odnose, samo ako su ta prava zagarantovana institucionalnom silom, odnosno legitimnom prijetnjom upotrebe sile od strane države.

Područje bezbjednosnih zadataka države obuhvata i neposredno po krijanje ili umanjivanje rizika od kojih se pravni subjekti i stanovništvo objektivno ne mogu u potpunosti ili uopšte osigurati (prirodne katastrofe) kao i osiguranje socijalnih prava za posebno ugrožene kategorije stanovništva i naknade za kategoriju nezaposlenih.

Druge područje koje pokriva država odnosi se na društvenu infrastrukturu. S obzirom na činjenicu da infrastruktura obuhvata kapitalna dobra za čiju izgradnju pojedinci ne nalaze od govarajući interes (dimenzija javnog dobra, eksternalije) te da se interaktivno prožima sa preduzetničkim razvojnim modelom, država se nužno pojavljuje kao promoter i ključni akter investicionih aktivnosti u oblasti razvoja infrastrukture. S obzirom na činjenicu da je riječ o trajnim kapitalnim dobrima čija realizacija zahtijeva angažovanje obilnih finansijskih sredstava, država u odsustvu vlastite akumulacije - štednje (vlastita sredstva) infrastrukturu unapređuje i izgrađuje preko koncepta:

- deficitarnog finansiranja (emisija obveznica, kredit),
- zajedničkog ulaganja i politike koncesija (javno - privatno part-nerstvo).

Koncipiranjem infrastrukturnog razvojnog modela i pokretanjem investicionih aktivnosti država se javlja kao ključni agens privredne živosti. Multiplikator vezan za dio javnih rashoda namijenjen finansiranju infrastrukture u završnici se reflektuje preko rasta društvenog bruto proizvoda i podizanja kvaliteta življenja. Treći segment koji pokriva država odnosi se na brigu o socijalno ugroženom dijelu stanovništva. S obzirom na činjenicu da se socijalna funkcija države vrši sistemom preraspodjele to stepen osiguranja dostojanstva pojedinca i izdizanja socio-kulturnog egzistencijalnog minima ugroženih, primarno zavisi od privrednog rasta i razvoja, odnosno ostvarenog društvenog bruto proizvoda.

Navedene funkcije države ostvaru ju se međusobnim interakcijskim prožimanjem. Tako, na pr. bezbjednosna i infrastrukturna politika države su usko povezane sa politikom inostranih investicija i politikom unutrašnjeg ekonomskog i društvenog razvoja. Nadalje, socijalna funkcija države je nužno naslonjena na ekonomsku osnovu i efektivnost društva. Takođe, raspoloživom ekonomskom osnovom društva i njenim uvećanjem predodređuje se stepen kvaliteta življenja. Društvena potreba uvećanja ekonomске osnove društva⁶ pred državu, pored pitanja: Razvojna politika u smislu donošenja strateških privrednopolitičkih odluka, ili primjerena intervencionistička politika države u funkciji otklanjanja strukturnih poremećaja, nameće potrebu izgradnje i unapređivanja postojećeg institucionalnog sistema odnosno skupa pravila i institucija kojima se omogućavaju novi horizonti ali i ograničava beskompromisna trka za profitom odnosno nesputana sloboda izbora i djelovanje pojedinca odnosno brojnih aktera razmjenskih odnosa. Promijenjen sklop privredne strukture, skup pravila i institucija mora biti praćen korekcijama i unapređenjem funkcionisanja pravosudnog sistema u funkciji efikasnog rješavanja sporova među interesno suprostavljenim akterima tržišnog načina privređivanja i odvraćanja istih od zloupotreba i prevara. Tržište ne produkuje samo sporove, konflikte i prevare. Tržište je složen, razuđen, kompleksan i sve više sofisticiran mehanizam stalne oscilacije ponude i tražnje koji slijedom ekonomskih konjunkturi automatizmom reaguje na promjene egzogenog ili endogenog karaktera (na pr. nagle promjene i ne očekivana dešavanja na finansijskom tržištu, pojava strateške alijanse, demonopolizacija, uticaj regulatora-

---

⁶ U antičkom polisu najdrastičnija moguća kazna nije bila smrtna kazna, već izgnanstvo. Kaznu izgnanstva su dobijali svi oni koji su počeli umanjivati, rasparčavati naslijedenu imovinu. Tadašnji moralni obrazac je aktore neopravданog umanjenja naslijedene imovine definisao kao pojedince koji su nedostojni života u društvenoj zajednici. Tako je, pisac i govornik Demosten zbog prodaje i umanjenja naslijedene imovine bio izgnan iz polisa. Povratak mu je omogućen tek kad je uspio dokazati da je prihode s naslova prodaje naslijedene imovine koristio za vlastito obrazovanje, sticanje odnosno uvećanje znanja.

nih autoriteta, elastičnost supstitucije itd.) uspostavljajući nove nivoe i od nose cijena proizvoda i usluga.

Razmatranje tržišta navodi nas na svojevrsnu paradigmu pojednostavljenog koncepta slobodnog tržišta. Naime, slobodno tržište podrazu mijeva konkureniju. Konkurenija prirodno vodi monopolu, a time procesu potiranja konkurenije i eliminisanju cjenovnog efekta i primjerene proporcije učešća tržišnih aktera u društvenoj proizvodnji te prisvajanju ostvarenog rezultata (raspodjela). Nadalje, monopol je antipod ključnim kategorijama za preduzetničko djelovanje i aktivitetu investitora a koji, prije svega, proizlaze iz spontanih konkurentskih razmjenjskih odnosa na tržištu. To konkretno znači da u privrednoj sferi država, kao dominantni akter, mora sprečavati i onemogućavati procese spajanja i preuzimanja kompanija (okrupnjavanje) kojim se potire konkurenija (prerastanja velikih poslovnih sistema u monopol). Na dalje, u oblasti trajnih kapitalnih dobara i infrastrukture tržište pokazuje znake imperfektnosti (zakasnjeni signali). Tako na primjer, ukoliko se oslonimo na tržišne signale u pogledu potrebe za dodatnom električnom energijom djelovaćemo sa zakašnjnjem. Naime, izgradnja hidrocentrale je kapitalna investicija koja zahtijeva znatno vrijeme od pokretanja inicijative do izgradnje kapaciteta. Oslanjajući se na tržišni signal (informaciju) u konkretnom slučaju bi došlo do kašnjenja (vremenski pomak) sa svim negativnim direktnim i indirektnim posljedicama koje taj vremenski pomak produkuje. Takva kapitalna dobra i slične potrebe koje imaju dimenziju javnog dobra i dugotrajnog potrošnog dobra nije uputno u potpunosti prepustiti privatnoj inicijativi i tržišnim signalima odnosno slobodnom tržištu.

Na zakasnjele tržišne informacije i druge negativne posljedice nesavršenosti tržišta država djeluje utvrđivanjem pravila igre i nametnutom ekonomskom politikom sa jedne strane, te pravednim arbitriranjem i mogućnošću da korišćenjem sredstava prinude - sile primjeni utvrđena pravila i pravična arbitražna rješenja odnosno da sankcioniše odstupanja od utvrđenih pravila, sa druge strane. Time dolazimo do četvrtog segmenta države koji se odnosi na potrebu da se institucionalnim aranžmanima i osmišljenim intervencionizmom (svjesno djelovanje)⁷ omogući ono što slobodno tržište ne može samo po sebi. Bez obzira na to što je slobodno tržište tek teoretski model nepohodno je navesti i ključne negativnosti koje su imanentne tom modelu.

⁷ Ne bez razloga Ljubomir Madžar navodi: "Da li će opšti institucionalni ambijent biti otvoren za individualne impulse i ponašanja i da li će biti otvoreni za pojedinačne interese i preferencije očigledno će zavisiti od toga kako će se usmeriti osnovne, opredjeljujuće politike i, posebno, kako će biti oblikovane institucije. A to znači da će empirijska primenljivost i spoznajna verodostojnost metodološkog individualizma u visokom stepenu zavisiti od svesnih društvenih izbora u sferi institucionalne izgradnje." Lj. Madžar, U potrazi za modernom državom - Iz perspektive poslovnog sveta, Biznis i država, Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, 2006. str. 35.

Slobodno tržište je u osnovi imperfektno tako da su poremećaji i depresija mogući i u uslovima rasta ekonomije (hiperprodukcija). Slobodno tržište produkuje: monopol, eksternalije, asimetrične i zakasnjele informacije u sferi tržišta trajnih kapitalnih dobara, visoku nezaposlenost, nepremostive konflikte na relacija rad - kapital, itd.⁸ Međutim, to ne znači da djelovanje države treba biti usmjereni prema neutralisanju spontaniteta koje je svojstveno tržištu. "Slobodna tržišna uređenja moraju se postići u okviru političkih i pravnih ustanova, koje regulišu ukupne trendove ekonomskih tokova i odražavaju društvene uslove koji su nužni za nepristrasnu jednaku mogućnost"⁹. Država preko pravosudnog, privrednog i ekonomskog sistema te segmenata socijalnog sistema (Slika 1.) treba da institucionalizuje pravila sa jedne strane, te ograniči, uskladi i dijelom usmjeri različite ekonomske i društvene aktere i njihove suprotstavljenje interesne antagonizme prema što racionalnijem, efektivnijem i odgovornijem korišćenju raspoloživog ukupnog potencijala društva, uz istovremeni proces izdizanja kulturnog obrasca i stepena razumijevanja razvojnih procesa, sa druge strane. Bazna osnova mrežnog aktiviteta države u navedenim segmentima sadržana je u prethodnoj institucionalnoj zaštiti dva ključna agensa tržišnog načina privređivanja: svojine i ugovora. Da se spontanitet koji je svojstven tržištu ne bi pretočio u sistem kojim dominiraju prevare, pljačke i u koncept širenja opšte nesigurnosti, država kreira institucionalni sistem u kojem se, štiteći svojinu i ugovor, utvrđuju, primjenjuju i na principu legitimite, legaliteta i distributivne pravde, ograničavaju i arbitriraju ekonomski akteri koji naruše definisana pravila igre ukupnog procesa proširene reprodukcije. Pri tom je veoma bitno da institucionalizovani razmjenski odnosi produkuju minimalne prateće transakcione troškove kao nužnu re fleksiju razmjene svojinskih prava pregovaranja, ugovaranja te kontrole i nadzora izvršenja ugovora.

Prvi, nezaobilazni uslov efektuiranja funkcija privatne svojine¹⁰ i usmjerenoći demokratskog poretka na preduzetničku ekonomiju sadržan je u okvirima i stepenu integralnosti pravne države. Taj poželjni stepen izgrađenosti i integralnosti pravne države proizlazi iz:

- Jurističkog aspekta pravne države, odnosno potrebe da se kroz pravneneorme spriječi (obuzda) i ograniči moguća dominacija i zloupotreba vlasti (osi-

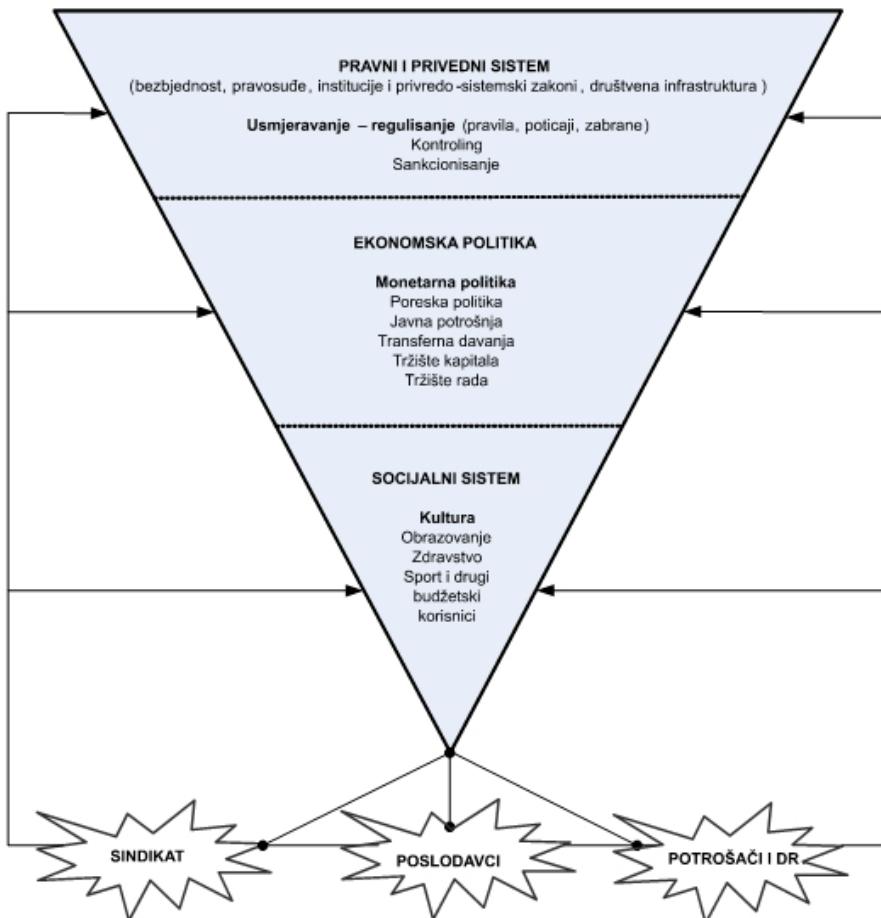
8 Joseph E. Stiglitz: djelu: Ekonomija javnog sektora, navodi šest značajnijih slučajeva u kojima tržišta zbog svoje nesavršenosti ne ostvaruju Pareto optimum. (J. Stiglitz: Ekonomija javnog sektora, Ekonomski fakultet u Beogradu, 2004, str. 76.). John Maynard Keynes je kao odgovor na krizu godine 1926. napisao svoj poznati rad pod naslovom "The End of LaissezFaire". Intervencionističkim mjerama države (preporuke Keynes-a) razriješena je velika depresija 1929-1933, a ne nevidljivom rukom i slobodnom spontanom inicijativom Adama Shmith-a odnosno shvatanjima predstavnika liberalne doktrine.

9 J. Rawls, Teorija pravde, CID Podgorica i JP Službeni list SRJ, 1998, str. 81. (Original: A Theory of Justice, Harward University Press, Cambridge, Massachusetts, Copyright, 1971).

10 Autor je u djelu: Privatizacija ili..? razložio funkcija privatne svojine. B. Bijelić, Privatizacija ili..?, Besjeda, Banja Luka, 2004.

guranje i zaštita slobode, princip jednakosti pred zakonom itd.) Spektar različitih suprotstavljenih interesa u odnosima između države i pojedinca te privrednih subjekata mora se ostvarivati kroz jasnoću posredovanja racionalnog, neretroaktivnog i pravno sigurnog sistema.

- Političkog aspekta pravne države koji se ogleda u iznalaženju optimalnog rješenja (modela) razdvajanja i uravnoveženja podijeljene vlasti. To podrazumijeva odgovarajući stepen decentralizacije državne vlasti i stvaranje bitnih institucionalnih i strukturalnih elemenata demokratskog sistema.

Slika 1. Institucionalni sistem i ključni akteri tržišnog načina privređivanja

- Ekonomskog aspekta pravne države koji proističe iz potrebe da se u procesu prisvajanja, kome je osnova privatna svojina i rad, pravom, zakonom i institucijama zaštiti privatno vlasništvo i definije formalna struktura prisvaja-

nja. Omogućena prava i obaveze s naslova tržišnog načina privređivanja podrazumijevaju pouzdanost ostvarenja istih svim ekonomskim akterima pomoću prava i države (zaštita od samovolje).

Institucionalni aranžmani i pravila igre¹¹ među akterima tržišnog načina privređivanja su u veoma uskoj korelaciji sa stepenom integrisane i formalizovane imovine¹² te definisanim snopom razuđenih svojinskih prava i sistemom zaštite tih prava. "Ključna uloga države jeste da preko efikasnog pravosudskog sistema obezbijedi zaštitu svojinskih prava! Tako sistem postaje ključni momenat za biznis, za otpočinjanje, vođenje i zatvaranje biznisa! Sudski sistem jeste ključna prepreka ili ključni motiv da biznis filozofija bude protjerana iz jednog društva ili da ona bude immanentna nekom društvu."¹³ Filozof John Rawls u djelu Teorija Pravde u poglavlju u kojem se raspravlja o principima pravde za ustanove i principima za pojedince navodi: "U oblikovanju i preoblikovanju društvenih uređenja moraju se, naravno, ispitati sheme i taktike koje oni dozvoljavaju i oblici ponašanja koje podstiču. Idealno, pravila bi trebalo da su postavljena tako da su ljudi vođeni svojim pre ovlađujućim interesima, a djeluju na načine kojima se unapređuju društveno poželjni ciljevi"¹⁴

Osim što je država ključni agens kreiranja institucionalnog sistema svojstvenog filozofiji biznisa (predu zetnička ekonomija - odgovorno preduzetništvo) ona se javlja i kao disponent prava da kupuje i prodaje robu i usluge, vrši transferna plaćanja te prožimanjem mjera i instrumenata ekonomske i monetarno kreditne politike usmjerava investicionu i privrednu aktivnost i realokaciju resursa u skladu sa istaknutim pri vrednopoličkim ciljevima. Pri tom će država ispunjavati svoju svrhu ukoliko ne prekoračuje svoje nadležnosti i ukoliko svojim administrativno regulativnim mjerama

---

11 Pravila igre se utvrđuju zakonskim i podzakonskim propisima kao na primjer: propisima o svojini, o ugovorima, o naknadi štete, o privrednim društvima, o stečaju, o tržištu hartija od vrijednosti itd. Pravila igre su nezamisliva bez krivičnog propisa o zaštiti svojine i čitavog niza drugih propisa kojima se regulišu: oblast radnog zakonodavstva, oblast zdravstvene i socijalne zaštite, oblast spoljnotrgovinske djelatnosti itd.

12 "U Kaliforniji, neposredno nakon zlatne groznice 1849, bilo je nekih osam stotina zasebnih jurisdikcija po pitanju vlasništva, svaka sa svojom dokumentacijom i vlastitim propisima koji su bili uspostavljeni lokalnim konsenzusom. Širom Sjedinjenih Država, od Kalifornije do Floride, udruženja vlasnika parcela dogovarala su se o svojim vlastitim pravilima i izabirala svoje vlastite činovnike. Bilo je potrebno preko stotinu godina, već duboko u devetnaestom vijeku, da Vlada Sjedinjenih Država donese posebne zakone kojima je američka imovina integrisana i formalizovana". Hernando de Soto, Tajna kapitala Zašto je kapitalizam uspešan na Zapadu, a neuspješan u svim ostalim dijelovima svijeta, prevod, Masmedia, Zagreb, 2004. str. 59. (Naslov originala: The Mystery of Capital - Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else). "Između 1785. i 1890. Kongres Sjedinjenih Država donio je preko pet stotina zakona radi reforme vlasničkog sistema..." Isto, str. 129.

13 V. Vukotić, Politička ekonomija biznisa, Biznis i država, Institut društvenih nauka - Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, 2006., str. 20.

14 Ibidem, pod 8, str. 67. 32

ne nastoji poništiti ili otežati spontanost koja izvire iz tržišnog načina privredovanja. Ako se tranzicijom napušta autokratski politički sistem a izgrađuje autoritativni, onda su privreda i društvo preko koncepta autoritativne ličnosti i političkog arbitriranja (voluntaristički intervencionizam) suočeni sa korupcijom, kriminalom i čitavim nizom diskriminacija jednih i selektivnim (političkim) forsiranjem drugih. Ta ko nosioci vlasti, poneseni logikom neprikosnovenog autoritarizma, mogu brojnim administrativnim barijerama i blokadama sprečavati i otežavati stvaralačku privatnu inicijativu - preduzetništvo. Naslijedena okoštala praksa partijsko-birokratske društvene strukture poput dopinga djeluje na ovdašnje političare koji umjesto viška vrijednosti, sve više kreiraju višak moći. U takvim uslovima koncept stvaralaštva i štednje (akumulacije) je zamijenjen konceptom zaduživanja (internu i eksterno) i bećarskim konzumerizmom. Praksa dužničke ekonomije preko koje vlast sve više vlada a sve manje upravlja reflektuje se kroz kontrakciju proizvodnje, dohodaka i zaposlenosti te dvostrukih deficit-a (budžetski deficit i deficit trgovinskog bilansa) i strukturnih poremećaja. Time dolazimo do paradoksa. Država kreira i produkuje ozbiljne strukturne poremećaje, ekonomsku i socijalnu krizu a istovremeno je jedino ona pozvana da eliminiše uzroke krize te da razvojnom dinamikom uspostavi i održi novu ravnotežu.

Da bi država programirala i ostvarivala koncept autentičnog razvoja (rast + strukturne promjene) neophodno je da sistem funkcionisanja vlasti i sadržaj namjeravanih promjena budu prožeti "zlatnim pravilima konkurentnosti", odnosno aktivnostima kojima se:

1. Kreira stabilno poslovno okruženje sa odgovarajućom zakonskom regulativom.
2. Radi na fleksibilnoj i "elastičnoj" strukturi ekonomije.
3. Investira u tradicionalnu i tehnološku infrastrukturu.
4. Promoviše privatna štednja i do maće investicije.
5. Razvija agresivnost na međunarodnom tržištu kao i atraktivnost za strane direktnе investicije.
6. Državna administracija fokusira na kvalitet, brzinu i transparentnost rada.
7. Održava poželjan odnos između nivoa plata, produktivnosti i oporezivanja.
8. Investira u obrazovanje i permanentne obuke radne snage.¹⁵

Navedeno nas nedvosmisленo upućuje na potenciranje stava da se stanje u oblasti konkurenčnosti domaćih firmi sa inozemstvom ne odnosi samo na pitanje upravljanja i stepena preduzetničke dimenzije međudjelova, već da je

15 S. Garelli, Competitiveness of Nations: The Fundamentals, IMD World Competitiveness Yearbook, 2005., p. 615.

konkurentnost privrede znatno uslovljena inter vencionističkim djelovanjem države.

INTERVENCIONISTIČKA ULOGA DRŽAVE

Ekonomski sistem sadrži bezbrojne varijable... Promjene u bilo kojoj od ovog golemog mnoštva varijabli mogu biti posljedica mnogih uzroka. Samo u mašti mogu sve ove varijable ostati konstantne i održavati se u ravnoteži putem uravnovežujućih sila ljudskih želja koje se izražavaju kroz "ponudu i potražnju".

Irving Fisher¹⁶

Stvarno relevantan problem nije ka ko kapitalizam upravlja postojećim strukturama, već kako ih stvara i razara.

J. A. Schumpeter

Kada govorimo o državnom intervencionizmu u uslovima tranzicije i transformacije društveno ekonomskog sistema nužno se suočavamo sa izvjesnim kuriozitetom. Naime, riječ je o tome da se buduće stanje spontane inicijative (liberalnog poretka) i tržišnog načina privređivanja usmjerenog prema biznis sferi treba stvaralački i razvojno dešavati u okviru regulativnog pomaka čija vremenska dimenzija zavisi od obuhvata i intenziteta državnog usmjeravanja

- društvenog inžinjeringa sa jedne strane i naslijedenih sociokulturnih ograničenja bržim i potpunijim promjenama, sa druge strane. To će reći da bi državni aparat trebao da reducira praksu i promjeni navike eksocijalističkog sistema svodeći svoje aktivnosti na funkcije koje samo država može i treba da organizuje i pruži te da istovremeno armiranu praksu izrazitog političkog voluntarizma zamijeni praksom osmišljenog državnog intervencionizma u funkciji privrednog rasta i društvenog razvoja.

S obzirom na istaknute privredno političke ciljeve i vladajuću ekonomsku paradigmu odnosno privrednopolitičku orijentisanost države, uloga države je

¹⁶ Dugovno-deflacijska teorija ekonomskih depresija Irving-a Fisher-a je poticajna i aktuelna i danas kao i u vrijeme velike depresije kada je on o tome pisao. Riječ je o njegovom tekstu: "Dugovno-deflacijska teorija velikih depresija" objavljenom u broju 1(4) časopisa *Econometrica* u oktobru 1933. godine (*The Debt-Deflation Theory of Great Depressions*, *Econometrica* 1(4), 1933. p.p. 337-357.). U tom tekstu Fisher je prezentovao sažete zaključke svoje knjige Poleti i depresije objavljene prethodne godine (*Booms and Depressions*, Adelph, New York, 1932.). U tekstu se predstavlja ambijent velike i radikalne teorijske i političke promjene vezane za politiku New Deal-a. U stvari, Fisher je prije Keynsa-a, na osnovu neoklasične tradicije iznjedrio prostor za model intervencionističkog djelovanja države nasuprot dotadašnjoj nepri-kosnovenoj teoriji i praksi laissez - fairea. Fisher-ov novi pristup seže od 1909. kada je pristupio analitičkim razmatranjima utjecaja promjene cijena, i nominalnih i realnih kamatnih stopa na privredna kretanja. On je time spoznao važne nemonetarne faktore koji uzrokuju poremećaje u ekonomiji.

mutirala od upotrebe teorije i prakse mercantilizma preko ideologije i prakse liberalizma i konzervativnog protekcionizma do korištenja instrumentarija i mehanizama državnog intervencionizma. "Koliko god se ljudi zavaravaju pričama o tržištu, svojini, konkurenčiji i preduzetništvu, svakom dobromanjerniku je jasno da sve počinje i završava se u okvirima instituta državnog regulisanja, od čije fleksibilnosti, racionalnosti i primjene zavise sve navedene kategorije, ostali ekonomski instituti i prevazilaženje institucionalnog vakuma, koji ge nerije nekonkurentske sredine."¹⁷ Kakve će tehnike i instrumentarij upotrebljavati država i kakvi će bi ti efekti koji proizlaze sa naslova intervencionističkog djelovanja države primarno zavisi od toga da li je podloga intervencionizmu po litički voluntarizam ili razvojno istaknuti privrednopolitički ciljevi i prateća ekonomска politika primjerena rješavanju ključnih strukturnih poremećaja, povećanju zaposlenosti, izdizanju kvaliteta življena i efektivnosti privrede. "U stvari, intervencionizam je nastao zato da bi se utabao put razvoju produktivnosti, ali na makroekonomskoj razini. Jednoj privredi ne pomaže ako je produktivnost u jednoj sporednoj grani porasla, a u nekoliko vodećih pala. Modernoj privredi potreban je prosječan rast produktivnosti, opći tehnološki napredak. Do njih može doći samo općim porastom rekapitalizacije s jedne strane, a njenim reinvestiranjem u djelatnosti koje mogu unapređivati tehnologiju s druge strane. Jednom kad su se intervencijom izazvala diferencijalna prelijevanja vrijednosti, važno je da ta prelijevanja pogoduju u agregatnom saldu porastu produktivnosti"¹⁸

Država svoju intervencionističku politiku provodi kroz mjere kojima se potiču takvo pomicanje vrijednosti troškova, cijena ili valute do kakvog ne bi došlo djelovanjem tržišnih snaga u uslovima slobodnog i nesmetanog djelovanja tržišta. Dok se intervencijom nastoje unijeti razlike u postojeće vrijednosne odnose, dotle se preko funkcija tržišta te razlike nastoje opet međusobno izgladiti. Dakle, dilema se ne ogleda u pitanju: Intervencionizam ili tržište? Odnos intervencionizma i tržišta sveden je na pitanje: Koliko i kakav intervencionizam? Takvo pitanje, odnosno mogući stavovi i odgovori posebno su značajni za društvo koje ima namjeru da po stvaralačkoj orientaciji i ponašanju bude prepoznatljivo kao preduzetničko društvo odnosno društvo oslobođeno od blokada preduzetništvu.¹⁹

17 V. Vukotić, M. Drašković, Anti-krizna ekonomска politika i inovaciono-institucionalni model privrednog rasta, *Ekonomija/Economics*, 16 (2), 2009., Str. 617. www.rifin.com

18 V. Pertot, Teorija dispariteta troškova, cijena i valuta, Školska knjiga, Zagreb, 1980., str. 45. "Većina modernih privreda ima na neki način reguliranu gotovo svaku fazu proizvodnje nekim od tipova intervencije" - Isto, str. 99.

19 Sociolog Silvano Bolčić govori o "blokira nom preduzetništvu". Razmatrajući faktore razvoja i blokiranja preduzetništva u Srbiji sredinom i krajem devedesetih godina dvadesetog vijeka Bolčić zaključuje da su: "Kulturni činioци tek jedan, trenutno manje značajan splet faktora koji su uticali na razvoj preduzetništva u Srbiji. Ključni činioци usporenog razvoja preduzetništva u Srbiji 1990-ih jesu dugotrajne nesređene ukupne društvene prilike, razorene institucije društvene regulacije i politička sfera koja

3. PRIVREDNI SISTEM

Privredni sistem je svojevrstan sklop institucija i privredno sistemskih zakona kojim se propisuju uslovi za obavljanje djelatnosti, utvrđuju mehanizmi za donošenje i impletaciju odluka koje se tiču: pro izvodnje, raspodjele, razmjene i potrošnje odnosno regulišu razmjenjski odnosi među akterima tržišnog načina privređivanja. Nepotpunom izgrađenosti privrednog sistema otvara se prostor u kojem je autoritet pojedinca veoma često iznad institucije odnosno propisa sa jedne strane i brojnim administrativnim blokadama stvaralaštву. Te dvije krupne negativnosti su idealno tlo za stasanje i bujanje birokratije i korupcije odnosno dominaciju prakse institucionalne inercije.

Iako su suštinske promijene naslijedenog privrednog sistema i ideologizovane prakse primarno uslovljene pluralizmom u političkoj sferi i privatizacijom državnog kapitala neophodno je napomenuti da se izgradnja novog privrednog sistema ne dešava automatizmom i bez otpora. Uz brojne interesno motivisane nosioce otpora promjenama privrednog sistema pojavljuje se prepreka koju često zanemarujemo, a čini se da je po specifičnoj težini i značaju na prvom mjestu. Riječ je o stepenu razumijevanju privrednog sistema koji treba da uokviri veoma složen sistem kapitalističkih socijalnih odnosa koji su prožeti razvojnom dinamikom i dimenzijom usklajivanja brojnih suprostavljenih, konfliktnih interesa. Razumijevanje složenosti privrednog sistema proizlazi iz stepena raspoloživog znanja i sposobnosti integralnog sagledavanja segmenata privrednog sistema. To ne/razumijevanje značaja ukupnosti privrednog sistema posebno je došlo do izražaja kod političke odlučnosti da se na kvalitetan način izmijeni i dogradi jedan od najbitnijih privredno-sistemskih propisa u Republici Srpskoj - Zakon o preduzećima. Tipičan primjer odsustva principa simultane promjene privredno-sistemskih propisa sadržan je u praksi pripreme i donošenja novog Zakona o privrednim društvima u Republici Srpskoj (2009.). Riječ je o Zakonu koji je nakon završenog procesa privatizacije, organizovanja i funkcionisanja akcionarskih društava i razvoja tržišta hartija od vrijednosti trebao nadomjestiti neprimjeren Zakon o preduzećima. Interesantna je činjenica da fazi pripreme zakona nije prethodilo razmatranje mogućnosti otvaranja prostora za svojevrsno po vezivanja banka i akcionarskih društava (njemačko-japanski model). Odnosno izostao je odgovor na jedno od strateških pitanja: Da li primarni način finansiranja obavljanja djelatnosti treba da se odvija preko tržišta vrijednosnih papira (anglosaksonski model) ili bankarskog sistema (njemačko-japanski model)?

---

je generirala neproduktivna društvena sukobljavanja i koja je umnožavala društvene probleme umesto da ih razrešava" (S. Bolčić, Ima li preduzetništvo u Srbiji kulturni oslonac, Zbornik Kultura i razvoj, Institut društvenih nauka, Beograd, 2004. str. 126.).

U Republici Srpskoj je sfera korpo rativnog upravljanja i nadzora u akcionarskim društvima u kojima je udio državne svojine preko 50% regulisana posebnim Zakonom o javnim preduzećima. Tim Zakonom je određena sasvim drukčija struktura akcionarskog društva sa većinskim državnim kapitalom u odnosu na akcionarska društva sa većinskim privatnim kapitalom. Posebnim Zakonom zakonodavac je namjerio da se upravljačka struktura koja upravlja većinskim državnim kapitalom učini odgovornijom i efikasnijom (zakonom je propisana obaveza dono šenja trogodišnjeg biznis plana, sic!). Kad bi bilo moguće da odgovornost i efikasnost upravljačke strukture koja upravlja državnim kapitalom bude odraz posebnog zakona onda se postavlja pitanje potrebe privatizacije državnog kapitala. Dakle, neprimjeren je da se sferi korporativnog upravljanja i nadzora pristupa na način da zakonsko regulisanje upravljačke korporativne strukture zavisi od oblika svojine. Naime, za efikasno i odgovorno upravljanje akcionarskim društvom ključno je uvažavanje logike i principa privatne svojine i primjeren model upravljanja i nadzora (model odbora direktora u kojem bar jednu trećinu čine nezavisni neizvršni direktori, model odgovarajuće interne i eksterne revizije i posebno model kontrole rada revizorskih kuća). Rješenja vezana za moguće modele korporativnog upravljanja i nadzora kao i pitanja drugih segmenata bitnih za odgovorno i efikasno upravljanje akcionarskim društvom trebali bi proizaći iz logike i principa privatne svojine. Stoga je pored Zakona o privrednim društvima navedeni paralelni Zakon o javnim preduzećima u Republici Srpskoj jedan paradoks koji govori o nedovoljnom razumijevanju suštine funkcionalisanja akcionarskih društava. Donošenjem novog Zakona o privrednim društvima na snazi je i dalje ostao Zakon o javnim preduzećima iako je trebalo biti stavljeno van snage. U suštini, riječ je procesu pripreme i izrade Zakona o privrednim društvima a da se istovremeno nije pristupilo brojnim i obuhvatnim intervencijama u svim privredno-sistemskim propisima koji se na bilo koji način naslanjavaju na taj Zakon. Naime, praktično efektuiranje koje bi u praksi trebalo proistecći s naslova promjene sistemskog zakona uslijediće samo u slučaju kada su promjene simultane odnosno kada se promjene programiraju i dešavaju istovremeno u nekoliko ključnih segmenata privrede i društva. U slučaju i kada se kreira savršen zakon koji se odnosi samo na jednu oblast a izostanu promjene unutar propisa koje se dotiču tog osnovnog zakona u praksi će se otvoriti čitava lepeza pitanja, dilema i nesporazuma (neusaglašenost zakona i potreba za tumačenjima). Promjene privredno sistemskih propisa kao nasušna potreba svih država koje su oko četiri decenije svoje funkcionalisanje bazirali na ideološkoj platformi komunizma a u praksi je to nalikovalo političkom kapitalizmu, u pravilu podrazumijevaju istovremenu izgradnju odgovarajućih potpuno novih institucija. Time se želi reći da prelazak privrednog sistema koji je izgrađivan i koji je funkcionisao na principima političkog

kapitalizma, u privredni sistem koji bi trebao funkcionišati na principima preduzetničkog kapitalizma, ne podrazumijeva samo radikalnu promjenu osnova društveno ekonomskog sistema (tranzicija) već podrazumijeva i procese transformacije (eliminacija i dogradnja) postojećeg i nadasve izgradnju potpuno novih segmenata privrednog odnosno institucionalnog²⁰ sistema.

Iako se razlaganje privrednog sistema na osnovne segmente vrši u zavisnosti od metodološkog pristupa i karakteristika privrednog sistema, operacionalizacija privrednog sistema se može svesti na četiri ključna segmenta:

- izgradnja institucija i propisa u skladu sa dominantnim oblikom svojine,
- jasnost osnovnog motiva vlasnika odnosno aktera tržišnog načina privređivanja,
- donošenje odluka na makro, mezo i mikro nivou, i
- koordinacioni mehanizam (insti tucije, mehanizmi i informacije na osnovu kojih se tržišni akteri međusobno povezuju i putem kojih se regulišu dinamički razmjeni odnosi i proces proširene reprodukcije).

Privredno-sistemske komponente ne bi trebale biti krute, neprilagodljive. Naime, bitna odlika savremenog privrednog sistema upravo se ogleda u praksi koja je prepoznatljiva po impulsima preduzetništvu, brzom i efektivnom djelovanju na ekonomske probleme te unapređenju institucionalnog okvira. Riječ je o simultanom djelovanju vlasti u smjeru razvoja privatne inicijative - preduzetništva i efikasnih tržišta sa jedne strane te zaštiti javnog interesa i unapređenje socijalnog sistema, sa druge strane. "Suprotno često sretanim predstavama, efikasna tržišta ne izrastaju sama od sebe, posebno ne u ograničenim vremenskim intervalima, nego se javljaju kao rezultat promišljenih, intenzivnih i istrajnih napora u domenu institucionalne izgradnje; da bi se došlo do delotvornih tržišta, nije dovoljno tek čekati, u mnogim aspektima ona se moraju izgraditi, posebno ako se ne raspolaže vremenom potrebnim za njihovo eventualno organsko izrastanje."²¹

3. EKONOMSKA POLITIKA

Ekonomski politici obuhvataj projekcije i aktivnosti države kojima se neposredno i posredno preko kontinuiranog i složenog procesa odlučivanja djeluje na veličinu, sastav i raspodjelu ostvarenog društvenog proizvoda. Instrumentarijem i mjerama ekonomski politike država djeluje na ponašanje investitora i upravljačkih struktura pravnih subjekata i drugih zainteresovanih aktera tržišnog načina privređivanja. Dakle, ekonomski politici se može tu

20 Područja interesovanja savremenog institucionalizma su: ekonomski teorija prava svojine, teorija firme, teorija države, institucionalna evolucija, teorija javnog izbora i teorija transakcionih troškova.

21 LJ. Madžar, Ekonomski politici u svetu aktuelne akademske kritike, Fokus, kvartalni izveštaj o institucionalnim reformama, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, januar, 2010. str. 5.).

mačiti kao instrument direktnog i indirektnog uticaja države u područje privredivanja.

Užiji razmatranja i uticaja ekonomске politike kao koordinacionog mehanizma nalaze se sljedeći segmenti privređivanja:

- privredno uređenje, – privredna struktura, i – privredni procesi.

Politika privrednog uređenja na makro nivou obuhvata: finansijsko zakonodavstvo, uređen okvir za bankarski, novčani sistem i sistem vrednosnih papira te oblast uređenja privrednih odnosa s inostranstvom (standardi i norme za spoljnu trgovinu i međunarodne usluge). Na mezo nivou politika privrednog uređenja obuhvata: regulacijsku politiku, politiku prostornog uređenja i politiku zaštite životne sredine. Na mikro nivou politika privrednog uređenja se odnosi na: oblast politike preduzetništva, politike društveno odgovornog obavljanja djelatnosti, politike uključivanja zaposlenih u odlučivanje u firmi, politike deregulacije ali i regulacije u posebnim djelatnostima (telekomunikacije, energetika, mediji i sl.) i politike zaštite potrošača. Politika privredne strukture na makro nivou obuhvata oblast programiranja makroekonomskih agregata i oblast izvozno orijentisane privrede. Na mezo nivou politika privredne strukture obuhvata sektorsku politiku razvoja, strukturnu politiku veličine firmi, regionalnu politiku razvoja, izgradnju infrastrukture, sektorskiju i regionalnu politiku raspodjele i sl. Na mikro nivou politika privredne strukture obuhvata oblast politike strukture firmi (poticaji kooperacija i udruživanju), politike štednje i stanogradnje.

Politika privrednih procesa na makro nivou obuhvata oblast konjunkturne politike i politike zaposlenosti (monetarna²², fiskalna i politika privrednih odnosa s inostranstvom), politiku rasta, pitanja mobilnosti faktora privređivanja, stimulisanje inventivnosti i inovativnosti i sl. Na mezo nivou politika privrednih procesa obuhvata aktivnosti protiv strukturne krize i antiinflacijsku politiku (prestrukturiranje, prekvalifikacija, razgradnja prekomjernih kapaciteta, uklanjanje uskih grla u oblasti infrastrukture i preduzetništva. Na mikro nivou politika privrednih procesa obuhvata oblast vezanu za politiku proizvodnje, politiku cijena, politiku lične raspodjele (transferna plaćanja).

Realizacija istaknutih ciljeva ekonomске politike podrazumijeva spoznaju: trenutnog stanja, uzroka strukturnih poremećaja, ograničenja (upravljačka

²² Svođenje monetarne politike a time i ekonomije na pitanje količine novca u opticaju koju je razvijao Milton Friedman uzmiče pred monetarnom politikom koja se shvaća kao Stalckenberg-ov problem odnosa između dominantnog aktera centralne banke i ekonomskog aktera - preduzetnika koji nastoji racionalizovati aktivnosti i usmjeriti ponašanje u skladu sa politikom i uslovima koje utvrđi i nametne dominantni akter. Pri tom, količina novca u opticaju ne razmatra se kao ključna varijabla. Kvantitativne varijable kao količina novca i kamatna stopa mogu se razmatrati samo kao količine koje su potrebne za funkcionisanje razmjenских odnosa, ali ne i kao ključna mjeru monetarne politike.

ograničenja),²³te potrebu simultanog djelovanja nosilaca ekonomske politike u područjima: privrednog uređenja, privredne strukture i privrednih procesa. Umješnost isticanja primarnih ciljeva i neophodnost sistemskog pristupa kod izrade i implementacije ekonomske politike posebno su bitni u uslovima ekonomske krize i recesije. Ekonomska kriza se manifestuje preko nekoliko ključnih indikatora kao što su: porast nezaposlenosti i inflacija (stafglacija), prevelika unutrašnja i spoljna zaduženost (prezaduženost), strukturne disproporcije, pad životnog standarda, bijeg stručnih kadrova, porast sive ekonomije i siromaštva. Kada u državi dominiraju svi navedeni indikatori krize ali je vrijednost valute stabilna i inflacija nema obilježja krize, nosioci vlasti klikuć: "Stanje je stabilno i dobro jer je inflacija niska a vrijednost valute stabilna"! Međutim suštinski je riječ o praksi stabilnog, postupnog i sigurnog propadanja jer je precijenjenu vrijednost domaće valute, nisku inflaciju i prateće strukturne poremećaje na kratki i srednji rok moguće držati pod kontrolom samo administrativnim mjerama i novim zaduženjima, reprogramima i stand by aranžmanima. Pri tom se rigidna monetarna politika i politika cijena oslanjaju na restriktivnu ekonomsku politiku kojom se produbljuju svi drugi indikatori krize i kojom se društvo sve više udaljava od preduzetničkih vrlina i dinamičnih aktivnosti. U takvim uslovima, sporadične investicione aktivnosti vlasti na području infrastrukture, u pravilu, se svode na forsiranje nekoliko odabranih firmi za izvođenje infrastrukturnih projekata. Takva praksa je praćena obilnim trošenjem oskudnih javnih sredstava bez osmišljene privredne i strukturne politike uz ignorisanje potrebe kreiranja ključnih institucionalnih prepostavki preduzetničkog razvojnog modela. Treba istaći da se restriktivnom ekonomskom politikom objektivno ne mogu desiti promjene kojima bi se krizno stanje sve više tumačilo i sagledavalo kao šansa a sve manje kao opasnost. A sagledavanje i umješno korišćenje šansi je bitna karakteristika preduzetničkog duha. Vrijednosni svjetonazor usmjerjen prema konceptu preduzetničkog duha²⁴ potiče se i izgrađuje djelovanjem države. Takođe, negativni indikatori ekonomske krize mogu se smanjivati, neutralisati i početi označavati razvojne procese samo aktivnom i odlučnom intervencijom države. Početne nedvosmislene aktivnosti države trebaju biti usmjerene prema instalisanju i razvijanju koncepta odgovorne i racionalne upotrebe javnih

---

23 Ograničenja ekonomske politike Republike Srbije razradio je prof. dr Ljubomir Madžar u tekstu: Ekonomska politika u svetu aktuelne akademske kritike, Fokus, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, januar 2010. str. 3. "Udarana poenta ovoga rada jesu upravljačka ograničenja". Isto, str. 5.

24 "Tranzicija jedne zajednice jeste njen prelazak iz jednog vida duhovnosti u drugi. Menjanje tipa duhovnosti, pak, u svakoj zajednici podrazumeva transformaciju četiri njena domena: domena poнаšanja, domena socijalne strukture, domena vrednosti i značenja i domena selfa, odnosno domena ličnih žudnji, emocija, nada, mišljenja pošto su svi oni međusobno prožeti, uslovljeni i povezani." V. Stambolović, Duhovnost i tranzicija, Sociologija, Vol. XLIII (2001), broj 4, Beograd, str. 357.

sredstava praćenog konceptom preduzetničke - stvaralačke orijentacije u svim oblastima ljudskog djelovanja.

Ekonomска politika je jedna od prvih oblasti koja zahtijeva preduzetničku aktivnost i preduzetnički pristup. Naime, u kriznim vremenima neophodno je osmisliti ekspanzivnu ekonomsku politiku u funkciji "izvozno" orijentisane privrede (uključenje monetarno-kreditne politike: pitanje politike vrijednosti valute, stope obavezne rezerve, eskontne stope, visine kamate itd.) i povećanja zaposlenosti sa minimalnim porastom inflacije. Time se želi reći da se umjesto kategorijalnog aparata i instrumentarija restriktivne ekonomiske politike nosioci vlasti trebaju koncipirati i provoditi ekspanzivnu ekonomsku politiku²⁵ usmjerenu prema preduzetničkoj ekonomiji zasnovanoj na znanju i stvaralaštvu odnosno ekonomiji koja je podvrgnuta struktturnim oblicima upravljanja akumulacijom kapitala i uokvirena njima (efikasna alokacija raspoloživih resursa). Koncipiranje ekspanzivne ekonomске politike po drazumijeva potrebu institucionalne dogradnje postojećeg sistema i izgradnju potrebnih institucija i mehanizama svojstvenih preduzetničkom razvojnog modelu. Time se stvaraju pretpostavke za realizaciju očekivanih pomjeranja performansi u ekonomskom sistemu u skladu sa istaknutim privrednopolitičkim ciljevima. Svakim pomjeranjem odnosa vrijednosti i promjenom u ekonomskom sistemu direktno i indirektno se utiče na poslovno odlučivanje u privredi i ponašanje investitora. To znači da krajnje performanse privredne strukture izviru iz kompleksa institucija i politika kojim se predodređuje i usmjerava preduzetničko ponašanje i djelovanje tržišnih aktera. Ako ekonomска politika nije prožeta preduzetničkim duhom onda će se preduzetništvo pojavljivati sporadično bez značajnijeg uticaja na privredni rast i razvoj a eksplozija struktturnih poremećaja u privredi i društvu biće odložena dodatnim zaduženjima države. U takvim uslovima privreda i društvo će funkcionisati sa stegom ograničenih mogućnosti zbog prakse duboko ukorijenjenih neformalnih obrazaca i instituta tradicionalnog društva (hegemonija, egalitarizam, kolektivizam, aksiološki komunalizam, neodgovornost i sl.).²⁶

25 Ekspanzivna ekonomска politika u osnovi podrazumijeva politiku: smanjenja poreza i povećanje javnih rashoda koji imaju multiplikativno djelovanje, porasta novčane ponude i odgovarajućeg (fluktuirajućeg) tečaja, targetiranja inflacije, smanjenja kamatne stope i postepenog rasta plaća. Ekspanzivna ekonomска politika bi u okviru razvojne politike u prve dvije godine trebala biti usmjerena prema akumulaciji i investicijama.

26 Zanimljivo je zapažanje Dobrice Čosića iz 1967. godine: "...ustanove su primitivne, ispolitizovane, činovničke, u stvari nestvaralačke, bez radnog autoriteta. Mnoga društvena stanja i odnosi su primitivni ili na stupnju polucivilizovanosti. To su stanja u kojima spoljna, materijalna i tehnička obeležja nisu praćena odgovarajućim unutrašnjim, duhovnim sadržajima i moralnom sveštu; to su stanja podstaknutih i oslobođenih nagona. Ličnom i kolektivnom ponašanju osnovni ton često daju asocijalnost i agresivnost. Vlada neizvesnost i nestalnost opštih društvenih normi i vrednosti. Stihijnost je izrazita pojava. Nju nose polucivilizovano seljaštvo, polukvalifikovano radništvo, mlado građanstvo, primitivna stručnjačka inteligencija, sve pod političkom hegemonijom i samovoljom birokratske oligarhije. Društvena i građanska odgovornost, savesnost i radna disciplina na niskom su stupnju, pa je naše

Obuhvat i složenost ekonomske politike proizlazi iz područja koje tangiraju ciljeve ekonomske politike. Riječ je o sljedećim područjima:

- Monetarno-kreditna politika
- Fiskalna politika
- Spoljnotrgovinska i devizna politika
- Politika plata
- Politika cijena
- Strukturna politika

Bez obzira da li se radi o mjerama i instrumentariju vezanim za komplementarne ili konfliktne ciljeve ekonomske politike stepen i intenzitet očekivanih makroekonomskih performansi će znatno zavisiti od simultanog djelovanja namjeravanih promjena u povezanim područjima ekonomske politike. Tako na pr. nije dovoljno voditi proaktivne politike samo na strani fiskalne politike. Da bi se izbjegao rast kamatnih stopa i aprecijacija valute, potrebno je posegnuti za mjerama ekspanzivne monetarne politike. Da bi se izbjegla zamka povećanja uvoza s naslova rasta dohotka, lične potrošnje i investicija neophodno je prilagođavati politiku vrijednosti valute (deprecijacija) izvoznim preferencijama, itd.

Ekonomska uloga države proizlazi iz potrebe da se preko sinhronizacijem računa i instrumenata ekonomske politike sa monetarno-kreditnom politikom, odnosno državnim intervencionizmom, stvaraju pretpostavke za realizaciju istaknutih privrednopolitičkih ciljeva: zapošljavanje, povećanje izvoza, unapređenje investicione klime, rješavanje strukturnih poremećaja. Pri tom je veoma bitan osmišljen aktivitet vlasti prema pitanju odnosa: tečaja, kupovne moći i cijena, odnosno vrijednosti nacionalne valute. Naime, kod koncipiranja ekonomske politike primjetna je praksa ne/svjesnog zanemarivanja osnova vezanih za pitanje dispariteta tečaja, kupovne moći i cijena (struktura troškova obavljanja djelatnosti). Riječ je o sljedećem. Prosječni tečaj nacionalne valute prema izvoznoj devizi odstupa od pariteta trenutne kupovne moći nacionalne valute unutar kojeg je proizvedena roba namijenjena izvozu. Tečaj nužno odstupa od kupovne moći za ispoljenu razliku u strukturi troškova između izvozne i ukupno proizvedene robe na domaćem tržištu. To će reći, da je u krajnjoj instanci, prirodni valutni tečaj (paritet kupovne moći nacionalne valute) onaj prosječni ponderisani tečaj koji uslijed intervencionističkog djelovanja države prestavlja odraz kumuliranog djelovanja agregata troškova proizvodnje, novostvorene vrijednosti u tercijarnim djelatnostima i oscilacija valutne likvidnosti važeće monetarne politike. Odnosno, kupovna moć valute odraz je stanja i karakterističnih procesa u privrednom sistemu kori-

---

društvo u celini veoma ekstenzivno i neproduktivno." Prema: Trivo Indić, Za novo prosvjetiteljstvo, Institut za evropske studije, Gutengergova galaksija, Beograd, 1997, str. 114.

govanim za rezultate proteklog djelovanja razmjene sa drugim državama. Naime, odstupanje između službenog pariteta i kupovne moći domaće valute je refleksija neposrednih i posrednih efekata politike državnog intervencionizma. Pomicanje kupovne moći valute u odnosu na službeni paritet, zavisno od dimenzije pomicanja, direktno pogoda privredu. To se oči tuje u praktičnom djelovanju kada preduzetnik troškovima poreza i materijala (neprilagodljivi troškovi), troškovima plata i rekapitalizacije (prilagodljivi troškovi) dodaje troškove koji su posljedica: visoke kamatne stope, visokih transakcionih troškova (takse, birokratske barijere i ograničenja), ulaganja u dostizanje specifičnih standarda koje uslovljava svjetsko tržište (uslovi izvoza) itd. Preduzetnik preko intenziteta takve strukture troškova formira prosječnu konačnu cijenu kojom, uprkos mak simalnoj potcijenjenosti jednog troška (plate), nije konkurentan na svjetskom tržištu.²⁷ Nekonkurentnost domaće privrede se reflektuje preko ostvarenog deficitia spoljnotrgovinskog bilansa. To je prvo upozorenje da je paritet kupovne moći pao u odnosu na službeni tečaj deviza. Iz navedenog slijedi neophodno inter vencionističko djelovanje države preko ekonomске politike sa koordi nisanim aktivnostima centralne banke.²⁸

Navedenim se želi reći da se privredni rast i razvoj sa minimalnom inflacijom (stabilnost cijena) postiže dinamiziranjem neravnoteže unutar kategorija monetarne politike (nestabilnost odnosa vrijednosti i valuta) i makroekonomskih agregata, u skladu sa prevagom realizacije istaknutog razvojnog modela i ciljevima ekonomске politike. Monetarna vlast, monetarni sistem odnosno monetarno-kreditna i finansijska politika prevažan je segment ukupne vlasti jer se njome omogućava i dozira ekonomski rast i društveni razvoj. Naime, uz navedeno, centralna banka i poslovne banke balansirajući poslovanje u sklopu bankarskog sistema na principu eskontiranja eskontne stope suštinski upravljuju državom, sistemom, životom, reprodukcijom. Preko eskontne stope centralne banke i politike likvidnosti poslovnih banaka omogućava se državi da utiče na privrednu živost. To će reći da država, preko politike, mjera i instrumentarija monetarne vlasti, upravlja opstan kom i razvojem života.

²⁷ Samo oni preduzetnici kod kojih se suma ključnih troškova vezana za obavljanje djelatnosti u njihovoj disparitetnoj vrijednosti uklapa u konkurentnu spoljnu cijenu pretvorenu po službenom tečaju u domaću valutu, mogu dio ili ukupnu proizvodnju plasirati na inostranom tržištu. Izvoz mogu ostvarivati i preduzetnici čiji troškovi obavljanja djelatnosti premašuju iznos postignute svjetske cijene po službenom kursu pretvorenu u domaću valutu, ukoliko je država, zbog odabranih i istaknutih prioriteta, voljna pokriti tu razliku (subvencije).

²⁸ Riječ je o: aktivnostima vezanim za potrebu približavanja službenog tečaja realnoj vrijednosti valute, targetiranja monetarnih agregata, targetiranje inflacije upravljanje kamatnim stopama, operacije na otvorenom finansijskom tržištu, stopa obavezne rezerve, i druge mjere u svrhu podržavanja usaglašenih i istaknutih ciljeva ekonomске politike.

Posebno treba napomenuti da uspješnost ekonomске politike i posebno mjera monetarno-kreditne politike zavise od stepena sistemske praznine i funkcionalne manjkavosti (ograđenja) i sistema socijalnih odnosa.

4. SOCIJALNI SISTEM (DRUŠTVENI KAPITAL)

Aktere tržišnog načina privređivanja ne treba posmatrati kao izdvojene aktere (ličnosti kao pojedince, ili domaćinstva, odnosno firme) sa sin gularnom, kako bi to rekao Adam Smith "voljom", već ih treba posmatrati kao društvene aktere, čija se svojstva i djelovanje oblikuju u društvenim interakcijama, pa se unutar društva kao ekonomski akteri pojavljuju i određene društvene grupe, institucije i drugi složeni socijalni entiteti.

Mark Granovetter upozorava da socijalni akteri ne djeluju i ne donose odluke kao atomi izvan određenog socijalnog konteksta, niti su ropski vezani za ono što im je zapisano kao pripadnicima socijalne kategorije kojoj pripadaju. U stvari, njihova nastojanja da ostvaruju interes preko svrsishodnog djelovanja ukorijenjena su u konkretne, djelatne sisteme socijalnih odnosa. Sistem socijalnih odnosa čine konkretne društvene veze u koje su ljudi uključeni to kom svog stvaralačkog i uopšte društvenog djelovanja, uključujući tu i aktivnosti motivisane posebnim interesom, te veze koje se javljaju u vidu "socijalnih mreža", koje čine taj relevantni socijalni kontekst i koji se mora poznavati ako se želi razumjeti praksa odnosno realno djelovanje pojedinaca.²⁹ Naime, ekonomski i druge društvene aktivnosti pojedinača, društvenih grupa i pravnih lica su refleksija zatečenog, naslijedenog socijalnog konteksta. Ukoliko je socijalni kontekst zacementiran brojnim negativnostima to je teža i vremenski duža njegova promjena. Ako bi se zanemarila socijalna ukorijenjenost ekonomskih i drugih društvenih aktivnosti i ako bi se očekivalo da su za te aktivnosti bitni samo lični materijalni interesi, teško bi bilo objasniti evidentnu činjenicu da u razmjenjskim odnosima između aktera tržišnog načina privređivanja ne preovladava nepovjerenje i varanje. To bi nadalje značilo da "fer poslovnu igru" ne osiguravaju ni neka "univerzalna moralnost" ljudi, niti samo iskustveno uspostavljene efikasne "ekonomski institucije", već da tome bitno doprinosi okolnost da su ekonomski akteri nizom socijalnih veza međusobno povezani, te da njihovo realno ekonomsko djelovanje nije pod isključivom ingerencijom apstraktног tržišta. Njihovo djelovanje je često mnogo više uslovljeno njihovom pozicijom i sposobnostima u danoj socijalnoj mreži konkretnih poslovnih partnera. Organizacioni okvir te socijalne mreže čine: društvene institucije, društvene uloge, društveni statusi i društvene grupe. Prema Parsons-u Tal-

---

29 M. Granovetter, Swedberg, R., The Sociology of Economic Life, Boulder, Westview Press, 2001., p. 55.

cott-u³⁰ taj složeni sistem socijalnih odnosa među različitim akterima sa raznovrsnim i konfliktnim interesima odvija se u okviru četiri podsistema koje svako društvo ima i o kojima kao takvo zavisi:

1. Privreda - ispunjava prvi funkcionalni imperativ (adaptacija), privreda se adaptira na okolinu i njene potrebe, ali i za svoje potrebe.
2. Politika - ispunjava imperativ postizanja cilja i proizvodi sistem zakona i institucija i vrši mobilizaciju građana (aktera) za ostvarenje svojih ciljeva.
3. Sistem obrazovanja - ispunjava funkcionalni imperativ latencije; motivacija građana da preuzimaju kulturnu obnovu.
4. Pravni sistem - kroz zakone ispunjava imperativ integracije. Zakoni integrišu društvo, usmjeravaju pojedinca i kontrolišu različite komponente društva.

Iako je T. Parsons, u okviru svoje opšte "teorije socijalne akcije" pokazao da je privreda jedan od podsistema u okviru "socijalnog sistema globdruštva", da je ekonomskom podsistemu socijalno-sistemski specifična funkcija "adaptacije", te da se privreda i svaka posebna privredna jedinica, može analizirati "socijalnosistemski", takvo stanovište nije bilo prihvaćeno među ekonomisti ma. Njihovo je uverenje bilo da je "red stvari" u domenu privrede i privrednih dešavanja rezultanta osobene ekonomske racionalnosti ljudi kao pojedinaca, i da će, stoga, pod djelovanjem interesa svojstve nih ljudskoj prirodi, ekonomska dešavanja biti u osnovi ista u svim društvima, nezavisno od njihovih posebnih društvenih specifičnosti. Te društvene specifičnosti mogu eventualno olakšavati ili otežavati racionalno ekonomsko djelovanje pa je u funkciji ekonomije da sociologija i druge nauke (politikologija, socijalna psihologija, kulturna antropologija) osvjetljavaju i razobličavaju društveni kontekst ekonomskih zbivanja. Osnovno razumijevanje ekonomskih fenomena odavno je prestalo da bude isključivi domen ekonomske nauke i ekonomske profesije.

Za razumijevanje preduzetništva kao značajnog činioca ekonomskog i društvenog razvoja, kako na lokalnom i regionalnom, tako i na nivou globalnog društva, pokazale su se bitnim one društvene okolnosti koje su usmjeravale društvo ka formiranju, akumulaciji i aktivaciji komponenti socijalnog kapitala. Prvi autor koji je upotrijebio izraz društveni kapital je Lyda Judson Hanifan. On pod društvenim kapitalom podvodi one nevidljive resurse koji igraju veli ku ulogu u svakodnevnom životu pojedinaca: dobra volja, saosjećanje, kolegijalnost i međusobne veze na relaciji pojedinaca i grupa.³¹ Izraz društveni kapital, u Hanifan-ovom kontekstu, nije bio prihvaćen u literaturi u narednih pedesetak godina. Interesovanje i vraćanje leksemu

30 P. Talcott, The Social System, Free Press, New York, 1951.

31 L. Hanifan, The Community Center, Silver, Burdett and Co, Boston, 1920.

društveni kapital počelo je 1970-tih godina dvadesetog vijeka kada je G. Loury³² pristupio društvenom ka pitalu kao skupu raspoloživih društvenih resursa koje pojedinci koriste u svrhu akumulacije ljudskog kapitala. On je preko društvenog kapitala pokušao da objasni različite ekonomske mogućnosti koje mladima sto je na raspolaganju, zahvaljujući sprezi i uticajima društvenih veza. Suprotno tom konceptu, ortodoksna neoklasična teorija je preterano individualistička, fokusirana is ključivo na individualni ljudski ka pital i konkureniju zasnovanu na individualnom znanju i vještinama. Prvu sistematsku savremenu analizu društvenog kapitala srećemo kod P. Bourdieua. Tokom 1970-tih i 1980-tih, Bourdieu je napisao ne koliko naučnoistraživačkih radova fokusiranih na istraživanje vezano za pitanje: Kako reprodukcija kulturnih obrazaca utiče na reprodukciju od nosa između društvenih grupa i klasa?³³

Socijalni kapital (društveni kapital) se odnosi na dominantne karakteristike društvene organizacije, koje pojedinci ili grupe stvaraju u formalnim ili neformalnim odnosima kako bi mogli sarađivati radi efikasnog postizanja pojedinačnih i zajedničkih ciljeva. Riječ je o sljedećim prožimajućim bitnim karakteristikama društvene organizacije:

- norme uzajamnosti, – mreže povezanosti, i – povjerenje.

Norme uzajamnosti podrazumijevaju specifičnu, uravnoteženu uzajamnost (činim uslugu ako se i meni čini usluga) i uopštenu, difuznu uzajamnost (učiniču uslugu očekujući da se i za mene jednom učini usluga).

Mreža povezanosti se ogleda preko članstva neformalnim i formalnim grupama (vertikalno i horizontalno). Povjerenje obuhvata društveni kon tekst koji se manifestuje preko politike i interpersonalnu dimenziju koja se manifestuje u okviru i izvan institucija.

Socijalni kapital se ispoljava u vidu vezane solidarnosti, osnaženog povjerenja i trajnije saradnje onih sa kojima preduzetnici pokreću i realizuju promjene odnosno imaju poslovne odnose. Preduzetnici sa osloncem na socijalni kapital stvaraju nezaobilaznu osnovu uspjeha u poslovanju, podsticanju poslovnih inicijativa drugih u dator zajednici. Kada preduzetnički razvoj počne pulsirati, na lokalnom nivou uočava se trend privlačenja investitora sa strane koji zbog socijalno prihvatljive umreženosti različitim akterima unutar i izvan poslovnih su bjekata nalaze interes da ulazu u takve uspješne sredine. Socijalni ka pital jeste osoben resurs, pod kontrolom specifičnih socijalnih

---

32 G. Loury, A Dynamic Theory of Racial Income Differences, Chap. 8, in P. Wallace (ed), Women, Minorities and Employment Discrimination, Lexington Books, 1977., pp. 153-186.

33 P. Bourdieu, The Forms of Capital, 1986. <http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/bourdieuforms-capital.htm>). U svojim radovima Bourdieu pravi razliku između tri različita oblika kapitala: ekonomskog, kulturnog i društvenog, pri čemu pod društvenim kapitalom podrazumijeva sklop društvenih veza koje pojedinac koristi kao sredstvo koje mu omogućava pristup akumuliranim resursima grupe, a kao krajnji rezultat upotrebe tih resursa javlja se ekonomska dobit.

aktera i nezaobilazan je kod projektovanja novog razvojnog ciklusa odnosno prepostavki preduzetničkog društva. Nastajanje i aktiviranje socijalnog kapitala je dug, složen, zahtijevan i veoma komplikovan proces.

Socijalni sistem društva uz socijalni kapital obuhvata oblast obrazovanja kao i zdravstva, kulture, sporta, socijalnu brigu o ugroženim kategorijama stanovništva i sl. Dostignuti stepen razvoja navedenih segmenata socijalnog sistema je determinanta koja ograničava ili podstiče razvojne mogućnosti društva. Unutar navedenih segmenata socijalnog sistema društva posebno se izdvaja segment obrazovanja. Koliko je za promjene i realizaciju razvojnih ambicija bitno obrazovanje najbolje svjedoči primjer Japana. Nakon što je, u uslovima razrušenosti i razgrađenosti privrednog i finansijskog sistema, prva demokratski izabrana Vlada Japana istakla strateški cilj: da u što kraćem roku dostigne najrazvijenije države svijeta, administracija Vlade se okrenula reformama. Prva reforma odnosila se na segment socijalnog sistema - reformu vaspitno-obrazovnog sistema i to predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja. Reforma visokog obrazovanja će uslijediti nakon što nove generacije stasaju za sferu visokog obrazovanja. Posebno napredni i nadareni studenti organizovano su upućeni na studije u razvijene države sa dvostrukim zadatkom. Jedan se odnosio na obavezu učenja i sticanja novog znanja, a drugi na praćenje područja inovacija i registrovanih patenata sa obavezom da se o spoznajama obavijesti najbliže ambasada Japana. Tako je "Sony" platilo samo nekoliko stotina dolara američkom "Bell Laboratories" za patent tranzistora, a onda taj patent usavršio te preplavio svjetsko tržište tranzistorskim radio-aparatima, prvim japanskim elektronskim izazovom. Japanska industrija čelika, najmodernija u svijetu po tehnološkim procesima i ekonomskoj efikasnosti, počela je svoju ekspanziju uvoznim licencama. Naknadno je Vlada Japana pristupila i provela reformu visokog obrazovanja. Jedan segment te reforme odnosio se na orientaciju Vlade Japana da se sa koncepta imitativnog pređe u koncept inovativnog društva. Upravljeni takvom namjerom i potpuno razumijevajući ulogu i značaj znanja Vlada Japana je odredila nenašljeno, nepristupačno područje (šuma i voda) za izgradnju budućeg univerziteta i centra naučno-istraživačkog rada na kojem je danas smješteno preko 50% od ukupnog naučno-istraživačkog potencijala Japana³⁴ Ta prva demokratski izabrana Vlada Japana je shvatila da znanje sve više postaje osnovni faktor razvoja. A znanje se primarno stiče i kumulira u okvirima obrazovnog sistema. Znanje je bitno ne samo kao nezaobilazni faktor razvoja već i kao faktor razumije-

³⁴ Riječ je o gradu Tsukuba koji je od Tokija udaljen 70-tak kilometara a čija je izgradnja počela krajem sedamdesetih godina dvadesetog vijeka. Danas tu živi i radi više od 7.000 doktora nauka. U sklopu brojnih instituta nalazi se i Institut za napredne tehnologije Tu se naučnici bave posebnim istraživanjima unutar nekoliko područja koje smatraju osnovom razvoja u XXI vijeku i već prezentuju razvoj i primjene dostignuća u oblasti nanotehnologije.

vanja stvarnosti, socijalnih odnosa i usmjerenja privrednih i društvenih tokova prema društvu blagostanja.

Tranzicioni procesi i izgradnja sistema preduzetničkog kapitalizma usko su povezani sa ograničavajućim vrednosnim (kulturnim) i drugim faktorima koji oblikuju socijalne odnose. Suočavanje sa stvarnošću u sferi socijalnog sistema je bitno radi sagledavanja uzroka negativnim pojavama i trendovima sa svrhom iznalaženja mjera, instrumenata i poželjnih društvenih aktivnosti u funkciji prevazilaženja negativnog naslijedenog stanja. Naime, naslijedeno stanje, stečene navike i tradicija uokvireni u okoštalu strukturu javljaju se kao prva prepreka namjeravanim promjenama. Ne bez razloga i Douglass North u djelu: Razumijevanje procesa ekonomske promjene³⁵ upućuje na potrebu razumijevanja individualnih i kulturnih karakteristika društva prije nego li se pokrene proces promjena ekonomskih aktivnosti. Weber, kao jedan od osnivača sociologije, polazio je od generalnog stava da je svako ekonomsko djelovanje specifičan vid društvenog delanja. Takvo poimanje ekonomskog djelovanja poslužilo je T. Parsonsu i njegovim sljedbenicima kao i utemeljivaču nove ekonomske sociologije (M. Granovetter, 1985) da iznjedre nove smjerove sociološkog izučavanja privrednih procesa i dešavanja.³⁶ Stoga su, u funkciji ra zumijevanja stvarnosti (pojave i procesi) i uzroka nepoželjnim privrednim i društvenim specifičnostima, sociološka istraživanja nezaobilazna sastavnica sklopa namjeravanih promjena naslijedenih, ustaljenih konvencija, očekivanja i posebno demistifikacije uzroka posrnulog pojedinačnog i kolektivnog karaktera, odnosno težnji pojedinca da pobegne od slobode (odgovornosti) i spremnosti na sve samo da gomili bude dopušteno da slijedi vođu. Ne bez razloga, Dostojevski je upozoravao: "U mutnom vremenu kolebanja ili prelaza, svakad i svuda se pojavljuju mali ništavni ljudi. Ja ne govorim o takozvanim "prvacima", koji lutaju ispred sviju; (glavna briga je to; ispred sviju) ka nekom cilju, makar i glupom ili određenom. Ja govorim baš o talogu. U svakom prelaznom vremenu se javlja taj talog, ljudi ne samo bez ikakvog cilja, bez ikakvog misaonog obilježja; ljudi koji sobom i svom snagom, izražavaju samo nemir i nestrupljenje. Međutim, taj talog i obirak ljudski, i ne znajući za to, gotovo uvijek potpadne pod komandu one male gomile "prvaka", koji rade s određenim ciljem, i ta gomilica onda cijeli taj smet tjera onamo kamo joj je volja, samo ako se, to jest, i ona sama ne sastoji od oličenih idiota, što se uostalom, takođe dešava."³⁷

---

35 D. North, Understanding The Process of Economic Change, druga cjelina - Put k napretku - (The Road Ahead), Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2005.

36 S. Bolčić, Nove tendencije u američkoj ekonomskoj sociologiji, Sociologija, Vol. XLVI (2004), broj 2,

37 F. M. Dostojevski, Nečiste sile, Knjiga treća, Beograd, 1933. str. 10.

ZAKLJUČAK

Kapitalizam, kad je stabilan i kada čak postaje stabilniji, stvara, kroz racionalizaciju ljudskog uma, mentalitet i stil života, koji su nespojivi s njegovim vlastitim temeljnim uslovima, motivima i društvenim institucijama.

Joseph Schumpeter

Tranzicija i posebno procesi transformacije se oslanjaju na mehanički determinizam, povezan sa idejom i potrebom progrusa, čime bi se trebale omogućiti korjenite društvene pro mjene (osnove socijalnih odnosa) te transformacija zatečenog stanja sa procesom izgradnje potpuno novih institucionalnih aranžmana me todom racionalnog društvenog in ženjeringu. Međutim, društvo nije mehanički sistem već, kao što to objašnjava teorija kompleksnosti, izraziti nelinearni dinamički sistem sa nepredvidivim ponašanjem i otvorenim mogućnostima odstupanja od očekivanog. Naime, prema teoriji kompleksnosti ništa novo ne može nastati iz sistema koji imaju visok stepen stabilnosti i uredenosti, kao što su na primjer kristali. Teorijom kompleksnosti mijenja se naša perspektiva od razmatranja realiteta kao statičnog modela i stabilnih obrazaca prema razmatranju realiteta kao pulsirajućeg sistema podložnog promjenama kako bi se objasnile pojave nastajanja, neodređenosti i toka. U takvom spletu odnosa i procesa³⁸, sistemi nastaju od baze prema vrhu, dijelovi sadržavaju cjelinu, dok se obrasci odnosa dijelova neprekidno razvijaju. Sam sistem je u takvim uslovima virtuelan jer se događaji i pomjeranja zbivaju na rubu haosa.

Rub haosa je usko područje prelaza između reda i haosa, koje snažno i prodorno doprinosi pojavljivanju novih obrazaca u sistemu bez strukture koja je determinisana logikom funkcionalisanja sistema ili spoljnim uticajima. Oni koji upravljaju dinamičkim procesnim aktivnostima trebali bi biti svjesni da upravljaju neprekidnim transformacijama i kritičnim redom kao prirodnim poretkom stvari. Uprkos iskustvu da procesne odnose prate fluktuacije i odstupanje od namjeravanog, realni svijet je inherentno uređen, a fluktuacije i odstupanja od očekivanog su esencijalne za procese pomoću kojih se kreira red. To će reći da su progresivne procesne aktivnosti determinisane po stojanju određenog vida haosa i da treba odustati od ideje da država preko modela, planova, organizovanja i kontrolisanja može zatomiti zbivanja na rubu haosa odnosno, da u potpunosti može neutralisati ono usko područje koje pokriva područje ruba haosa. Teorija haosa i posebno zbivanja na rubu haosa podloga su teoriji kompleksnosti koja daje primat procesima nad događajima, odnosima nad entitetima i razvoju nad strukturu. Teorija

³⁸ Proces je sinonim za tok, kontinuitet, vremensku dimenziju. Proces podrazumijeva nevidljivu stalnost dinamičkih promjena u nekoj strukturi. Mišljenje temeljeno na logici procesa drukčije je strukturirano od mišljenja koje se zasniva na principima uzrok - posljedica.

kompleksnosti je usko vezana sa teorijom haosa. Koncept haosa je u vezi s probabilističkim shvatanjem univerzuma po kojem se kauzalnost može utvrditi i predviđati samo do nekog procenta. Teorija haosa nastavlja se na probabilizam po tome što nastoji osvijetliti fenomene za koje probabilizam ne može dati zadovoljavajuća objašnjenja/predviđanja. Riječ o veoma kompleksnim i promenljivim fenomenima koji proizlaze iz haotičnog nelinearnog gibanja.³⁹ Teorija haosa pokušava uočiti pravilnosti u haotičnom kretanju kao produktu naizgled nasumičnih po našanju u determinističkom sistemu koje se pojavljuje uslijed osjetljive zavisnosti od inicijalnih uslova. Haos nije slučajan već se koristi za opisivanje sistema koji se ponašaju na nepredvidiv način.

Organizacioni haos znači da je organizacija u stanju entropije. Entropija je mjera raspada sistema, stanje haosa tj. dezorganizacije. U društvenim sistemima ona se prepoznaje preko: odsustva reagovanja vlasti na strukturne disproporcije i evidentne druge probleme, desupstancijalizacije privredne stvarnosti, kašnjenja, nediscipline, dugih čekanja, nepravilnih rasporeda zaposlenih i materijalnih resursa, neizvršavanja ugovornih obaveza itd. Ako se ništa ne preduzme u ispravljanju, otklanjanju devijacija, one sve više rastu i povećavaju entropiju (beskonceptičko stanje) čime se usložnjava buduće reagovanje i pojačava intenzitet posljedica koje sobom nosi svaka naknadna promjena a posebno, znatno zakasnjela pro mjena.

Za razliku od linearnih sistema, gde su upravljačke funkcije centralno koordinisane, nelinerano uređeni sistemi su visoko decentralizovani. Ta razuđenost ne sprečava sistem da funkcioniše na naizgled veoma uređen način. Klasičan primjer funkcionisanja ovakvih sistema jeste Reznikov primjer jata ptica. Ptice u letu odaju sliku centralizovanog sistema, unutar kojeg je djelovanje jata usmjereno komandom od strane lidera grupe, što u stvari nije slučaj. Naime, svaka ptica koordinira svoje ponašanje samo u odnosu na susjednu pticu, a ne prema djelovanju sa vrha. Kroz lančanu povezanost ovakvih, susjednih interakcija, stvara se veoma uređeni sistem koji bi praktično bilo nemoguće oformiti u slučaju pokušaja koordinacije sa vrha. Dakle, lokalni ekonomski akteri slijede pravila koja su univerzalna za sve pripadnike skupa, a složena ponašanja, koja izgledaju kao visoko uređeni sistem, u stvari se spontano pojavljuju (emerge) kao posljedica masovnih interakcija između velikog broja aktera odnosno učesnika sistema.

Ekonomski, socijalni i politički fenomeni sastoje se iz ekstremno velikog broja varijabli teško uhvatljive sadržine. Uz to, jedne varijable nastaju, druge

---

³⁹ A. Prokhorov, Nonlinear Dynamics and Chaos Theory in Economics: Historical Perspective, December 13, 2001. www.msu.edu/~prokhorov/paper.pdf D. Levy, Chaos Theory and Strategy: Theory Application, and Managerial Implications, Strategic Management Journal, 1994. Vol. 15, p. 167-178. www.faculty.umb.edu/david_levy/smj94.pdf

nestaju, treće se dopunjaju - mijenjaju i sve u cjelini uzev liči prije na sferu u kojoj caruje slučajnost i spontanitet negoli na donekle predvidivu, svjesno uređenu međuslovljenost odnosno kauzalnost. Teorija haosa nastoji da takvim sferama pristupi i pronađe obrascе u odnosima i razvoju koji, s aspekta strogog probabilizma, izgledaju kao potpuna slučajnost ili haos. Dakle, nezamislivo je razvojno djelovanje savremene države bez holističkog pristupa te razumijevanja i uvažavanja premlisa teorije kompleksnosti⁴⁰ i teorije haosa. Premise teorije kompleksnosti i teorije haosa upućuju na potrebu da se primarna uloga vlasti treba ogledati u nastojanju izgradnje i upravljanja sistemom sve složenijih socijalnih odnosa (preduzetnički ka pitalizam) sa ciljnom funkcijom ne prekidnog dinamičkog narušavanja tendencija koje vode ravnotežnom sistemu (egalitarizam) sa održanjem njegove otvorenosti za protok bitnih agenasa kako bi se stvaralački nemiri i destrukcije, svojstveni razvoju, od vijali na rubu haosa. "Naučna mi sao dvadesetog stoljeća gradi svoje teoretske sistema na predstavama neodređenosti, uvažava suštinsku slučajnost i prihvata statističku vero vatnoću osnovnih zbivanja najdubljih nivoa prirodne realnosti."⁴¹

Zbog kompleksnosti, dinamičnosti i holističkog aspekta sistema preduzetničkog kapitalizma država se, uvažavajući teoriju kompleksnosti i teoriju haosa, nužno javlja kao do minantni akter oblikovanja i una pređenja sistema socijalnih odnosa u funkciji smanjenja stepena neizvjesnosti, sprečavanja dominacije destruktivnih tendencija slobodnog tržišta i pravovremene harmonizacije odnosa na relaciji kapital - rad.⁴² Pri tom se pitanje uređenja jurističkog, političkog i ekonomskog aspekta pravnog sistema države nameće kao centralno pitanje.

Izgradnja pravnog sistema države zavisna je od konceptualnog opredjeljenja društva vezanog za izgradnju i praktikovanje sistema socijalnih i privrednih odnosa svoj stvenih: a) individualnom tipu kapitalizma ili b) kolektivnom tipu kapitalizma. Jednostavno, život je konceptualan. Bez jasne koncepcije (unutarnje samoodređenje) kojom se predodređuje opstanak i razvoj pojedinca, porodice, odnosno života uopšte nemoguće je koncipirati strategiju a bez prvog i drugog nemoguće je izgrađivati poželjan i realno mogući sistem socijalnih odnosa kojim društvo, procesom transformacije, prevaziđa stečene navike, ožiljke tradicije i sociokulturno nasljeđe u funkciji brže i po-

40 D. Melton, A Public Policymakers Dilemma: Economic Development Meets Complexity Theory, Oeconomicus, Vol. VI Winter 2003. http://cas.umkc.edu/econ/_researchCommunity/oeconomicus/VolumeVI/Winter2003/Melton-Winter2003.pdf

41 B. Jevtić, Društvena artelatnativa, Svetlost, Sarajevo, 1989., str. 252.

42 "Problem ostvarivanja kapital-odnosa za datak je svakog pojedinca, pravo i obveza svih društvenih i državnih institucija, a ne samo poduzetnika, menadžera i radnika, na tržištu, prema tržišnim odnosima i uvjetima kao važnom segmentu socijalnih odnosa (socijalneodarvinizam i neoliberalni biomodel opstajanja)". S. Kulić, Društveni obzor Hrvatskog gospodarstva - Metafizički pristup proizvodnji života u prošlosti i budućnosti, Ekonomski pregled, 52 (9-10), 2001., str. 1113-1125.

tpunije izgradnje institucionalnog sistema i ponašanja svojstvenog preduze-tničkom kapitalizmu (proizvodna odnosno stvaralačka orijentacija). Iako racionalno jezgro preduzetničkog kapitalizma proizlazi iz kategorijalnog aparata tržišnog načina privređivanja tržište samo po sebi, kao i privatna svojina, ne oslobađa i ne potiče stvaralačke sposobnosti pukim automatizmom. Ako se društvo u procesu tranzicije i transformacije prepusti teoremi klasičnih liberalnih misilaca prema kojoj slobodno tržište, spontanitet i nesputana realizacija ličnih interesa automatizmom vode i ostvarenju interesa društva odnosno povećanju opšteg blagostanja onda će se procesne aktivnosti nosilaca vlasti primarno svesti na preraspodjelu zatečene materijalne osnove društva. Tada na scenu stupa praksa destupstancijalizacije i iscrpljivanja stvarnosti s nekim novim talasom razognjištavanja (S. Kulić). Zabrinjavajuće svođenje tranzicije i transformacije na privatizaciju i de regulaciju odnosno praksu socijalneodarvinizama - individualističkog fundamentalizma produkuje potrebu jasnog opredjeljenja društva prema konceptu izgradnje sistema socijalnih odnosa svojstvenih kolektivnom kapitalizmu sa svrshodnom dozom osmišljenog državnog intervencionizma. To će reći da za ekonomsku efikasnost i autentični razvoj društva nisu dosta privatizacija i deregulacija. Koncept ekonomske efikasnosti i društvene progresivnosti, prije svega, podrazumijeva sasvim drugčiju, odnosno redefinisanu ulogu države u odnosu na naslijedenu ulogu i praksu funkcionisanja i djelovanja ex-socijalističke države.

LITERATURA:

1. Barzel Y., *A Theory of the State*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
2. Bijelić B., *Privatizacija ili..?*, Besjeda, Banja Luka, 2002, str. ????-????.
3. Bolčić S., *Ima li preduzetništvo u Srbiji kulturni oslonac*, Zbornik Kultura i razvoj, Institut društvenih nauka, Beograd, 2004.
4. Bolčić S., *Nove tendencije u američkoj ekonomskoj sociologiji*, *Sociologija*, Vol. XLVI (2004), broj 2,
5. Bourdieu P., *The Forms of Capital*, 1986,
6. <http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/bourdieu-forms-capital.htm>.
7. Dostojevski F. M., *Nečiste sile*, Knjiga treća, Beograd, 1933.
8. Douglass North, *Understanding The Process of Economic Change*, druga cjelina - Put k napretku - (The Road Ahead), Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2005.
9. Garelli S., *Competitiveness of Nations: The Fundamentals*, IMD World Competitiveness Yearbook, 2005.
10. Granovetter M., Swedberg R., *The Sociology of Economic Life*, Boulder, Westview Press, 2001.
11. Hernando de Soto, *Tajna kapitala*
12. - Zašto je kapitalizam uspješan na Zapadu, a neuspješan u svim ostalim dijelovima svijeta, prijevod, Masmedia, Zagreb, 2004.

-
- 13. Indić T., Za novo prosvjetiteljstvo, Institut za evropske studije, Gutenbergova galaksija, Beograd, 1997. Jevtić B., Društvena artelna, Svetlost, Sarajevo, 1989
  - 14. Kulić S., Društveni obzor Hrvatskog gospodarstva - Metafizički pristup proizvodnji života u prošlosti i budućnosti, Ekonomski pregled, 52 (9-10), 2001.
  - 15. Levy D., Chaos Theory and Strategy: Theory Application, and Managerial Implications, Strategic Management Journal, 1994. Vol. 15, p. 167-178. www.faculty.umb.edu/david_levy/smj94.pdf
  - 16. Madžar Lj., U potrazi za modernom državom - Iz perspektive po slovnog sveta, Biznis i država, In stitut društvenih nauka, Centar za ekomska istraživanja, Beograd, 2006.
  - 17. Madžar LJ., Ekomska politika u svetu aktuelne akademske kritike, Fokus, kvartalni izveštaj o institucionalnim reformama, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, januar, 2010.
  - 18. Madžar LJ., Ekomska politika u svetu aktuelne akademske kritike, Fokus, Centar za liberalnodemokratske studije, Beograd, januar 2010.
  - 19. Melton D., A Public Policymakers Dilemma: Economic Development Meets Complexity Theory, Oeconomicus, Vol. VI Winter 2003.
  - 20. [http://cas.umkc.edu/econ/_researchCommunity/oconomicus/ VolumeVI/Winter2003/MeltonWinter2003.pdf](http://cas.umkc.edu/econ/_researchCommunity/oeconomicus/VolumeVI/Winter2003/MeltonWinter2003.pdf)
  - 21. Pertot V., Teorija dispariteta troškova, cijena i valuta, Školska knjiga, Zagreb, 1980.
  - 22. Prokhorov A. Nonlinear Dynamics and Chaos Theory in Economics:
  - 23. Historical Perspective, December 13, 2001. www.msu.edu/~prokhorov/paper.pdf
  - 24. Rawls J., Teorija pravde, CID Podgorica i JP Službeni list SRJ, 1998,
  - 25. Stiglitz J., Ekonomija javnog sektora, Ekonomski fakultet u Beogradu, 2004.
  - 26. Talcott P., The Social System, Free Press, New York, 1951.
  - 27. Vukotić V., Politička ekonomija biznisa, Biznis i država, Institut društvenih nauka - Centar za ekomska istraživanja, Beograd, 2006.
  - 28. Vukotić V., M. Drašković, Anti-krizna ekomska politika i inovacionoinstitucionalni model privrednog rasta, Ekonomija/Economics, 16 (2), 2009. www.rifin.com
  - 29. Wallace P. (ed), Women, Minorities and Employment Discrimination, Lexington Books, 1977.

INTERAKTIVNA MEDIJSKA KAMPANJA NA PRIMJERU POSLOVNE JEDINICE PREDUZEĆA

Mladen Miroslavljević¹, Mirjana Milovanović

Sažetak

Da bi organizacija uspješno poslovala i egzistirala na tržištu, neophodno je pravilno formulisanje ciljne javnosti, ali i pravilno djelovanje na istu. Oglasavanje i planiranje medija, kako u profitnim, tako i u neprofitnim kompanijama, jedan je od osnovnih faktora održivosti svake organizacije. Tačno određen "pravi" trenutak za oglašavanje i djelovanje na ciljni segment, opredjeljuje kupca za kupovinu. Često se dešava da postoji više ciljanih javnosti, na koje treba djelovati i za koje je organizacija zainteresovana. U suštini ovo je poželjna, ali ne uvijek i ostvariva situacija, jer je nemoguće u dobro osmišljenoj medijskoj kampanji kvalitetno kontaktirati sve ciljne segmente. U ovom radu biće govora o konkretnom primjeru interaktivne medijske kampanje na primjeru otvaranja nove poslovne jedinice, u industriji auto-dijelova.

Ključne riječi: oglašavanje, medija planiranje, medijska kampanja

Abstract

It is essential to the proper formulation of the target public and the proper functioning of the public, if we want the organization to successfully operate and exist in the market. Advertising and media planning, in profit and nonprofit companies, are one of the key factors of sustainability of any organization. Correctly determined the "right" time for advertising and the effect on the target segment, the customer chooses to purchase. Often there are multiple target public, which should work for an organization that is interested. In essence, this is desirable, but not always feasible situation. It is impossible that in a well-planned media campaign - quality contact all target segments.

This article describes a concrete example of interactive media campaigns such as opening a new business unit in the auto parts industry.

Keywords: advertising, media planning, media campaign

---

¹ Doc. dr Mladen Miroslavljević, Banja Luka College

UVOD

U ovom radu biće govora o interaktivnoj medijskoj kampanji kompanije „Auto Milovanović“ d.o.o., s akcentom na promovisanje novog poslovnog objekta i maloprodajnog mesta. Naime, ova kompanija se bavi prodajom auto-dijelova za sva evropska vozila. Staro sjedište kompanija se nalazi u Banjoj Luci, u ulici Dušana Subotića br. 6, Bosna i Hercegovina, a izdvajaju se velikim assortimanom auto-dijelova i motornih ulja visokog kvaliteta po vrlo povoljnim cijenama². Kompanija „Auto Milovanović Group“, u čijem sastavu djeluju: „Lukena autodelovi“³ - Srbija, „Lukena avtodelovi“⁴ - Makedonija, te „Auto Milovanović“ - BiH, jedna je od vodećih trgovackih kompanija u ovoj djelatnosti, koja je za 12 godina postojanja izlagala na vodećim sajmovima automobilske industrije, kako u regionu, tako i u svijetu (slika 1). Godinama se ulažu obimni napor, kako bi se vlastiti brendovi, ali i sama kompanija, predstavila u najboljem svjetlu.

Prateći poslovnu politiku širenja assortimana i uvažavajući zahtjeve kupaca, Uprava kompanije je preseljena u prostorno veći, novosagrađeni objekat, u čijem sastavu je otvorena i nova maloprodaja auto-dijelova i prateće opreme. Tema ovog rada je promocija navedenog poslovnog objekta i nove maloprodaje. Prijedlog cilj kampanje

„Kupujte iz prve ruke“, a koja je počela u julu 2011. bila je da se kupci upoznaju sa novom lokacijom i da je „povežu“ sa imenom kompanije i uslugama koje ista godinama pruža. Shodno tome snimljen je TV spot, urađeni su radio-džinglovi, adekvatni bilbordi i flajeri (leci), a u nastavku kampanje, promovisane su akcije na aktuelne zimske artikle („Spremite se za zimu“).

1. MEDIJA PLANIRANJE

„Medija planiranje predstavlja organizovanje i usklađivanje medijskih akcija - kampanja kroz jedan ili više medija koje izvodi oglasna agencija (ili sam oglašivač), a zarad ispunjenja projektovanih ciljeva oglašivača. Sastoje se od četiri osnovne aktivnosti: istraživanja, planiranja, realizacije i evaluacije. Sklop tih aktivnosti zahtjeva znanja i djelovanja na području marketinga (i ekonomije), organizacije, medija sociologije, psihologije itd.“⁵ Na zapadu se medija planiranje definiše kao procjena i to ne usputna ili slučajna, već planska. Osnovni zadatak medija planera je da pronađe najpogodniji mediji ili kombinaciju medija, kako bi ostvario najpogodnije komunikacijske ciljeve sa primaocem, a koji je najprimjerljiviji za oglašavani brend.

---

2 <http://automilovanovic.com/>

3 <http://www.lukena-auto.com/>

4 <http://www.lukena.com.mk/>

5 Perić Nenad, „Medija planiranje-stanje i perspektive u Srbiji“, Magistarski rad, FDU, Beograd, 2006.

Postavlja se pitanje kako odabratи najpogodnije medije?

Slika 1. Pozivnica i izgled štanda za sajam Automechanika u Frankfurtu 2010. godine

Odabir medija se temelji na osnovu procjene gledanosti, slušanosti, ili tiraža (kod pisanih medija), i to na osnovu njegove trenutne pozicije na tržištu. Rejtinzi medija, koje plasiraju određene agencije za istraživanje medija (javnog mnjenja, tržišta), su jedno od osnovnih mjerila. Za osnovu se uzima CPP (cost per point) = koštanje po tački (može biti sekunda kod elektronskih medija ili strana, kod pisanih), gdje se traži najniža cijena koštanja po tački (tj. sekundi ili strani). Na to se dodaju rejtinzi medija i ciljna grupa, koja se targetira, te se kombinacijom ova tri parametra bira odgovarajući medij. S druge strane, na sam izbor medija utiče i predviđeni budžet, ali iskustvo je pokazalo da se najbolji uspjeh kod propagandne kampanje postiže kombinacijom tzv. primarnih (televizija, prije svega) i sekundarnih medija (štampani mediji). Ovaj vid propagandne kampanje korišten je u primjerima, o kojima će biti govora u nastavku rada. Bitno je napomenuti da je u drugom dijelu kampanje bio bitan period maksimalne prodaje određenih proizvoda (zimske gume, automobilski lanci, permant, akumulatori i tečnost za vjetrobrane), jer su septembar, oktobar i novembar, mjeseci, kada se "na vrijeme" treba spremiti za predstojeću zimu. Na osnovu svega navedenog određen je datum početka i završetka kampanje, a na kraju i proslijedivanje TV spota, radio-džinglova i oglasa za printane medije.

Posljednja karika u lancu je svakako i evaluacija same kampanje, odnosno njenog vrednovanje (urađena je samo evaluacija kampanje iz jula mjeseca 2011. "Kupujte iz prve ruke"). Medija planeri u ovim kampanjama su autori ovog rada. Naime, dugogodišnje radno iskustvo u elektronskim medijima, na različitim pozicijama, prouzrokovalo je logičan slijed događaja i samostalnu produkciju TV spota, osmišljavanje radio-džinglova i svega ostalog. Samim tim nije bilo potrebe da se angažuje marketinška agencija, osim u slučaju kupovanja njihovih kompenzacionih sekundi. (Agencija "REC", ima dvije emisije u programu "ATV"-a, u zamjenu za reklamne sekunde).

2.1. Medijska kampanja “Kupujte iz prve ruke”

Slika 2. Primjer brendiranja sopstvenih vozila (juli 2011.)

Novi maloprodajni objekat je otvoren u junu mjesecu 2011. godine, a nalazi se na autoputu Banja Luka Gradiška, koji je popularno nazvan “Transit”. Na ovom putnom pravcu ima nekoliko desetina prodavnica, koje se bave istom djelatnošću. Ulica nosi naziv Ivana Gorana Kovačića, a broj je bb?! Postavilo se pitanje, kako pozicionirati objekat, za nekoga ko ga nije uočio, kada je sama ulica duga nekoliko kilometara, a još nema ni određen broj?

Autori ovog rada su bili “primorani” da ga “smjeste” preko puta jednog drugog poznatijeg objekta, koji u Banjoj Luci egzistira godinama, a ri ječ je o motelu “Nana” (djelatnosti su različite, nema podudaranja, samo je dobar orijentir).

Izabrani su slijedeći načini oglašavanja:

- Mediji masovnog komuniciranja: televizija, radio, oglasnici, katalozi.
- Outdoor oglašavanje: bilbordi, brendiranje sopstvenih vozila, flajeri (leci)
- Indoor oglašavanje: brendiranje radnika u kompaniji (košulje, majice), ali i automehaničara sa kojima se usko saraduje (radna odijela, plakati i dr.)
- Sajam automobila i prateće opreme u Banja Luci: brendiran štand i dijeljenje flajera po sajamском prostoru i izvan njega
- Internet: web stranica, facebook

Odštampano je 20.000 flajera (leta ka), sa pitanjem “Zašto kupovati kod nas”? Posljednji odgovor (pod brojem 4), uokviren crvenom bojom, je ujedno i slogan kompanije “Kupujte iz prve ruke!” (slika 3.). Moglo je to zvučati i opširnije “kupujte od ovla štenog distributera, po najpovoljnijim cijenama...”, ali u našem narodu je opšte poznato da, ako je “prva ruka”, onda nema preprodaje, a samim tim i viših cijena. Ovaj slogan se kasnije provlači kroz sve oglase.

Za dizajn letaka i bilborda, angažovana je firma “Evron”⁶ sa kojom postoji dugogodišnja uspješna saradnja, koja podrazumijeva uzajamnu razmjenu

---

⁶ http://www.evron.info/index.php?option=com_content&view=article&id=4&Itemid=4&lang=hr

mišljenja i usaglašavanja stavova, ko je uvijek rezultira dobrim finalnim proizvodom. (slika 4.)

Slika 3. Izgled flajera s obje strane (juli 2011.)

Producija TV spota, a pri tom se misli samo na snimanje i montažu, zajedničkim snagama i sa profesionalnom opremom, urađen je uz minimalne troškove. TV spot u trajanju od 16 sec., imao je za cilj da identificuje novi objekat i maloprodaju sa poznatim imenom, i da promoviše slogan "Kupujte iz prve ruke".

Zbog dobrog poznавanja medijske scene u Banjoj Luci, za koju je prevashodno spot i napravljen (jer je cilj bio privući nove kupce iz grada i okoline), te gledanosti i rejtinzima određenih TV formata, odlučeno je da se isti emituje u programu "Alternativne televizije Banja Luka" (ATV)⁷. Najgledanije u programu ove televizije, su centralne "Vijesti", koje počinju u 19.00 h. Ciljna grupa vijesti i uopšte moderno koncipiranih info programa je veoma velika, m/z od 20 pa nadalje, a upravo takvi su i targetirani potencijalni kupci. Od već pomenute agencije "REC" (privatna nezavisna produkcija), kupljene su sekunde sa 70% popusta, a TV spot je emitovan u reklamnom bloku prije najavne špice vijesti (posljednji u bloku pred špicu). Emitovanje TV spota je trajalo 30 dana, a uključivalo je i dva termina emitovanja u nedjeljnju show bizz emisije "Blef" (i u njenom repriznom termi nu subotom.)

⁷ <http://www.atvbl.com/program/index.php/2011/10/10/atv-vijesti/>

Kada je riječ o radio-stanicama, ta kođe se vodilo računa ko su vozači automobila, pa su džinglovi emitovani na sljedećim radio-stanicama: UNO Radio Banja Luka⁸ - (zabavna domaća i strana muzika), sponzor emisije "Uno, Due, Tree"⁹, emitovanje 4 puta u toku emisije (od 13.00 do 15.00 h) + nagradna igra jednom sedmično. Emitovanje ovog džingla trajao je 30 dana (juli mjesec).

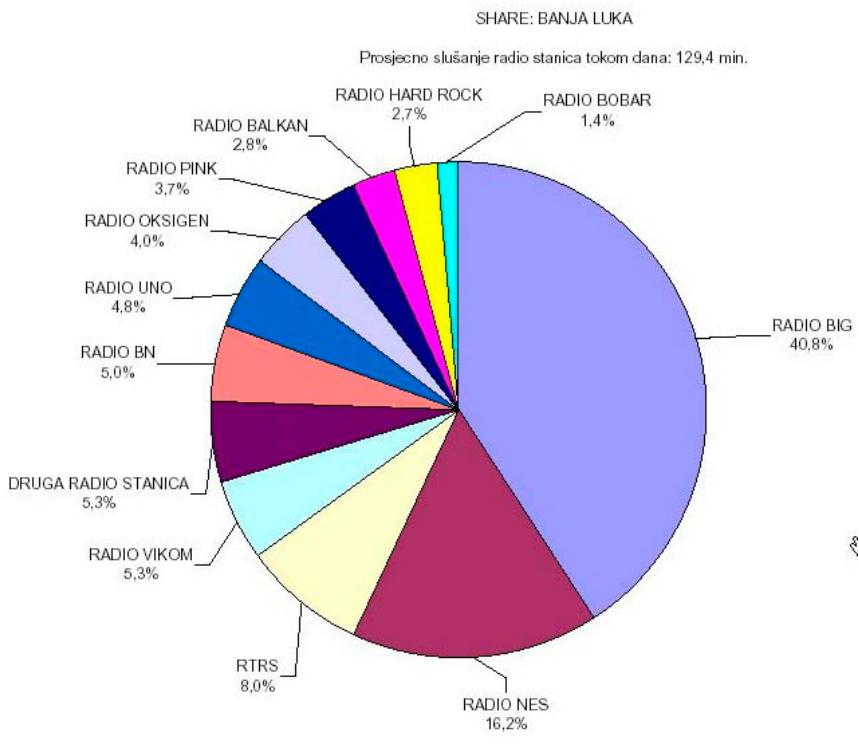
Slika 4. Izgled bilborda iz pravaca Gradiške ka B.Luci (juli 2011.)

BIG Radio (BIG2)¹⁰ - (narodna muzika), emitovanje džingla osam puta u toku dana (7.20, 10.20, 11.20, 12.20, 14.20, 15.20, 16.20, 17.20 h) ciljano u toku radnog vremena, prije svega auto-mehaničara, koji u svojim radionicama "maj-store" uz "narodnjake". Emitovanje ovog džingla, koji se nalazi u prilogu, a isti je kao i za "Uno radio", trajao je 30 dana (juli mjesec).

8 <http://www.unoradiobl.com/index.php/o-nama>

9 <http://www.unoradiobl.com/index.php/2011-06-30-23-44-03/212-uno-due-tree>

10 <http://bigradiobl.com/v2/>

Mareco Index Bosnia, BiH član Gallup International

Radio Measurement

Slika 5. Procjena slušanosti radio stanica tokom dana (share: Banja Luka)

NES Radio Banja Luka¹¹ - (zabavna domaća i strana muzika), "Sponzor najbolje muzike", emitovanje džingla je 14 puta dnevno u sat i 20 minuta, (prije "Vijesti"). "NES Radio" je za razliku od prethodno nabrojanih, jedna od rijetkih radio-stanica, koja ima dobru slušanost i u Federaciji BiH, što je vjerovatno i posljedica dobro kotiranih "Nezavisnih novina", koje su u istom vlasništvu. Emitovanje je trajalo u toku jula mjeseca.

Paralelno sa ovim akcijama, nastavljeno je kontinuirano oglašavanje u "Malim oglasima" na četiri oglasna mjesta, te kampanja na internetu, koja podrazumijeva web stranicu i Facebook.

Zakupljena je i cijela 64. strana ba njalučkog poslovnog vodiča "Telefonoteka"¹², koji se štampa u 10.000 primjeraka, a postoji i njegovo internet izdanje.

Avusturyjski mjesec je bio mjesec za evaluaciju prethodne kampanje, gdje se promet u novoj maloprodaji povećao za 300%.

11 <http://www.nesradio.com/>

12 <http://www.telefonoteka.biz/>

2.2. Medijska kampanja "Spremite se za zimu."

Ova medijska kampanja je bila lošičan nastavak u procesu reklamiranja novog maloprodajnog objekta, ali i podsjećanja na stari. Kampanja je počela u septembru mjesecu, a trajala je do kraja 2011. godine. Parola poziva vozače da nabave zimske gume, lance, antifriz i dr., po akcijskim cijenama.

Ovaj put je, zbog budžeta i "čuvanja" TV sekundi za promovisanje nekog novog brenda, kampanja preusmjerena najviše na radio-stanice.

Ponovo je podijeljeno 20.000 letaka, koji su prikazani na slici 6, a preovladavaju hladne - plave, "zimske" boje. Bilobordi su takođe promijenjeni (slika 7), a promijenjeni su i radiodžinglovi.

Slika 6. Izgled flajera s obje strane (septembar/novembar 2011.)

Umjesto UNO radija, počelo je emitovanje džingla na Kontakt radiju¹³ (takođe domaća i strana pop rok muzika), u 6 termina: 7.10, 7.40, 11.40, 12.10, 14.10, 16.10 h. Snimljene su tri različita džingla, koji se smjenjuju srazmjerno emitovanju.

Nastavljen je emitovanje novog džingla na BIG2 radiju (isti kao i na Kontakt radiju), u istim terminima, a na NES radiju zakupljen je termin sjeće u vijestima (jedini, poslije najave najvažnijih vijesti, 14x dnevno). Printani mediji su ostali isti samo sa zamijenjenim, adekvatnim oglasima, koji prate kampanju i akcije.

¹³ <http://www.kontaktradio.com/>

Slika 7. Izgled bilborda iz pravaca Gradiške ka B.Luci (septembar/novembar 2011.)

Novina su bila radna odijela/kombinezoni (150 kom.), koji su se dijelili lojalnim, ali i potencijalnim kupcima auto mehaničarima, te oko 500 bendariranih majica dugih rukava (Logo kompanije i vlastiti brendovi). Sagledavajući trenutnu finansijsku situaciju u zemlji, odlučeno je da se sklope ugovori za beskamatno kreditiranje radnika, koji su zaposleni u budžetskim institucijama (Kliničko bolnički Centar, MUP, škole, Pošta i dr.).

Evaluacija kampanje, koja je trajala do kraja 2011. godine, urađena je februara mjeseca 2012. sa više nego zadovoljavajućim rezultatima.

3. ZAKLJUČAK

Kao što je poznato, marketing nije samo distribuisanje robe od proizvođača do krajnjeg korisnika. On obuhvata sve faze, od stvaranja proizvoda do postprodajnih aktivnosti. Jedna od tih karika je reklamiranje (oglašavanje, advertising). Po definiciji "Organizacije reklamnih agencija" (The Institute of Practitioners in Advertising) "reklamiranje je najubjedljivija poruka upućena pravim potencijalnim kupcima proizvoda ili usluga po najnižoj mogućoj cijeni"¹⁴. Dodaćemo da je televizijski spot, danas najubjedljivije sredstvo za "manipulaciju" kupcima.

Dokazano je da su reklame najbolje efekte postigle kod najniže obrazovane grupa, djelimično kod obrazovanih, a najmanje kod visoko obrazovanih ljudi. One pružaju mogućnost oglašivačima da dopru do svakog čovjeka, predstave mu proizvod, in formišu ga o njemu i „prisile“ ga na kupovinu. To je stvarna moć medija, a njihov uticaj se povećava iz dana u dan.

14 Miroslavljević Mladen, „Odnosi s javno šću“, BLC, Besjeda, Banja Luka, 2008.

Slika 8. Izgled medija plana ATV-a za klijenta

Medija planiranje je veoma složen i odgovoran posao, koji ne dopušta greške, pogotovo ako je riječ o nedovoljnem poznavanju tržišta, ali i potrošača. S druge strane, može se desiti da organizacija, koja treba da zadovolji ciljnu grupu, tj. kupce, to ne učini. Oglašavanje je i veoma skup proces, pogotovo na primarnim medijima, pa su i same greške takođe skupe. Za sam kraj navešće se primjer medija plana, koji se inače radi u računarskom programu „Excel“, i u ovom slučaju se odnosi samo na jedno emitovanje dnevno (i 3x gratis emitovanje u sedmičnoj emisiji „Blef“, nezavisne produkcije - riječ je o agenciji „REC“, koja je prodala sekunde). (slika 8)

LITERATURA I IZVORI

1. Frank, Jefkins, "Advertising", Fourth edition, Prentice-Hall, 2000.
2. Joe, Cappo, "Budućnost oglašavanja", Futura Media, Sarajevo, 2004.
3. Miroslavljević Mladen, "Odnosi s javnošću", BLC, Besjeda, Banja Luka, 2008.
4. Perić Nenad, "Medija planiranje - stanje i perspektive u Srbiji", Magistarski rad, FDU, Beograd, 2006.
5. Roland, Lorimer, "Masovne komunikacije", CLIO, Beograd, 1998.
6. <http://automilovanovic.com/>
7. <http://bigradiobl.com/v2/>
8. <http://www.atvbl.com/program/index.php/2011/10/10/atv-vijesti/>
9. http://www.evron.info/index.php?option=com_content&view=article&id=4&Itemid=4&lang= hr
10. <http://www.kontaktradio.com/>
11. <http://www.lukena.com.mk/>
12. <http://www.lukena-auto.com/>
13. <http://www.nesradio.com/>
14. <http://www.telefonoteka.biz/>
15. <http://www.unoradiobl.com/index.php/o-nama>

BUDŽETSKO RAČUNOVODSTVO I JAVNE NABAVKE

Branka Savić¹

Rezime

Veliki dio budžeta se izvršava kroz sistem javnih nabavki. Uštede u javnim nabavkama mogu ostaviti novac koji je dostupan za druge prioritete. Postoje, isto tako, troškovi koji idu uz javne nabavke koje moraju biti uključene u budžet za narednu godinu. Javne nabavke se odnose na nabavke robe, usluga i radova koje provodi ugovorni organ u skladu s propisima utvrđenim Zakonom o javnim nabavkama i pratećim podzakonskim aktima. Potpuno provođenje ovog Zakona predstavlja značajan izazov svim budžetskim korisnicima.

Da bi se javne nabavke, uspešno realizovale, neophodno je da odgovorni organ postupak javnih nabavki, započne izradom strategije javnih nabavki, koja proističe iz plana javnih nabavki u skladu sa svojim budžetom, a ne samo donošenjem odluke o nabavci. Na ovaj način bi se obezbijedila racionalnost nabavki, dinamično usklađivanje nabavki i potreba, dinamično usklađivanje nabavki i zaliha, te izbor najpouzdanijeg i najracionalnijeg postupka za efikasnu nabavku. Iz navedenog lako je zaključiti da, ukoliko se u upravljanju obavezama, ljudskim potencijalima i javnim nabavkama ne dogode tehnički problemi, jer tu postoje razne mogućnosti za greške, zloupotrebe i malverzacije, budžet će se uspešno izvršiti.

Abstract

A considerable portion of budget is executed through public procurement system. Public procurement savings may sometimes ensure the money that would be available for other priorities. At the same time, there are costs of public procurement that should be planned and incorporated in the next year's budget. Public procurement relates to the procurement of goods, services and works that is managed by a contracting authority in compliance with regulations stipulated by Law on Public Procurement and relating bylaws. The full execution of this law is an important challenge to all budget beneficiaries. The successful implementation of public procurement process takes the development of a public procurement strategy to be made by a relevant authority. The strategy should be based not only on the decision made on the procurement, but also on the public procurement plan. Additionally, it should be in compliance with the relevant

---

¹ Dr Branka Savić

authority's budget. This is a way to ensure rational procurement, dynamic compliance between procurement and needs, dynamic compliance between procurement and reserves as well as the selection of the most reliable and the most rational procedure for the efficient procurement process. The aforementioned implies that the budget will be successfully executed if no technical problems occur in the management of liabilities, human resources and public procurement because the process itself gives space for failures, misuse and malversation.

1. ULOGA RAČUNOVODSTVENOG SISTEMA U NABAVKAMA U JAVNOM SEKTORU

Iako javne nabavke same po sebi nisu dio budžetskog procesa, pravilna nabavka robe i usluga čiji je cilj dobiti "najbolje moguće za ponuđeni novac" može imati značajan uticaj na izvršenje budžeta. Uštede u javnim nabavkama mogu ostaviti novac koji je dostupan za druge prioritete. Postoje, isto tako, troškovi koji idu uz javne nabavke koje moraju biti uključene u budžet za narednu godinu.

Javne nabavke se odnose na nabavke robe, usluga i radova koje provodi ugovorni organ u skladu s propisima utvrđenim Zakonom o javnim nabavkama i pratećim podzakonskim aktima. Ova pravna regulativa daje detaljna uputstva koje opštine trebaju poštovati u postupku javnih nabavki. Potpuno provođenje ovog zakona predstavlja značajan izazov svim budžetskim korisnicima.

Svi korisnici budžetskih sredstava odgovorni su za transparentno, efikasno i racionalno upravljanje javnim sredstvima. Bitno je da sve javne institucije uspostave mehanizme za transparentno trošenje, smanjenje troškova, kao i zadovoljavanje potreba građana. Evropska unija je inicirala donošenje legislative o nabavkama, uključujući Zakon o javnim nabavkama i prateće Uputstvo o primjeni Zakona o javnim nabavkama. Ova pravna regulativa daje precizna pravila o poboljšanju transparentnosti i odgovornijem trošenju javnih sredstava.

1.1. UPRAVLJANJE JAVNIM NABAVKAMA

Važna oblast u izvršenju budžeta je i upravljanje procesom javnih nabavki. Glavni cilj dobavljača u javnom sektoru je da nabavi robu ili usluge, zahtijevanog kvaliteta i po konkurentnoj cijeni. Procedura nabavke treba da pruži svim ponuđačima jednake mogućnosti i da smanji rizik za protekciju i korupciju.

Adekvatna politika i praksa u pogledu javnih nabavki može pomoći u:

- smanjenju troškova javnih rashoda,
- blagovremenom obavljanju poslova,
- stimulisanju razvoja privatnog sektora,

- gubljenju vremena,
- iskorjenjivanju korupcije, i
- efikasnosti izvršne vlasti.

Javne nabavke su poslovna aktivnost koja ima za cilj najefikasniji način trošenja sredstava koje plaćaju poreski obveznici. Adekvatna razmjena vrijednosti za novac je kvalitet za pristupačnu cijenu i to pravovremeno. Krajnji cilj koji se želio postići regulisanjem javnih nabavki je ušteda u procesu javne potrošnje i niži troškovi u sektoru javne uprave. Zakonom o javnim nabavkama² i Uputstvom o primjeni Zakona o javnim nabavkama³ reguliše se jedinstvena procedura javnih nabavki, robe, usluga i radova, na području cijele teritorije Bosne i Hercegovine. Zakon se sprovodi i održava uz podršku Agencije za javne nabavke i Ureda za razmatranje žalbi, koji žalbe razmatra kao drugostepeni organ i služi kao uspješan vodič svim ugovornim stranama prilikom postupaka javnih nabavki. To mu je najpozitivnija karakteristika.

Zakon, svim građanima Bosne i Hercegovine, nudi zaštitu putem preferencijalnog tretmana domaćih ponuđača, što znači da prilikom procedure, domaća roba može biti i skupljena, a da se prihvati prije nego strana roba. Npr. ako dođu dva proizvođača, iz Bosne i Hercegovine i iz Srbije, Komisija može prihvatiti domaću ponudu, ako je i skupljena jer su to naši ljudi, naša roba, naši porezi.

Domaće ponude se favorizuju umanjenjem za preferencijalni faktor:

- 15 % za ugovore koji se dodjeljuju u 2005-2006. godini,
- 10 % za ugovore koji se dodjeljuju u 2007-2008. godini,
- 5 % za ugovore koji se dodjeljuju u 2009-2010. godini⁴.

Znači, ovo je privremeni mehanizam koji omogućava zaštitu obnove i razvoja domaće ekonomije. Inostrane ponude za usluge i radove se favorizuju umanjenjem za preferencijalni faktor od 5 % ukoliko je najmanje 60 % radne snage za izvršenje posla porijeklom iz Bosne i Hercegovine. Detalje i druge uslove za primjenu ovog preferencijalnog tretmana, a naročito sektor i obaveznost primjene, reguliše Vijeće ministara Bosne i Hercegovine. Kad Bosna i Hercegovina uđe u Evropsku uniju, biće jednak tretman.

Tri osnovna principa na kojima se temelji Zakon o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine su:

- nediskriminacija ili jednak tretman,
- transparentnost,

2 Zakon o javnim nabavkama BiH, član 1, ‘Službeni glasnik BiH’, br. 49/04, 19/05 i 52/05.,

3 Uputstvo o primjeni i Zakona o javnim nabavkama BiH, član 1, ‘Službeni glasnik BiH’ broj 3/05 od 24.1.2005. godine.

4 Ibidem, član 20.

- povjerljivost ponuda.

Zakon je usklađen sa propisima Evropske unije, dakle sa evropskim standardima, i sadrži reformske zahtjeve u kontekstu tranzicije, osnovne "četiri slobode": slobodno kretanje robe, ljudi, usluga i kapitala. Pozicija Bosne i Hercegovine u procesu međunarodnog trgovinskog pregovaranja je ovim zakonom osnažena. Zakonom su utvrđena prava, obaveze i odgovornost ugovornih organa i kandidata. Ugovorni organi su svi organi uprave, na nivou BiH, entiteta, Distrikta Brčko, odnosno na kantonalm, opštinskom ili gradskom nivou, svaki javni subjekt, privredno društvo i javno preduzeće u oblasti proizvodnje, transporta i distribucije vode, el. energije, istraživanja ili eksploatacije nafte, usluga javnog prevoza, telekomunikacionih usluga i dr. Kandidati su dobavljači koji su podnijeli zahtjev da učestvuju u ograničenom ili pregovaračkom po stupku.

Od primjene ovog zakona izuzeti su⁵:

- ugovori klasifikovani kao "državna tajna",
- ugovori koji su predmet posebnih mjera sigurnosti,
- ugovori koji proističu iz među narodnih, donatorskih ili kreditnih sporazuma, koji zahtijevaju primjenu drugačijih procedura,
- ugovori iz oblasti odbrane, koji se odnose na trgovinu ili proizvodnju oružja ili vojne opreme, i
- koncesije.

Agencija za javne nabavke je samostalna upravna organizacija, sa statusom pravnog lica, čije je sjedište u Sarajevu. Imala dve filijale u Sarajevu i Mostaru koje nemaju status pravnih lica i ne mogu donositi odluke bez odobrenja Agencije. Nadležnosti Agencije su da predlaže izmjene i dopune ovog zakona i podzakonskih akata, radi osiguranja njihove efikasnosti, unapređuje informisanost ugovornih organa i dobavljača o propisima, ciljevima, postupcima i metodama javnih nabavki, pružanje tehničke i savjetodavne pomoći ugovornim organima i dobavljačima u vezi sa primjenom ovog zakona, razvijanje elektronskog informacionog sistema koji bi bio dostupan na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine i koji bi dodatno, pored "Službenog glasnika BiH", objavljivao tendersku dokumentaciju, te pokretanje i podrška razvoju prakse elektronske nabavke i komunikacija u oblasti javnih nabavki. Agencija ima direktora i odbor. Direktora Agencije imenuje i razrješava dužnosti, Savjet ministara Bosne i Hercegovine (kod razrješenja, na prijedlog Odbora). Direktor ima status sekretara sa posebnim statusom, i bira se na pet godina, sa mogućnošću jednog ponovnog imenovanja. Odbor Agencije čine ministar finansija i trezora Bosne i Hercegovine, ministar finan-

---

⁵ Zakon o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine, član 5, "Službeni glasnik BiH", br. 49/04, 19/05 i 52/05.

sija Republike Srpske, ministar finansija Federacije Bosne i Hercegovine, četiri stručnjaka izabrana putem javnog konkursa (petogodišnji mandat) i dva posmatrača iz Brčko distrikta i direktor Agencije.

Kancelarija za žalbe je samostalna upravna organizacija koja podnosi izvještaje Parlamentu Bosne i Hercegovine i ima zadatak da donosi odluke po žalbama. Ima šest članova, i ima ovlaštenja da:

- obustavi postupak,
- otkloni povredu,
- poništi postupak nabavke,
- dodijeli naknadu štete žaliocu,
- izrekne novčanu kaznu, i
- podnese prekršajnu ili krivičnu prijavu nadležnom sudu⁶.

Ured interveniše kao drugostepeni organ, nakon što ugovorni organ ne odgovori na prigovor ili odbaci isti, koji je ponuđač uložio.

Zakonska regulativa se odnosi na sljedeće vrste ugovora:

- robe (kupovina, lizing, zakup ili najam na kupovina),
- usluge (izvršenje određenih usluga od strane lica ili organizacija), i
- radove (projektovanje i izvođenje građevinskih radova)⁷.

U početnoj fazi postupka nabavke, ugovorni organ, procjenjuje vrijednost ugovora, jer ta vrijednost određuje koji će postupak dodjeljivanja ugovora biti primijenjen. Svi ugovori se moraju potpisati na ograničeni period trajanja, čak i oni koji se odnose na poslove koji se ponavljaju i za koje se tenderski postupak mora ponavljati u pravilnim vremenskim intervalima. Ugovorni organ može birati između otvorenog i ograničenog postupka, dok pregovarački postupak koji može biti sa ili bez objavljanja obavještenja o nabavci upotrijebljen će biti samo u jasno definisanim okolnostima. Postoji još i konkurs za izradu idejnog rješenja koji se javlja u oblasti arhitekture, građevinarstva, prostornog uređenja.

Otvoreni postupak uvijek treba smatrati prvim izborom.

Ograničeni postupak sa pretkvalifikacijom treba razmatrati samo onda kad složenost obima ugovora zahtijeva predselekciju potencijalnih učesnika. Svaki vrijednosni razred ima drugaćiji metod procjene vrijednosti ugovora.

Postupci dodjele ugovora u kategoriji domaćih vrijednosnih ugovora, zavise od toga šta se uzima kao osnovica, da li se uzima vrijednost ugovora o javnoj nabavci, kao procijenjena ukupna vrijednost bez uključenog iznosa pripadajućih indirektnih poreza, koju plaća ugovorni organ za predmet ugovora ili procjene

⁶ Ibidem, član 49.

⁷ Ibidem, član 4.

njena maksimalna vrijednost bez uključenih iznosa pri padajućih indirektnih poreza svih ugovora predviđenih u datom periodu. Obje ove procjene moraju biti važeće u vrijeme objavljivanja obavještenja o nabavci ili ako se takvo obavještenje ne zahtijeva, u momentu u kojem ugovorni organ započinje postupak dodjele ugovora. Ugovornom organu nije dozvoljeno da dijeli predmet s namjerom da izbjegava primjenu ovog zakona, jer ugovor se može dijeliti samo ako su svi dijelovi tako podijeljenog ugovora predmet istog postupka o javnoj nabavci. Kad je vrijednost ugovora jednaka ili veća od 60.000,00 KM za robu i usluge ili 60.000,00 KM u slučaju radova, ugovorni organ, može izabrati jedan od pet postupaka (otvoreni postupak, ograničeni postupak sa pretkvalifikacijom, pregovarački postupak sa objavljivanjem ili bez objavljivanja obavještenja o nabavci i konkurs za izradu idejnog rješenja).

Kad je vrijednost ugovora u slučaju robe i usluga jednaka ili veća od 500.000,00 KM za državne organe ili 700.000,00 KM za lokalne organe i javne subjekte ili kad je vrijednost radova jednaka ili veća od 200.000,00 KM, postupak će biti otvoren za međunarodnu konkureniju. Postupa se kao kod dodjele ugovora za domaće nabavke uz obavezno objavljivanje obavještenja na engleskom jeziku. Postoje i nabavke ispod primarnih vrijednosnih razreda, koje mogu biti nabavke sa ukupnom vrijednosti ugovora manjom od 6.000,00 KM i preko 6.000,00 KM, ali manje od primarnih vrijednosnih razreda. Ove nabavke mogu biti dodijeljene putem sprovođenja formalnog tenderskog postupka ili putem zahtjeva za dostavljanje ponuda uz sklapanje direktnog sporazuma uz upotrebu standardnih kupovnih postupaka. Ugovorni organ mora osigurati da ukupna vrijednost takve kupovine ne prelazi 10 % ukupnog godišnjeg budžeta za nabavke i o tome ugovorni organ mora voditi strogo evidenciju svih postupaka ispod primarnih vrijednosnih razreda i o takvim nabavnim postupcima mora obavijestiti Agenciju za javne nabavke. Dostavljanje ovih ponuda se može obaviti i telefonom, a preporučuju se tri kvalifikovane ponude. U Zakonu o javnim nabavkama postoje i odredbe koje se odnose na ubrzane postupke u vanrednim situacijama, kao što su: viša sila, zaštita okoline, sprovođenje postupka za izradu idejnog rješenja kao dijela postupka i pripremanje okvirnih sporazuma, kad je predmet nabavke poznat, a tačne količine i vrijeme isporuke nisu poznati. Otvoreni postupak bi trebao biti primijenjen za svaki javni ugovor, a izuzetna okolnost je ako postoji uslov za korištenje vanrednih postupaka. Prije dodjele ugovora o nabavci robe, usluga i radova, primjenom Zakona o Pravobranilaštву BiH⁸ i Odluke Pravobranilaštva⁹, Pravobranilaštvo daje svoje mišljenje na prijedlog ugovora za iznose veće od 10.000 KM. Da bi se javne nabavke, uspješno realizovale, neophodno je da odgovorni organ postupak javnih nabavki, započne izradom

---

⁸ Zakon o Pravobranilaštву BiH, "Službeni glasnik BiH" broj 8/02 i 10/02.

⁹ Odluka Pravobranilaštva BiH broj 50/04 od 22.3.2004. godine.

strategije javnih nabavki, koja proističe iz plana javnih nabavki u skladu sa svojim budžetom, a ne samo donošenjem odluke o nabavci. Na ovaj način bi se obezbijedila racionalnost nabavki, dinamično usklađivanje nabavki i potreba, dinamično usklađivanje nabavki i zaliha, te izbor najpouzdanijeg i najracionalnijeg postupka za efikasnu nabavku.

Iz navedenog lako je zaključiti da, ukoliko se u upravljanju obavezama, ljudskim potencijalima i javnim nabavkama ne dogode tehnički problemi, jer tu postoje razne mogućnosti za greške, zloupotrebe i malverzacije, budžet će se uspešno izvršiti.

2. NOVI JAVNI MENADŽMENT DRUGAČIJI PRISTUP UPRAVLJANJA JAVNIM SEKTOROM

2.1. Koncept novog javnog menadžmenta (new public management)

Kao pokušaj rešavanja prethodno opisanih izazova i problema javlja se koncept pod nazivom „Novi javni menadžment“ (New public management NPM) čija je suština određena kroz devizu „učiniti stvari boljima“ (getting the things better). Konceptualno drugačiji pristup u upravljanju javnim sektorom zasnovan je na kritici birokratskog modela organizovanja državne uprave¹⁰, za koji smatra se da je kao metod upravljanja „zaražen“ nesposobnošću zbog složenog hijerarhijskog sistema zasnovanom na nefleksibilnim pravilima i sistemu odlučivanja od vrha prema dnu (topdown).

Po filozofiji je novi javni menadžment najbliži modernom korporativnom upravljanju, odnosno nastoji da u upravljanju javnim sektorom upotrebi metode koje su se pokazale uspešnim u privrednom.

Ključne tačke takvog delovanja su uglavnom prihvачene u akademskim krugovima, a prema Hood-u¹¹:

1. Naglasak na neposrednoj primjeni menadžerskih vještina za aktivno, vidljivo i individualizirano upravljanje organizacijom („sloboda u upravljanju“¹²);
2. Eksplicitni standardi i mjerjenje performansi kroz jasno postavljene ciljeve i indikatore;
3. Uspješnosti;
4. Skretanje pažnje sa kontrole inputa i birokratskih procedura prema upravljanju - kontrolom rezultata mjerenih kvantitativnim indikatorima performansi;

¹⁰ Ovdje se misli na teoriju birokratije Maksa Webera, koja je, prema njemu, predstavljala najracionalniji oblik društvene organizacije, sa principima: jasna podela autoriteta i odgovornosti, hijerarhija, izbor i postavljanje na osnovu znanja i stručnosti, programirana definisana karijera, čvrsta i jasna pravila, nefleksibilna i rigidna struktura.

¹¹ Dunleavy, Patrick and Christopher Hood, „From old public administration to New Public Management“ Vol 14, No 3, strana 9-16

¹² U originalu „freedom of management“

5. Zamjena uniformnih sistema upravljanja decentralizovanim jedinicama u javnom sektoru;
6. Uvođenje tržišnih mehanizama u javni sektor, kao što je javna nabavka ili public-private partnership, a sve sa ciljem smanjenja troškova i postizanja boljeg kvaliteta i standarda;
7. Naglasak na primjeni različitih tehnika i vještina menadžmenta (koristenje menadžerskih alata) privrednog sektora, razvoj korporativnih planova, dogovorima o performansama¹³ i definisanje misije i vizije organizacije;
8. Naglasak na smanjivanju troškova, efikasnosti, štedljivosti u upotrebi resursa i „uraditi više sa manje“ pristupa.

2.2. Zahtjevi prema finansijama i računovodstvu

Novi ciljevi i stil menadžmenta podrazumijeva i drugačije informacione potrebe koje tradicionalno postavljeno budžetsko računovodstvo ne može da zadovolji. Jedan od kompletnejih prikaza koji se može pronaći u literaturi je studija Komiteta za javni sektor (Public Sector Committee) u sastavu IFAC pod nazivom „Korporativno upravljanje u javnom sektoru“ (Corporate Governance in the Public Sector).

U dijelu posvećenom finansijskom menadžmentu, kompetenciji i obuci zaposlenih daje se vizija finansijske službe subjekta javnog sektora zasnovanog na korporativnom modelu: „Zadatak“ finansijskog sektora budžetskog korisnika je podrška me nadžumentu u njihovom upravljanju ograničenim sredstvima u svrhu obezbjeđivanja ekonomičnosti i efikasnosti u pružanju usluga (tj. isporuka dobara/usluga u smislu kvantiteta, kvaliteta, cijene i vremena), koji su potrebni za ostvarivanje postavljenih ciljeva (efektivnost) u korist društvene zajednice.

Finansijsko upravljanje obuhvata upravljanje dnevnim aktivnostima, kao i formulaciju srednjoročnih i dugoročnih finansijskih ciljeva, po litika i strategija. Vrši nadgledanje finansijskog i menadžerskog (upravljačkog)¹⁴ računovodstva, interno kontrolno okruženje, kao i funkcionisanje finansijskog informacionog sistema.

Neke od karakteristika finansijskog sektora u okviru novog javnog menadžmenta bile bi:

1. Oročeni ugovori o angažovanju praćeni dogovorima o rezultatima (performance agreements) za rukovodioce;
2. Jasno definisani ciljevi i specifični rezultati;
3. Jasno definisane odgovornosti rukovodioca za resurse namijenjene postizanju rezultata;

---

13 U originalu „performance contract“

14 Primedba autora

4. Strategijski i operativni planovi;
5. Centralno upravljanje svedeno na minimum i zamijenjeno smjernicama.

Finansijski rukovodioci imaju:

- Fleksibilnost u upravljanju resursima,
- Diskreciono pravo alociranja troškova,
- Potpunu odgovornost u definisanju zahtjeva za zaposlenima i njihovim naknadama¹⁵.

Menadžment mora da raspolaže po uzdanim informacijama da bi mogao da prati funkcionisanje organizacije kojom rukovodi. Informacioni sistem treba da obezbijedi potpuno i odgovarajuće evidentiranje svih transakcija subjekta javnog sektora. Informacije moraju da budu prezentovane na takav način da mjere i prikazuju troškove i ključne indikatore performansi koji se smatraju potrebnim menadžmentu za procjenu uspješnosti ili neuspješnosti funkcionisanja. Računovodstveni sistem mora da bude integriran sa ostalim upravljačkim sistemima (upravljanje gotovinom, budžetiranje, trezorsko poslovanje i upravljanje dugom).

2.3. Kadrovska politika

Stabilna kadrovska politika, prihvatljivi uslovi rada i odgovarajući programi obuke mogu da doprinesu kompetentnosti zaposlenih za obavljanje poslova. Kvalitet finansijskog upravljanja u javnom sektoru direktno je povezan sa mogućnošću privlačenja i zadržavanja kvalifikovanih finansijskih menadžera i računovođa. Nivoi plata moraju da budu u dovoljnji da privuku i zadrže kadrove odgovarajućih sposobnosti i profila.

Finansijski menadžeri u javnom sektoru trebaju da imaju kompetencije u sljedećim oblastima da bi mogli da kvalitetno obavljaju svoje zadatke:

- Strategijski menadžment - Informacioni sistemi
- Mjerenje performansi - Ekonomija
- Finansijsko računovodstvo - Prezentacione veštine
- Upravljačko računovodstvo¹⁶ - Finansijsko izvještavanje
- Operativno planiranje - Pregovaranje
- Budžetiranje - Savjetovanje
- Interna kontrola - Upravljanje konfliktima
- Revizija - Javne nabavke
- Korporativno upravljanje - Upravljanje fondovima

---

¹⁵ U originalu „remuneration“, što obuhvata sem novčanih primanja i ostale naknade i beneficije

¹⁶ U originalu „Management Accounting“

2.4. Analiza uočenih trendova sa aspekta situacije u budžetskom računovodstvu u Republici Srpskoj

Prethodni prikaz dat je na osnovu relevantnih dokumenata iz nekoliko izvora (IFAC, MMF, UN, Svetska banka, Azijska banka za razvoj, EU) koji pokušavaju da sagledaju ukupnu svjetsku situaciju i pogodni su za ustavljanje trendova, ali istovremeno skloni određenom uopštavanju stvari. Zato je potrebno da se u cilju predviđanja budućih aktivnosti globalni trendovi sagledaju u svjetlu konkretnih uslova u našoj zemlji. U svakom slučaju, kao odgovor na pitanje postavljeno u naslovu članka, moglo bi se reći da su trendovi koji imaju neposredan uticaj na budžetsko računovodstvo u Republici Srpskoj:

1. Prelazak na obračunsko računo vodstvo u javnom sektoru,
2. Uvođenje međunarodnih standarda računovodstva,
3. Uvođenje elemenata računovodstva troškova i upravljačkog računovodstva,

2.5. Prelazak na obračunsko računovodstvo

Treba imati na umu da ono što se u svijetu podrazumijeva pod „cash accounting“ suštinski najviše odgovara našem pojmu prostog računovodstva u kojem se vode pojedinačne evidencije o određenim dijelovima imovine. Zato i dolazi do povremenih nesporazuma sa delegacijama iz stranih finansijskih institucija kojima je čudno što mi imamo deklarisanu gotovinsku osnovu budžetskog računovodstva, a u izvještavanju imamo bilans stanja.

S druge strane, pojam uvođenja obračunkogračunovodstvanepodrazumijeva samo promjenu računovodstvene osnove, već podizanje ukupnog kvaliteta računovodstvenih podataka i izvještavanja na viši nivo, kao i njihovo korišćenje u procesu upravljanja javnim sredstvima.

Obračunsko računovodstvo se u materijalima tretira kao složenije i teže razumljivo, pa se samim tim podrazumijeva da zahtjeva dodatnu obuku velikog broja računovodstvenih radnika, poskupljujući čitav proces. Kod nas, međutim, generacije ekonomista potpuno prirodno prihvataju obračunsku osnovu s obzirom na to da je to model na kojem su polagali ispite iz računovodstva, pa im prije treba prilagođavanje na gotovinsku osnovu nego obrnuto.

Veliki dio računovođa u budžetskim organizacijama je radio i u vrijeme kada je budžetsko i privredno računovodstvo bilo regulisano istim zakonom, a razlikovalo se samo neznatno u kontnom planu (Kon tni plan za ostala pravna lica) i bilo „obračunskije“ nego budžetska računovodstva mnogih zemalja koje trenutno deklarišu prihvatanje obračunske osnove.

Ako bi trebali da trenutni sistem budžetskog računovodstva u Republici Srpskoj postavimo negdje između „cash“ i „accrual“ kao krajnjih tačaka, vjero-

vatno je da bi ono, (glezano iz perspektive odrednica za pojedine tipove) bilo bliže modifikovanoj obračunskoj, nego deklarisanoj gotovinskoj osnovi)¹⁷.

Postojeći Pravilnik o finansijskom izvještavanju za korisnike prihoda budžeta Republike, opština, gradova i fondova propisuje da se rashodi knjiže po obračunskoj osnovi, odnosno u periodu kada je obaveza za plaćanje nastala, bez obzira na to da li je izvršeno i samo plaćanje, a javni prihodi se evidentiraju na gotovinskoj osnovi.

Vjerovatno je trenutno najbolje rješenje da se budžet i dalje donosi na gotovinskoj osnovi, a budžetsko računovodstvo ustroji po modifikovanoj obračunskoj osnovi. Takvo rješenje može biti funkcionalno, budući da takva primjer već postoje, a iz obračunskog računovodstva se uvijek mogu sačiniti izvještaji na gotovinskoj osnovi.

2.6. Uvođenje međunarodnih standarda računovodstva

Ovo pitanje je, konceptualno, već riješeno donošenjem Zakona o računovodstvu i reviziji kojim je deklarisana direktna upotreba među narodnih standarda u privrednom sektoru. Time je jasno izraženo opredjeljenje prema harmonizaciji propisa u oblasti računovodstva sa svjetskim standardima i bilo bi krajnje neobično da se i regulativa budžetskog sektora ne riješi na isti način.

Ono što nedostaje su uputstva za procjenjivanje bilansnih pozicija, koja su sadržana u ostalim IPSAS standardima, ali nigdje ne postoji eksplicitna odredba o njihovoj primjeni kao u slučaju računovodstva privrednog sektora. Tako ispada da se procjena bilansnih pozicija vrši na osnovu računovodstvene tradicije. To samo po sebi ne mora da znači ništa loše, s obzirom na visok stepen poklapanja naše računovodstvene prakse sa postupcima u standardima, ali sigurno nije odlika uređenog sistema kojem težimo.

Olakšavajuću okolnost za obimnije uvođenje međunarodnih standarda je i činjenica da već postoje određena iskustva o njihovoj primjeni u privrednom sektoru, budući da su standardi za javni sektor izvedeni iz onih za privredu. Ono što je otežavajuće je činjenica da je formulacija standarda takva da obično ne omogućava direktnu primjenu na neki konkretni slučaj ili problem i da se njihova primjena mora razraditi odgovarajućim računovodstvenim politikama i internim procedurama što zahtijeva određeni stepen kreativnosti i, naravno, dosta napora da se sistem postavi u startu.

¹⁷ Pravilnik o budžetskim klasifikacijama, sadržini računa i primjeni kontnog plana za korisnike prihoda budžeta Republike, opština, gradova i fondova ("Službeni glasnik Republike Srpske" broj 90/10), Pravilnik o finansijskom izvještavanju za korisnike prihoda budžeta Republike, opština, gradova i fondova ("Službeni glasnik Republike Srpske" broj 16/11)

2.7. Uvođenje elemenata računovodstva troškova i upravljačkog računovodstva

Ovaj elemenat je konceptualno najmanje sporan (jer bi suprotno stanovište zagovaralo rasipanje sredstava), ali realno vjerovatno najmanje primjenljiv u ovom trenutku. Preduslov zato predstavlja potreba donosioca odluka za podacima koji se mogu dobiti iz tih sistema, a to je opet u zavisnosti od toga da li je on odgovoran i za efikasno, a ne samo za zakonito korišćenje sredstava.

S druge strane, ovo je elemenat na kojem bi, vjerovatno, uloga i status računovode mogli najviše da „profitiraju“. To bi konačno računovodstvo stavilo tamo gdje treba da bude dio procesa menadžmenta, za razliku od dosadašnje uloge zadovoljenja minimuma zakonskih zahtjeva za izvještavanjem i izvršavanje finansijskih transakcija.

Naravno, takva situacija i uloga zavisi od niza faktora izvan računovodstvene profesije, ali vjerovatno opravdava poziciju „budnosti“ i spremnosti da se pruži odgovarajuća tehnička pomoć u trenutku kad za to dođe vrijeme. Istovremeno, računovodstvena profesija bi trebala da ima i aktivnu ulogu kroz isticanje i obaveštavanje javnosti i političkih struktura o ko risti koja bi čitava zajednica imala kroz uvođenje novih tehnika me nadžmenta i računovodstva koje im pruža podršku.

3. OPERATIVNI SISTEM NABAVKI U BUDŽETSKOM SISTEMU

3.1. Javne nabavke u lokalnim samoupravama

Nabavke lokalnih samouprava posmatrane sveobuhvatno (tj. u smislu šta će se nabavljati, na koji način i po kojim cijenama) nerijetko presudno opredjeljuju privredni razvoj i zaposlenost u datoј opštini. Posebno danas, u vrijeme značajnog opštег pada tražnje koji negativno djeluje na poslovanje preduzeća i zaposlenost, javne nabavke naročito dobijaju na značaju.

Diskriminacija u javnim nabavkama može ozbiljno ugroziti razvoj lokalnih preduzeća, posebno malih porodičnih firmi koje nemaju mogućnosti da konkurišu u geografski daljim oblastima. Takođe, za neregularnosti i „namještanje“ tendera lako se saznaje u lokalnim sredinama, što onemogućava izgradnju uređenog sistema u LS i produbljuje socijalne razlike.

Pored toga, programi i projekti po moći finansirani iz evropskih fondova odobravaju se samo onim lokalnim samoupravama koje imaju uspostavljene pouzdane sisteme praćenja trošenja sredstava za javne nabavke, kao i savremene sisteme upravljanja i kontrole realizacije projekata.

3.2. Ciljevi lokalnih samouprava u oblasti javnih nabavki

Javne nabavke treba da budu u funkciji sprovođenja strateških ciljeva lokalnih samouprava, kao što su ekonomski razvoj, zapošljavanje, po sebi u onim segmentima gdje su podsticaji uobičajeni i u visoko razvijenim zemljama, kao što su mala i srednja preduzeća, na primer.

Samim tim, unapređenje javnih nabavki postaje jedan od strateških ciljeva lokalnih samouprava, jer ono gućava ostvarivanje drugih strateških ciljeva LS, kao što su: neutralisanje negativnih efekata ekonomske krize, privlačenje stranih ulaganja, razvoj lokalne privrede, zapošljavanje itd. Da bi JN postale djelotvoran instrument u rukama LS pomoću koga one podstiču privredni i društveni razvoj, potrebno je da se za cilj odredi „optimalna kombinacija ukupnih troškova životnog ciklusa nabavljenih proizvoda, usluge i radova i ukupne koristi u zadovoljavanju potreba naručioca“. Sveobuhvatno određivanje cilja omogućava da se uključe svi troškovi vezani za predmet nabavke nastali tokom njegove eksploracije (recimo, utrošak energije, kvarovi i troškovi servisiranja itd), s jedne strane, kao i svi pozitivni efekti za lokalnu samoupravu, kao što su efekti zapošljavanja, jačanja konkurentnosti lokalnih preduzeća itd. koji donose koristi u dužem vremenskom periodu. Svi ovi faktori se moraju uzeti u obzir pri odlučivanju o javnoj nabavci, umjesto da se koristi samo najjednostavniji kriterijum, a to je najniža kupovna cijena.

Konkretni ciljevi unapređivanja javnih nabavki u LS bili bi:

1. da se usluge koje se pružaju građanima na nivou lokalnih samouprava obezbjeđuju po nižim cijenama, a da njihov kvalitet bude bolji,
2. da se stvore uslovi za veće učešće malih i srednjih preduzeća. Zahvaljujući svojoj dominantnoj kućnoj povnoj moći, LS mogu da „izvuku“ od ponuđača rješenja koja će na bolji način zadovoljiti potrebe, povoljnije uslove, niže cijene, drugim riječima, da podstaknu firme da, kroz inovaciju i racionalizaciju, dođu do posla. Time se jača konkurenčnost lokalnih preduzeća, što ih čini spremnijim za tržišnu utakmicu sa drugim firmama čime se obezbjeđuje osnova za održivi razvoj lokalne zajednice i same LS, preduzeća na tenderima u lokalnim samoupravama i da se time istovremeno podstakne ekonomski razvoj lokalnih samouprava i ojača konkurenca,
3. povećanje ekonomičnosti i efikasnosti javnih nabavki na lokalnom nivou objedinjavanjem nabavki gdje je to ekonomski opravданo i jačanje organizacionih i stručnih kapaciteta naručilaca za sprovođenje nabavki putem uspostavljanja jedinica za javne nabavke i službenika za javne nabavke,
4. smanjivanje neregularno sprovedenih tendera kroz širenje dobre prakse,
5. efikasnije praćenje i provjera postupaka javnih nabavki na nivou lokalne samouprave i

6. korišćenje prednosti koje pružaju informacione tehnologije u javnim nabavkama, poput Portala za javne nabavke i drugih.

3.3. Sistemski pristup unapređenju javnih nabavki u lokalnim samoupravama

Unapređenju javnih nabavki u lokalnim samoupravama treba pristupiti na sistemski način, koji podrazumijeva koordinaciju procesa na čitavoj teritoriji Republike. Neke lokalne samouprave imaju razvijeniju praksu i rješenja u oblasti javnih nabavki, dok druge zaostaju za njima. U Republici Srpskoj, primjer dobre prakse je Grad Banja Luka, u kojem su javne nabavke organizovane na nivou Odsjeka za javne nabavke za cijelu Administrativnu službu grada Banja Luka. Manje lokalne samouprave često nemaju dovoljno kapaciteta da razviju dobru praksu u javnim nabavkama.

Drugo, razmjenom iskustava između lokalnih samouprava lakše se dolazi do dobrih rješenja koja onda i ostali prihvataju. Time se racionalizuje napor u smislu da ne razvija svako za sebe uporedo, na primjer, konkursnu dokumentaciju za nabavku usluga obezbjedenja, već dobro rješenje koje je neko razvio mogu da koriste svi članovi mreže (sistema). Na ovaj način, ne samo da se otklanja dupliranje napora, već dobro rješenje postaje standard, tj. sprovodi se standardizacija koja je jedan od osnovnih obilježja uspješnog sistema javnih nabavki.

Sistem unapređenja javnih nabavki u lokalnim samoupravama obuhvata sljedeće aspekte:

1. Organizacioni (reforma javnih nabavki odvijala bi se na sljedeća tri nivoa):
  1. lokalna samouprava (jedinica za javne nabavke),
  2. regionalni centri,
  3. centralno tijelo (Agencija za javne nabavke).
2. Sektorski:
  1. mala i srednja preduzeća,
  2. zdravstvo,
  3. školstvo,
  4. izgradnja.
3. Komunikacioni:
  1. interna komunikacija preko unutrašnje mreže (elektronska pošta, tematski sastanci, radionice regionalnog i republičkog nivoa),
  2. eksterna komunikacija - sa javnošću (građanima), drugim lokalnim samoupravama, regionalnim udruženjima, Stalnom konferencijom Saveza opština i gradova, republičkim institucijama, Narodnom skupštinom.
4. Resursni:

1. ljudski - stručno ospozobljeni i sertifikovani službenici za javne nabavke,
2. materijalni-informaciono teh nološki (Portal za javne nabavke i drugi), zatim priručnici za javne nabavke, modeli kon kursnih dokumentacija, pla nova nabavki, ugovora itd.

3.4. Mjere za unapređenje javnih nabavki na nivou lokalnih samouprava

Glavne aktivnosti koje je potrebno preduzeti kako bi se unaprijedile javne nabavke na nivou lokalnih samouprava su:

- Obezbijediti podršku za reforme javnih nabavki sa vrha hijerarhije odlučivanja (gradonačelnik/ načelnik opštine),
- Pratiti postupke javnih nabavki i provjeravati da li su regularno sprovedeni,
- Pratiti uspješnost sprovođenja javnih nabavki,
- Pratiti kompetencije službenika za javne nabavke i njihov uspjeh u radu.

ZAKLJUČAK

Konkretne koristi koje bi lokalne samouprave imale od unapređenja javnih nabavki su: povećanje efektivnosti, efikasnosti i ekonomičnosti, što bi značilo da postupak kraće traje, manji broj neuspjelih tendera, bolji kvalitet onoga što se nabavlja, veći

LITERATURA:

1. Dunleavy, Patrick and Christopher Hood, „From old public administration to New Public Management“ Vol 14, No 3, strana 9-16,
2. Zakon o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine, član 5, „Službeni glasnik BiH“, br. 49/04, 19/05 i 52/05,
3. Uputstvo o primjeni Zakona o javnim nabavkama BiH, član 1, „Službeni glasnik BiH“ broj 3/05 od 24.1.2005. godine,
4. Pravilnik o budžetskim klasifikacijama, sadržini računa i primjeni broj malih i srednjih preduzeća ima šansu da dobije posao, što se direktno odražava na zapošljavanje u lokalnoj samoupravi, olakšano praćenje javnih nabavki od strane odgovornih lica, viši stepen regularnosti i smanjen rizik od korupcije. kontnog plana za korisnike prihoda budžeta Republike, opština, gradova i fondova („Službeni glasnik Republike Srpske“ broj 90/10),
5. Pravilnik o finansijskom izvještavanju za korisnike prihoda budžeta Republike, opština, gradova i fondova („Službeni glasnik Republike Srpske“ broj 16/11),
6. Zakon o Pravobranilaštву BiH, „Službeni glasnik BiH“, broj 8/02 i 10/02,
7. Odluka Pravobranilaštva BiH broj 50/04 od 22.3.2004. godine,

EFEKTI PRIMJENE INFORMACIONIH TEHNOLOGIJA U ELEKTRONSKOM BANKARSTVU REPUBLIKE SRPSKE

Zorana Kojović¹

Rezime

Pojava elektronskog bankarstva promijenila je interakciju između banaka i klijenata – zbog izostanka ličnog kontakta sa klijentima, banke su u obavezi da im usluge obezbijede virtuelnim putem, sa istim ili većim nivoom kvaliteta na koji su navikli. Sve usluge koje se pružaju putem elektronskog bankarstva neprestalno se mijenjaju i unapređuju zbog velike konkurenциje na online tržištu, pa su banke prinudene da prate stalna tehnička dostignuća. Trenutno, u Republici Srpskoj devet komercijalnih banaka, preko različitih kanala, nudi neki od oblika elektronskog bankarstva, a da bi banke mogle distribuirati svoje usluge neophodno je da imaju odgovarajuću hardversku – softversku platformu, precizno definisane mrežne komponente, određenu organizacionu strukturu i standardizaciju. Kao najčešći distributivni kanali elektronskog bankarstva koriste se POS terminali i ATM sistemi (bankomati).

Ključne riječi: informaciono – komunikacione tehnologije, elektronsko bankarstvo, POS terminal, bankomati, internet bankarstvo, mobilno bankarstvo

UVOD

Kroz istoriju, finansijski sektor, a pri tome posebno bankarski, mijenjaо se i prilagodavaо pod uticajem sve bržeg privrednog i tehnološkog razvoja, internacionalizacije poslovanja, rasta tržišta kapitala, te sve zahtjevnije tražnje za posebnim, svestranim finansijskim instrumentima. Tehnološki razvoj preoblikovao je bankarsku industriju, tako da je ona postala vodeći sektor u korištenju tehnologija, a istovremeno, omogućio je da se redovi na šalterima banaka znatno skrate i da se usluge vremenski i prostorno približe klijentima. Danas je razlika u razvijenosti država, društvenih grupa ili pojedinaca u direktnoj proporciji sa razlikom u stepenu primjene informaciono – komunikacionih tehnologija, te Republika Srpska mora aktivno i brzo djelovati u

---

¹ Banja Luka College

pravcu smanjenja tehnološkog raskoraka, jer je proces prelaska iz industrijskog u informaciono društvo u razvijenim zemljama u poodmakloj fazi.

U uslovima vrlo jake konkurenčije, gdje postepeno nestaju razlike između banaka, one su pod stalnim pritiskom da zadrže korisnike svojih usluga, smanje troškove, upravljaju rizikom i koriste tehnologiju kao izvor konkurentске prednosti. Na osnovu navedenog, može se konstatovati da računar više nije stvar prestiža, već neophodnost, te da su informatička pismenost i korištenje Interneta imperativ XXI vijeka. Iako Republike Srpska, po razvijenosti, zaostaje za razvijenim zemljama, njeni građani nisu ovoga poštedeni – računar je osnovno sredstvo rada, a stepen korištenja isključivo zavisi od volje i želje pojedinaca.

1. AUTOMATIZACIJA BANKARSKOG POSLOVANJA

Govoreći o bankarstvu 1994. godine, Bil Gejts je rekao: „*banke su dinosauri*“². U tom trenutku, svi su se pitali da li je on pogriješio ili nije, ali za kratko vrijeme ispostavilo se da je on predvidio stanje bankarstva u XXI vijeku. Tada, Gejtsova izjava tumačila se kao tehnološki alarm za banke, a za samo nekoliko godina to je postao imperativ svim bankama koje hoće da prežive u XXI vijeku, tj. sve banke su morale veoma brzo da se informatizuju. U poslednjih dvadesetak godina u bankarstvu su se dogodile brojne promjene, pa se bankarsko poslovanje danas u potpunosti zasniva na resursima informaciono – komunikacionih tehnologija.

Automatizacija bankarskih poslova započela je šezdesetih godina XX vijeka, a osnovni razlog uvođenja računara u bankarske poslove bio je taj što su banke po svojoj prirodi centralizovane institucije i važno je da u svakom trenutku imaju informaciju sa koliko novca raspolažu, koji dio novca je slobodan za reinvestiranje i koji se prilivi sredstava očekuju.³ Krajem 1970. godine banka u SAD-u instalirala je i uvela u funkciju prvi računar III generacije IBM-a, model 25, sa svega 32 KB glavne memorije, četiri disk jedinice, svaka sa diskom kapaciteta 7,25 MB, sa linijskim štampačem, čitačem 80-kolonske brušene kartice, konzolnim pisačem sa tastaturom, uz komunikacione jedinice za upravljanje udaljenim terminalima, te nekoliko šalterskih terminala IBM 1600 sa vanjskim programiranjem.⁴ Primjenom šalterskih terminala izmjenjena je i organizacija rada na šalterima banke. Funkcije koje su do tada bile raspoređene na tri osobe – likvidatora, kontrolora i blagaj-

2 Vuksanović, E.: *Elektronsko bankarstvo*, Fakultet za bankarstvo, osiguranje i finansije, Beograd, 2006., str.181

3 Vasković, V.: *Sistemi plaćanja u elektronskom poslovanju*, Fakultet organizacionih nauka, Beograd, 2007., str.20

4 Uran, S.: „*ICT više nije zapreka*“, InfoTrend – ICT u bankama i finansijskim ustanovama br. 153 -3/08, str.3

nika, sjedinjene su u jednoj, tako da su klijenti banke određene usluge, umjesto na tri, obavljali na jednom šalteru. Na ovaj način povećana je produktivnost šalterskih službenika, a i zadovoljstvo klijenata, koji su na jednom mjestu mogli da polože ili podignu gotovinu, i da to upišu u štednu knjižicu.

Napredak na polju informacionih tehnologija omogućio je prilagođavanje bankarskih poslova potrebama klijenta, bolje i lakše upravljanje bankama i pojavu novih servisa, a istovremeno, značajno je smanjio troškove vođenja evidencija, troškove platnog prometa, a organizacija banaka značajno je izmjenjena. Čitav bankarski sektor globalno učestvuje u regulatornim, strukturalnim i funkcionalnim reformama koje su rezultat tehnološkog razvoja. Zahvaljujući napretku informaciono – komunikacionih tehnologija i njihovoj primjeni u bankarskom sektoru, sada se neki poslovi mogu obavljati sa bilo kog mjesta, u bilo koje vrijeme, i to transparentno, sigurno, jeftino, standardizovano, kodifikovano i bez posrednika.

2. ELEKTRONSKO BANKARSTVO REPUBLIKE SRPSKE

2.1. Koncept elektronskog bankarstva

Promjene u tehnologiji i tekućem poslovanju, i konkurenca na tržištu uticali su na promjenu načina poslovanja banaka - prvo bitno su klijenti fizički odlazili u banku sa namjerom da obave određeni posao, a sa uvođenjem elektronskog bankarstva oni štede vrijeme i novac, i ne odlaze fizički u banku, već kontakt sa bankom ostvaruju elektronskim putem. Elektronsko bankarstvo (*e-banking*) je vid bankarskog poslovanja, odnosno pružanje usluga fizičkim i pravnim licima, koje se nude i izvršavaju uz korištenje računarskih mreža i telekomunikacionih medija. Ono omogućuje uštede u poslovanju i razvoj masovnih usluga prilagođenih specijalnim potrebama korisnika.

Osnovne karakteristike servisa elektronskog bankarstva su: individualnost, mobilnost, nezavisnost vremena i mjesta, fleksibilnost i interaktivni rad.⁵ Ove karakteristike stvaraju veoma povoljne uslove za razvoj virtuelnog bankarstva i širenja njegove primjene u mnogim oblastima, a zahvaljujući novom obliku poslovanja, klijenti mogu svoje bankarske poslove obaviti sa bilo kog mjesta, 24 časa dnevno, 7 dana nedeljno, 365 dana godišnje.

Usluge koje klijenti mogu dobiti *online* su: pribavljanje informacija o tekućem računu i zajmovima (stanje na računu, dozvoljeni limit), štampanje izvještaja o prometu na računu, transferi sa računa na račun, čak i među bankama, plaćanje računa, kupovina i prodaja akcija i obveznica, naručivanje isplate, praćenje transfera novca, pregled aktuelnih tablica kamata,

⁵ Hadžić, M.: *Bankarstvo*, Univerzitet Singidunum, Beograd 2009., str. 51

kontakt sa bankom i slično. Sve usluge koje se pružaju putem elektronskog bankarstva neprestalno se mijenjaju i unapređuju zbog velike konkurencije na *online* tržištu, pa su banke prinudene da prate stalna tehnička dostignuća.

2.2. Bankarski sistem Republike Srpske

Najčešća podjela bankarskog sistema je na dvije vrste bankarskih subjekata - na centralnu banku i druge bankarske institucije, kao što su razne vrste komercijalnih, investicionih i štedno – kreditnih institucija. Ovakva podjela prisutna je i u Republici Srpskoj, te se bankarski sistem sastoji od Centralne banke Bosne i Hercegovine, komercijalnih banaka, mikrokreditnih i štedno – kreditnih organizacija. Bankarski sektor Republike Srpske trenutno ima deset komercijalnih banaka sa većinskim privatnim kapitalom, uz dominaciju učešća stranog privatnog kapitala, a taj broj se nije mijenjao od 2007. godine.

Tabela 1: Pregled filijala i ostalih organizacionih dijelova banaka Republike Srpske

R.B.	BANKE RS	Sjedište	Filijala	Ostali org. Di-jelovi	Br. za-posle-nih
1	UniCredit Banka a.d. Banja Luka	Banja Luka	37	7	480
2	Hypo Alpe – Adria – Bank a.d. Banja Luka	Banja Luka	5	42	509
3	Bobar banka a.d. Bijeljina	Bijeljina	6	43	180
4	NLB Razvojna banka a.d. Banja Luka	Banja Luka	12	57	503
5	Volksbank a.d. Banja Luka	Banja Luka	9	8	224
6	Balkan Investment Bank a.d. Banja Luka	Banja Luka	11	24	219
7	Pavlović International Bank a.d. Bijeljina	Slobomir	4	28	218
8	Nova banka a.d. Banja Luka	Banja Luka	10	34	424
9	Komercijalna banka a.d. Banja Luka	Banja Luka	10	7	132
10	MF banka a.d. Banja Luka	Banja Luka	0	1	36
UKUPNO:			104	251	2.925

Izvor: Obrađeno na osnovu Izvještaja Agencije za bankarstvo RS o stanju u bankarskom sistemu Republike Srpske za period 01.01.2010. – 31.12.2010. godine

Ukupan broj organizacionih dijelova banaka Republike Srpske u 2010. godini bio je 355, što je za 8 više u odnosu na 2009. (u 2009. bilo je 347), a za 29 manje u odnosu na 2008. (u 2008. bilo je 384) godinu. Od toga, 104 su

filijale, a 251 ostali organizacioni dijelovi, s tm što na području Republike Srpske posluje 95 filijala i 234 ostala organizaciona dijela, a na prostoru Federacije BiH 9 filijala i 17 ostalih organizacionih dijelova. U 2010. godini banke su otvarale nove poslovne jedinice, a istovremeno su zatvarale neprofitabilne, tako da je na kraju godine broj poslovnih jedinica bio približno isti kao na kraju predhodne godine. Najširu mrežu filijala i ostalih organizacionih dijelova imaju NLB Razvojna banka a.d. Banja Luka (ukupno 69), Bobar banka a.d. Bijeljina (ukupno 49) i Hypo Alpe – Adria – Bank a.d. Banja Luka (ukupno 47). Na ove tri banke odnosi se 46 % od ukupnog broja organizacionih dijelova banaka Republike Srpske.

Na osnovu finansijskih izvještaja koji su objavljeni na Web sajtovima ovih banaka, a posebno na osnovu bilansa stanja i bilansa uspjeha, može se zaključiti da je bankarski sektor Republike Srpske likvidan i sposoban da sve obaveze izvršava u roku dospjeća. Na nivou cijelog sektora, zaključno sa 31.12.2010. godine ostvaren je negativan finansijski rezultat u iznosu od 21,3 miliona KM, a na kraju predhodne godine bankarski sektor ostvario je neto dobit u iznosu od 17,4 miliona KM. U 2010. godini devet banaka ostvarilo je neto dobit u iznosu od ukupno 27,3 miliona KM, a jedna banka tekući gubitak u iznosu od 48,7 miliona KM, te otuda dolazi negativan finansijski rezultat.

Održavanje zdravog i stabilnog bankarskog sistema Republike Srpske, te unapređenje njegovog sigurnog, kvalitetnog i zakonskog poslovanja, zadatak je Agencije za bankarstvo Republike Srpske. Ova Agencija osnovana je 1998. godine, i spada u grupu samostalnih neprofitnih institucija, sa sjedištem u Banjaluci. Da bi ostvarila svoj cilj, neophodno je da ona efikasno procjenjuje adekvatnost upravljanja rizicima i kapitalom od strane banaka i da usavršava regulativu iz oblasti supervizije banaka. U svom posljednjem godišnjem izvještaju, izvještaju o stanju bankarskog sektora u 2010. godini, Agencija je istakla da je ovaj sektor suočen sa negativnim posljedicama globalne finansijske i ekonomske krize, ali da je ipak stanje stabilno, i da je zadržano i dodatno učvršćeno povjerenje građana i privrednih subjekata u banke. Na finansijsku krizu banke su reagovale restriktivnjom i opreznjom kreditnom politikom, strožjom klasifikacijom kreditnih i drugih potraživanja, povećanjem kapitala, a poseban akcenat bio je usmjeren na održavanje i planiranje pozicije likvidnosti. Dugoročno gledano, ekonomska kriza koja je izražena kroz usporen rast kreditnih plasmana, smanjenje zarada i zaposlenosti, predstavljaće ograničavajući faktor za rast i održavanje pozitivnih trendova u bankarskom sistemu.⁶

⁶ Izvještaj o stanju u bankarskom sistemu Republike Srpske za period 01.01.2010. – 31.12.2010. godine, Agencija za bankarstvo Republike Srpske, Banja Luka, 2011., str. 1

2.3. Promjene u tradicionalnom načinu poslovanja banaka Republike Srpske

Značajne promjene u načinu poslovanja banaka izazvale su informaciono – komunikacione tehnologije, koje su dovele do uvođenja novih kanala distribucije bankarskih proizvoda i usluga, tj. do pojave elektronskog bankarstva. Tehnologije su uslovile i promjenu platnih sistema u zemljama u tranziciji – proces transformacije prva je počela Slovenija (1998), a zatim i Hrvatska (2001), Bosna i Hercegovina (2001), Makedonija (2001), Srbija (2003) i Crna Gora (2005). Platni promet u BiH je u januaru 2001. godine prešao iz Zavoda za platni promet (ZPP) u poslovne banke, a njegovom modernizacijom povećana je brzina transfera sredstava, smanjeni su troškovi i usvojeni su evropski standardi. Ubrzo zatim, došlo je do uvođenja elektronskog načina plaćanja u Bosni i Hercegovini. Banke su 2009. godine počele da uvode novi oblik poslovanja kada je Narodna skupština RS usvojila *Zakon o elektronskom poslovanju Republike Srpske*⁷.

Trenutno, u Republici Srpskoj devet komercijalnih banaka, preko različitih kanala, nudi neki od oblika elektronskog bankarstva (elektronsko bankarstvo ne nudi jedino novoosnovana MF banka a.d. Banja Luka). Asortiman usluga širi se iz dana u dan, tako da banke omogućavaju klijentima uvid u stanje i pregled prometa na računima, prijem i slanje ličnih poruka i plaćanja obaveza platnim nalozima preko računara, a klijenti imaju mogućnost da koriste usluge platnog prometa putem platnih kartica i distributivne mreže elektronskog bankarstva – bankomata, POS terminala, *Call* centara i SMS poruka.

Naravno, da bi banke mogle distribuirati svoje usluge neophodno je da imaju odgovarajuću hardversko – softversku platformu, precizno definisane mrežne komponente, određenu organizacionu strukturu i standardizaciju. Na samom početku uvođenja elektronskog poslovanja, banke su samostalno razvijale softverska rješenja koja su im bila potrebna, ali to se pokazalo kao nedovoljno efikasno i u pogledu troškova i u pogledu brzine razvoja. Zbog toga, one su počele da implementiraju gotova rješenja koja su namjenski razvijena od strane softverskih kuća. Tretiranje softvera kao robe široke potrošnje i njegovo višestruko prodavanje različitim bankama dovelo je do smanjenja cijene, a to je omogućilo da i manje banke mnogo brže ponude proizvode elektronskog bankarstva, nego što bi to uradile u slučaju da samostalno razvijaju softver. Istovremeno, preuzimanje rješenja koja su razvile softverske kuće dovelo je do izvjesnog stepena uopštavanja elektronskog bankarstva, tako da se banke u ovom pogledu ne razlikuju mnogo jedna od druge.

---

⁷ Objavljeno u Službenom glasniku Republike Srpske broj 59/09, od 02.07.2009. godine

Banke u Republici Srpskoj pretežno koriste rješenje slovenačke softverske kuće Halcom d.d. iz Ljubljane, a 2001. godine, u vrijeme reforme platnog prometa u Bosni i Hercegovini osnovan je centar za elektronsko bankarstvo u BiH – Halcom d.o.o. Sarajevo. Ovaj centar omogućava bankama i korisnicima da na jednostavan način uvedu i koriste visoko kvalitetne proizvode i usluge elektornskog bankarstva. Ulaskom u centar elektronskog bankarstva, banka prepušta obavljanje tehničkog dijela posla specijalizovanom preduzeću, a ona se usredsređuje na bankarske poslove, i istovremeno, ona ulazi u veliku mrežu elektronskog bankarstva koja pruža veću mogućnost daljeg razvoja elektronskih bankarskih poslova. Halcom-ovu elektronsku banku uspješno koristi 141.000 zadovoljnih korisnika u 71 banci u deset različitih monetarnih sistema (Slovenija, Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora, Kosovo, Njemačka, Albanija, Katar, Iran i Maroko). Do sada je preko ovog sistema obrađeno preko 476 miliona platnih naloga i izdato preko 120.000 pametnih kartica.⁸

U toku desetogodišnjeg poslovanja Halcoma u Bosni i Hercegovini, u ovaj centar ušlo je šesnaest komercijalnih banaka, od kojih je sedam iz Republike Srpske, a devet sa područja BiH. Komercijalne banke koje imaju sjedište na teritoriji Republike Srpske, a koriste Halcom softversko rješenje u svom poslovanju su: Nova banka a.d. Banja Luka, UniCredit Bank a.d. Banja Luka, NLB Razvojna banka a.d. Banja Luka, Bobar banka a.d. Bijeljina, Komercijalna banka a.d. Banja Luka, MF banka, a.d. Banja Luka i Hypo Alpe – Adria – Bank a.d. Banja Luka.

3. ANALIZA PRIMJENE INFORMACIONIH TEHNOLOGIJA U BANKAMA REPUBLIKE SRPSKE

U početku razvoja elektronskog bankarstva u Republici Srpskoj osnovni zadatak banaka bio je da, pored stvaranja tehničkih uslova, usluge približi korisniku i da zadobije njegovo povjerenje. Danas se u okviru ovog vida bankarstva korisnicima nudi veliki broj proizvoda i usluga koje olakšavaju svakodnevno poslovanje i štede vrijeme i novac. Razvoj elektronskog bankarstva u Republici Srpskoj najviše se temelji na uvođenju platnih kartica koje se koriste na bankomatima, POS terminalima, a u novije vrijeme i u Internet bankarstvu. Banke svakodnevno rade na unapređenju ponude svojih proizvoda i usluga, sa ciljem da zauzmu što bolje mjesto na visoko konkurentnom tržištu.

---

⁸ <http://www.halcom.rs/index.php?section=1>, preuzeto 25.11.2011.

3.1. Kartičarsko poslovanje

Razvoj elektronskog bankarstva omogućio je prelazak na bezgotovinski način plaćanja, a u bankama Republike Srpske korisnici se mogu odlučiti za debitnu ili kreditnu karticu iz internacionalnog Visa i Master programa. Debitne kartice izdaju se uz svaki tekući račun i ne postoji dodatna sredstva obezbjeđenja jer korisnik može isključivo da koristi sredstva koja ima na svom tekućem računu, a samo u pojedinim slučajevima korisnik može posredstvom ove kartice da koristi sredstva koja trenutno nema na računu, uz odobrenje banke. Za izdavanje kreditnih kartica banke traže dodatne mјere obezbjeđenja, jer izdavanjem ove kartice banka kreditira korisnika određenim novčanim iznosom.

Tačan broj vlasnika i izdatih platnih kartica u Republici Srpskoj nije poznat, a banke raspolažu samo internim podacima. Od ukupno 10 banaka, čije je sjedište na teritoriji Republike Srpske, njih 9 izdaje platne kartice. Na prostoru Bosne i Hercegovine, krajem 2010. godine, 25 komercijalnih banaka (od ukupno 29) pružalo je kartičarske usluge klijentima, a ukupan broj izdatih kartica do kraja prošle godine iznosio je 1.693.466, što je za 80.292 kartice manje nego u 2009. godini.⁹ U odnosu na 2008. godinu, broj izdatih platnih kartica povećao se za 142.002 kartice u 2009. godini, odnosno za 61.710 kartice u 2010. godini.

3.2. ATM sistemi (bankomati)

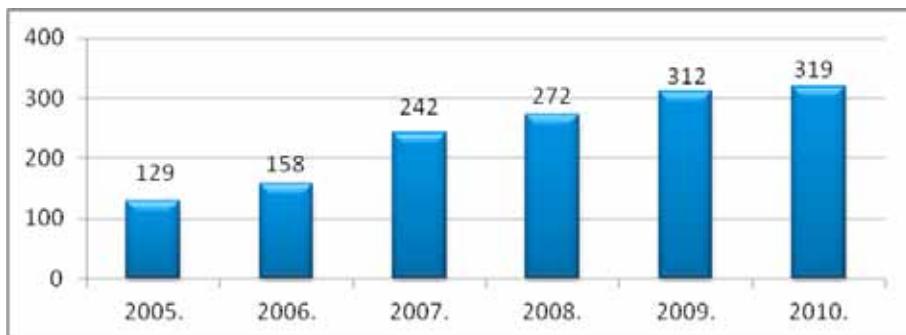
Jedan od distributivnih kanala kojim banke u Republici Srpskoj nude usluge elektronskog bankarstva su bankomati. Generalno posmatrano, u Republici Srpskoj ima ukupno 319 instaliranih bankomata, od kojih 247 pripada bankama čije je sjedište na teritoriji Republike Srpske, a 72 bankomata su instalirale banke čije je sjedište u Bosni i Hercegovini, a na području Republike Srpske posluju preko svojih organizacionih dijelova. U odnosu na 2005. godinu kada je bilo ukupno 129 bankomata (108 banaka čije je sjedište u Republici Srpskoj i 21 bankomat banaka čije je sjedište u Bosni i Hercegovini), može se konstatovati da se taj broj značajno povećao, a broj instaliranih bankomata povećava se iz godine u godinu.

Na osnovu podataka koji su prikazani na grafikonu, a koje je Agencija za bankarstvo Republike Srpske objavljivala u svojim godišnjim izvještajima o stanju bankarskog sistema u periodu od 2005. do kraja 2010. godine, može se zaključiti da se broj bankomata svake godine povećavao. Najveće povećanje bilo je u 2007. godini, kada su na prostoru Republike Srpske instalirana 84 nova bankomata, i 2009. godine kada je instalirano 40 novih bankomata.

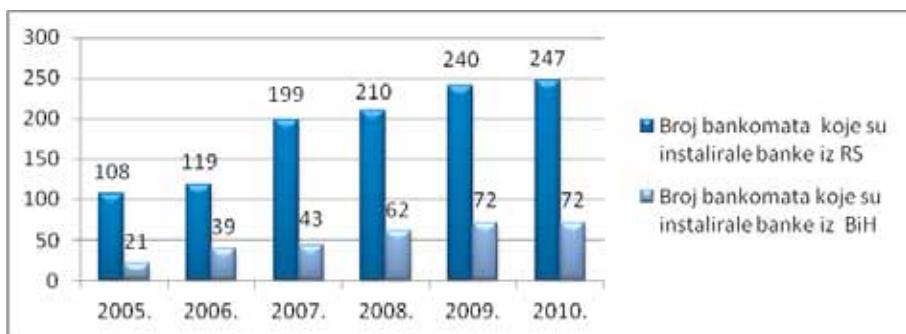
⁹ Godišnji izvještaj za 2010. godinu, Centralna banka Bosne i Hercegovine, str. 59, dostupno na: http://cbbh.ba/files/godisnji_izvjestaji/2010/GI_2010_bs.pdf, preuzeto 26.11.2011.

Grafikon 1: Pregled broja instaliranih bankomata na području Republike Srpske

Izvor: Obradeno na osnovu godišnjih izvještaja o stanju bankarskog sistema Republike Srpske u periodu od 2005. do 2011. godine koje je objavila Agencija za bankarstvo Republike Srpske

Grafikon 2: Pregled broja bankomata koje su instalirale banke iz RS i banke iz BiH

Izvor: Obradeno na osnovu godišnjih izvještaja o stanju bankarskog sistema Republike Srpske u periodu od 2005. do 2011. godine koje je objavila Agencija za bankarstvo Republike Srpske

Na grafikonu je prikazan broj bankomata koji su instalirale banke čije je sjedište u Republici Srpskoj i banke čije je sjedište u Bosni i Hercegovini, u predhodnom šestogodišnjem periodu. Jasno se vidi da su banke Republike Srpske mnogo više sredstava uložile na širenje ovog kanala za distribuciju usluga elektronskog bankarstva. Najveće povećanje bilo je u toku 2007. godine, kada su banke Republike Srpske instalirale čak 80, a banke Bosne i Hercegovine 19 bankomata. Takođe, primjećuje se da banke Republike Srpske svake godine ulažu određena sredstva u širenje mreže bankomata, dok organizacioni dijelovi banaka iz Bosne i Hercegovine koje posluju na području Republike Srpske nisu ulagale nova sredstva za širenje ove mreže u prethodne dvije godine.

U sljedećoj tabeli dat je prikaz instaliranih bankomata u proteklom šestogodišnjem periodu, i to za svaku banku čije je sjedište u Republici Srpskoj, pojedinačno.

Tabela 2: Prikaz broja bankomata komercijalnih banaka Republike Srpske

R.B.	Banke Republike Srpske	Bankomati 2005.	Bankomati 2006.	Bankomati 2007.	Bankomati 2008.	Bankomati 2009.	Bankomati 2010.
1.	UniCredit Bank	23	24	45	24	44	44
2.	Hypo Alpe-Adria-Bank	21	29	38	41	44	45
3.	Bobar banka	1	1	3	4	5	5
4.	NLB Razvojna banka	15	20	32	48	52	55
5.	Volksbank	17	18	18	18	17	17
6.	Balkan Investment Bank	-	1	11	11	11	11
7.	Pavlović International Bank	3	3	3	3	3	3
8.	Nova banka	23	23	39	47	47	47
9.	Komercijalna banka	-	-	10	14	17	20
10.	MF banka	-	-	-	-	-	-
UKUPNO RS:		103	119	199	210	240	247

Izvor: Obradeno na osnovu godišnjih izvještaja o stanju bankarskog sistema Republike Srpske u periodu od 2005. do 2011. godine koje je objavila Agencija za bankarstvo Republike Srpske

Na osnovu podataka koji su tabelarno prikazani, može se konstatovati da najveći broj instaliranih bankomata imaju NLB Razvojna banka a.d. Banja Luka (55), Nova banka a.d. Bijeljina (47) i Hypo Alpe-Adria-Bank a.d. Banja Luka (45). Najmanje instaliranih bankomata ima Pavlović International Bank a.d. Bijeljina, a interesantna je činjenica da ova banka nije instalirala nijedan novi bankomat u proteklom šestogodišnjem periodu. U istom ovom periodu, najveći broj bankomata instalirala je NLB Razvojna banka a.d. Banja Luka (40), zatim Hypo Alpe-Adria-Bank a.d. Banja Luka i Nova banka a.d. Bijeljina (po 24 bankomata) i UniCredit Bank a.d. Banja Luka (21). Na osnovu svih navedenih podataka može se konstatovati da komercijalne banke Republike Srpske svake godine ulazu određena novčana sredstva u širenje svoje mreže bankomata, tako da je trenutan broj instaliranih ATM uređaja na ovom području na zadovoljavajućem nivou.

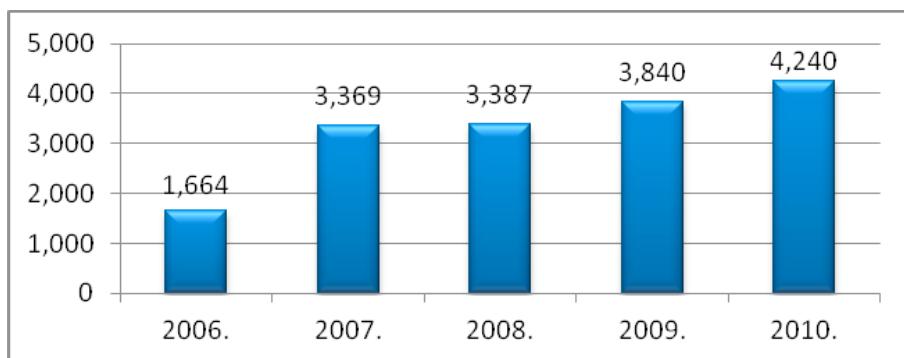
Usluge koje korisnici mogu dobiti na bankomatima u Republici Srpskoj veoma su ograničene i odnose se samo na provjeru stanja i isplatu gotovine sa tekućeg računa. UniCredit Bank a.d. Banja Luka uvela je novinu, tj. uvela je prvi uplatno – isplatni bankomat. Ovaj bankomat, pored postojećih funk-

cionalnosti, klijentima nudi mogućnost da polože novac na tekući račun fizičkog ili pravnog lica, i to bez fizičkog odlaska u banku, kao što je do sada bio slučaj. Na njemu mogu da se koriste debitne i kreditne kartice iz Visa International i Mastercard programa, a na ovaj način UniCredit Bank a.d. Banja Luka svojim klijentima ponudila je sigurnu i pouzdanu depozitnu funkcionalnost 24 sata dnevno, 7 dana u sedmici.

3.3. POS TERMINALI

Najbolji način da banka zauzme povoljniju poziciju na finansijskom tržištu jeste da svojim klijentima ponudi savremene proizvode i usluge, i da ih na što jednostavniji način distribuira do njih. Jedan od kanala kojim banka distribuira usluge elektronskog bankarstva su POS terminali, koji su rasprostranjeni širom Republike Srpske. Krajem 2006. godine na prostoru Republike Srpske bila su 1.664 POS terminala, a danas ih je skoro tri puta više, tačnije 4.240. Veći broj terminala (oko dvije trećine) pripada bankama čije je sjedište u RS, a manji broj (jedna trećina) bankama čije je sjedište u Federaciji BiH.

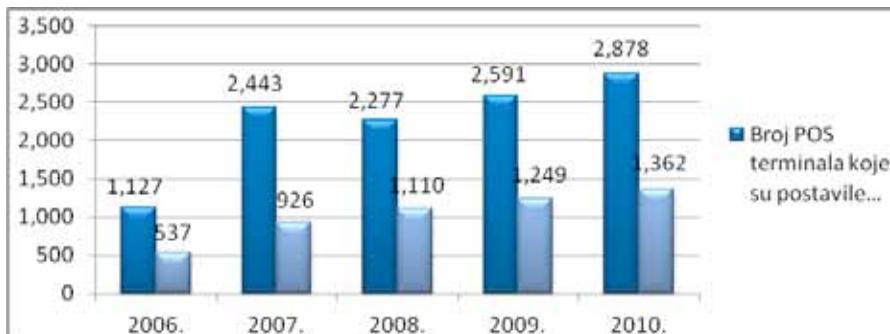
Grafikon 3: Pregled broja instaliranih POS terminala na području Republike Srpske

Izvor: Obradeno na osnovu godišnjih izvještaja o stanju bankarskog sistema Republike Srpske u periodu od 2006. do 2011. godine koje je objavila Agencija za bankarstvo Republike Srpske

Na osnovu grafičkog prikaza, vidi se da se broj POS terminala povećavao u predhodnih pet godina, a najveći broj postavljen je 2007. godine – 1.705 novih terminala. U toku 2010. godine postavljeno je 400 novih terminala. Ovi uređaji najčešće se postavljaju u trgovачkim radnjama, ugostiteljskim objektima i na benzinskim pumpama, a omogućavaju plaćanje transakcionalnih računa na mjestu prodaje, bez upotrebe gotovine.

Grafikon 4: Pregled broja POS terminala koje su instalirale banke iz RS i banke iz BiH

Izvor: Obradeno na osnovu godišnjih izvještaja o stanju bankarskog sistema Republike Srpske u periodu od 2006. do 2011. godine koje je objavila Agencija za bankarstvo Republike Srpske

Na osnovu predstavljenih podataka koje je objavila Agencija za bankarstvo Republike Srpske u svojim godišnjim izvještajima o stanju bankarskog sistema u periodu od 2006. do 2010. godine, a odnose se na broj postavljenih POS terminala, može se zaključiti da su mnogo više terminala postavile banke iz Republike Srpske. Najveći broj terminala postavljen je 2007. godine, a tada su banke čije je sjedište u Republici Srpskoj postavile 1.316, a banke iz Federacije BiH 389 novih terminala. Interesnatno je da se broj POS terminala banaka Republike Srpske u toku 2008. godine smanjio za 166, a razlog za to vjerovatno je zatvaranje određenog broja trgovinskih radnji i ugostiteljskih objekata koji su bili opremljeni ovim uređajima.

Da bi osigurale kvalitetne usluge u mjestima i vremenu koje odgovara stanovništvu, banke Republike Srpske instalirale su ukupno 2.878 POS terminala u 2010. godini. Instalacijom ovih uređaja značajno je unaprijeden i olakšan bezgotovinski način plaćanja. Najveći broj ovih uređaja imaju NLB Razvojna banka a.d. Banja Luka (1.232) i Nova banka a.d. Banja Luka (729), a najmanje ih imaju Komercijalna banka a.d. Banja Luka (15) i Balkan Investment bank a.d. Banja Luka (19).

U predhodnom, petogodišnjem periodu, broj POS terminala komercijalnih banaka stalno je varirao – jedne godine se primjećuje smanjenje broja ovih uređaja, dok već u narednoj godini njihov broj raste. Samo je Nova banka a.d. Banja Luka imala konstantan rast broja postavljenih POS terminala, a Balkan Investment bank a.d. Banja Luka nije mijenjala broj terminala u posljednje četiri godine. Najveće povećanje ostvareno je u 2007. godini, kada je osam komercijalnih banaka zabilježilo porast broja postavljenih POS terminala, a najveće smanjenje ostvareno je u 2009. godini u kojoj je pet

banaka zabilježilo smanjenje, a dvije banke zadržale isti broj terminala u odnosu na predhodnu godinu.

Tabela 3: Prikaz broja POS terminala komercijalnih banaka Republike Srpske

R.B.	Banke Republike Srpske	Bankomati 2006.	Bankomati 2007.	Bankomati 2008.	Bankomati 2009.	Bankomati 2010.
1.	UniCredit Bank	66	95	59	43	48
2.	Hypo Alpe-Adria-Bank	-	505	515	430	442
3.	Bobar banka	57	76	122	84	77
4.	NLB Razvojna banka	338	645	475	929	1.232
5.	Volksbank	339	416	336	308	282
6.	Balkan Investment Bank	10	19	19	19	19
7.	Pavlović International Bank	36	36	36	34	34
8.	Nova banka	281	636	699	728	729
9.	Komercijalna banka	-	16	16	16	15
10.	MF banka	-	-	-	-	-
UKUPNO RS:		1.127	2.443	2.277	2.591	2.878

Izvor: Obradeno na osnovu godišnjih izvještaja o stanju bankarskog sistema Republike Srpske u periodu od 2005. Do 2011. godine koje je objavila Agencija za bankarstvo Republike Srpske

Na osnovu predstavljenih podataka, može se konstatovati da je broj POS terminala u Republici Srpskoj značajno porastao u odnosu na predhodne godine, ali banke i dalje treba da ulažu određena sredstva i napore za širenje mreže koja je opremljena ovim uređajima, kako bi korisnici na većini prodajnih mjesta širom Republike Srpske mogli vršiti plaćanja platnim karticama, a ne samo gotovinom, kako je do sada bio slučaj.

3.4. SMS bankarstvo

SMS servis jedan je od kanala kojim banke Republike Srpske distribuiraju određene usluge do korisnika, a ovaj servis korisniku omogućava primaњe informacija o stanju i promjenama na tekućem računu putem mobilnog telefona. Da bi ova usluga mogla da se koristi, neophodno je da korisnik ima otvoren tekući račun u banci, da podnese zahtjev za korištenje ove usluge i da da broj mobilnog telefona na koji želi da mu stižu informacije. SMS usluga daje informacije o:

- stanju na tekućim računima,
- svim promjenama na tekućim računim (uplatama i isplatama),

- svim promjenama koje nastaju prilikom korištenja platnih kartica,
- autorizacija platnih kartica,
- dospjeću rate kredita,
- promotivnim akcijama banke.

Skoro sve komercijalne banke u Republici Srpskoj nude usluge SMS bankarstva, tačnije njih devet nudi, a samo jedna, Balkan Investment Bank a.d. Banja Luka ne nudi. Banke daju mogućnost i fizičkim i pravnim licima da koriste ovaj servis, a naknada je različita od banke do banke, s tim da neke banke čak i ne naplaćuju naknadu za korištenje ove usluge.

3.5. Internet bankarstvo

Internet bankarstvo predstavlja savremeni distribucioni kanal bankarskih proizvoda i usluga, a njegovim korištenjem korisnici izbjegavaju čekanje pred bankovnim šalterom, poslovanje je brzo, sigurno i diskretno. Ovaj servis funkcioniše u realnom vremenu, što znači da se transakcije obavljaju odmah, nema bespotrebnih čekanja, niti dodatnih provjeravanja, a plaćanje je potpuno identično kao da je nalog za plaćanje odnijet na šalter banke.

Prema istraživanju koje je sprovedla Agencija za informaciono društvo Republike Srpske, samo 1,56 % građana RS koristi usluge Internet bankarstva. Uprkos malom broju korisnika, skoro sve komercijalne banke na ovom prostoru ga imaju u svojoj ponudi. U Republici Srpskoj devet komercijalnih banaka nudi usluge Internet bankarstva, tj. omogućava korisnicima da brzo i efikasno obave plaćanja i da imaju potpun nadzor nad finansijskim poslovanjem sa bilo kog mesta na kome imaju pristup Internetu.

Banke koje nude ove usluge su: UniCredit Bank a.d. Banja Luka, Hypo Alpe – Adria – Bank a.d. Banja Luka, NLB Razvojna banka a.d. Banja Luka, Volksbank a.d. Banja Luka, Balkan Investment bank a.d. Banja Luka, Pavlović International Bank a.d. Bijeljina, Nova banka a.d. Banja Luka, Komercijalna banka a.d. Banja Luka i MF banka a.d. Banja Luka. Samo Bobar banka a.d. Bijeljina ne nudi usluge elektronskim putem, a ostale komuniciraju na ovaj način i sa pravnim i sa fizičkim licima. Korisnici na ovaj način mogu dobiti informacije o stanju i promjenama na tekućim računima, limitima, rokovima dospjeća i troškovima po platnim karticama, mogu platiti režije, rate kredita i ostale račune, obavljati plaćanja u inostranstvo i vršiti prenos sa vlastitog KM-ovskog računa na vlastiti devizni račun i obrnuto.

Banke i dalje ulažu određena sredstva i uvode novine u svoje poslovanje i tako šire ponudu elektronskih usluga. UniCredit Bank a.d. Banja Luka uvela je u svoju ponudu Internet bankarstva mogućnost otvaranja platnog naloga, mogućnost da korisnici oroče svoja raspoloživa sredstva i da izvrše INO naloge. Bez obzira na novine i na široku lepezu usluga koje banke nude

elektronskim putem, stanovnici Republike Srpske skoro da i ne koriste ovaj distribucioni kanal. Jedan od razloga za to može biti loša informisanost o mogućnostima i prednostima ovog kanala, tako da banke treba da ulože određene napore kako bi stanovništvo upoznali sa ovim servisom. Razlog za mali broj korisnika može biti i nedovoljno razvijeno povjerenje između korisnika i banaka koje posluju na ovaj način, tj. nedovoljno povjerenje u informaciono – komunikacione tehnologije koje se koriste. U cilju prevaziлаženja ovog problema, banke treba da informišu stanovništvo o sigurnosti Internet poslovanja i da im objasne da su oni maksimalno zaštićeni u ovom procesu.

3.6. Mobilno bankarstvo

Prema istraživanju koje je sprovedla jedna od najvećih kompanija za istraživanje tržišta u svijetu GfK, 80 % građana Republike Srpske, u dobi od petnaest i više godina, koristi mobilni telefon. Ovaj podatak pokazuje da mnogo više građana koristi mobilni telefon u odnosu na broj građana koji koriste računar, pa to može odvesti do potpuno pogrešnog zaključka – do zaključka da veliki broj građana Republike Srpske koristi usluge mobilnog bankarstva. Međutim, realnost je sasvim drugačija.

U Republici Srpskoj rijetki su oni koji koriste mobilno bankarstvo, a rijetke su i banke koje pružaju ove usluge. Na ovom prostoru samo jedna komercijalna banka nudi usluge mobilnog bankarstva, a riječ je o UniCredit Bank a.d Banja Luka. Ona je omogućila korisnicima svih mobilnih operatora u BiH, koji imaju otvoren tekući račun u ovoj banci, da koriste usluge mobilnog bankarstva, a na ovaj način korisnici mogu dobiti iste informacije i izvršiti iste transakcije kao da koriste Internet bankarstvo ili da odu na šalter banke. Na kraju može se samo konstatovati da je mobilno bankarstvo nedovoljno razvijeno na prostoru Republike Srpske i da bi ovaj vid elektronskog poslovanja tek trebao da doživi uspon i olakša rad i bankama i korisnicima.

3.7. Komparativna analiza primjene informacionih tehnologija u bankama Republike Srpske i bankama Estonije u 2010. godini

Rezultati analize primjene informaciono – komunikacionih tehnologija u bankama pokazuju samo trenutno stanje banaka, ali sami po sebi na znaće ništa. Da bi oni dobili svoj značaj i ukazali na stanje bankarskog sistema Republike Srpske neophodno je da se uporede sa rezultatima koji su dobiveni u sličnom istraživanju neke druge zemlje. Jedan od dobrih primjera za komparaciju sa Republikom Srpskom jeste Estonija, koja je i po broju stanovnika, a i po monetarnoj politici veoma slična Republici Srpskoj, jer je i u Estoniji uspostavljen sistem valutnog odbora. U Estoniji je, kao i u Repu-

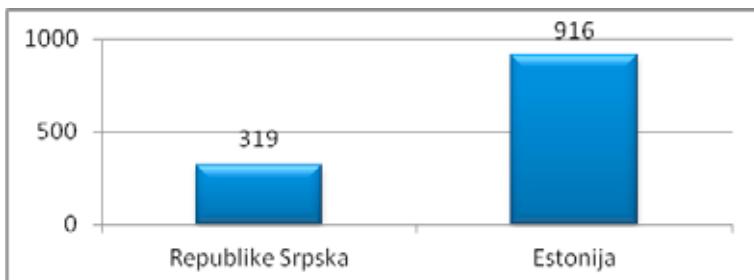
blici Srpskoj, kapital u vlasništvu stranih banaka – čak 98 % ukupne aktive bankarskog sistema odnosi se na strane banke.

Estonija trenutno ima dvanaest banaka, i to:

- AS Parex banka Eesti filial,
- AS SBM Panx,
- Balti Investeeringute Grupp,
- Bayerische Hypo – und Vereinsbank AG Eesti filial,
- Eesti Krediidipank,
- Eesti Pank,
- Hansapank,
- NORD/LB Latvija Eesti filial,
- Nordea Bank Finland Plc. Eesti filial,
- Sampo Pank,
- SEB Eesti Uhispank,
- Tallinna Aripanga AS.¹⁰

Uporedno sa uvođenjem elektronskog prenosa novčanih sredstava, banke Estonije počele su stanovništvu da izdaju platne kartice. U 2010. godini opao je broj kartica u Estoniji za 41.000, tako da ih je sada 1,8 miliona. Najpopularnije debitne kartice koje se u Estoniji koriste pripadaju Visa programu (čak 68,4 % ukupnog broja kartica), a kreditne kartice Visa i Mastercard programa podjednako su popularne.

Grafikon 5: Prikaz broja ATM sistema u Republici Srpskoj i u Estoniji

Izvor: obrađeno na osnovu izvjestaja centralnih banaka Republike Srpske i Estonije o stanju bankarskog sektora u 2010. godini

Broj ATM sistema, odnosno bankomata, nije se značajno mijenjao u Estoniji u 2010. godini (smanjio se za četiri u odnosu na predhodnu godinu), i njihov broj, na kraju ove godine, iznosio je 916.¹¹ U isto vrijeme, u Repu-

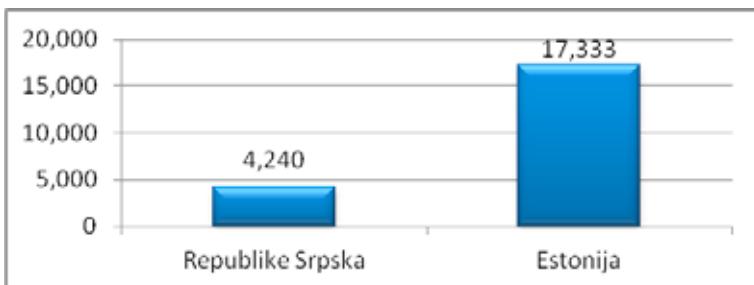
¹⁰ <http://www.europebanks.info/estonia.php>, preuzeto 28.11.2011.

¹¹ <http://www.ipso.ie/?action=statistics&sectionName=EUStatistics&statisticCode=EU&statisticRef=EU2011>,

blici Srpskoj, instalirano je sedam novih bankomata, tako da ih je na kraju 2010. bilo ukupno 319. Na osnovu ovih podataka može se konstatovati da je u Estoniji instalirano mnogo više bankomata nego u Republici Srpskoj, i to skoro tri puta više. Na osnovu ovoga može se zaključiti da građani Estonije u većoj mjeri koriste ovaj distributivni kanal bankarskih proizvoda i usluga, a istovremeno i da banke ulažu mnogo više sredstava da građanima približe svoje proizvode i usluge.

Još jedan, veoma popularan kanal za distribuciju bankarskih proizvoda i usluga, jesu POS terminali. U toku 2010. godine broj POS terminala postavljenih u Estoniji smanjio se za 338, tako da ih je na kraju ove godine bilo ukupno 17.333.¹² U Republici Srpskoj, u toku 2010. godine njihov broj se povećao za 400, tako da ih je na kraju godine bilo 4.240 ukupno.

Grafikon 6: Prikaz broja POS terminala u Republici Srpskoj i u Estoniji

Izvor: obrađeno na osnovu izvjestaja centralnih banaka Republike Srpske i Estonije o stanju bankarskog sektora u 2010. godini

I u slučaju POS terminala može se konstatovati da ih je mnogo više postavljeno na teritoriji Estonije, tako da građani mogu na više prodajnih mjesta vršiti bezgotovinsko plaćanje. Takođe, u Estoniji, građani koriste i ostale distibutivne kanale elektronskog bankarstva, a posebno Internet i mobilno bankarstvo, koje postaje sve popularnije u ovoj zemlji.

Na osnovu navedenih rezultata koji pokazuju broj distributivnih kanala proizvoda i usluga elektronskog bankarstva u ove dvije zemlje, moglo bi se reći da banke Republike Srpske nisu iskoristile sve mogućnosti koje nude informaciono – komunikaciione tehnologije, kao što je to uradila Estonija. Bankama u Republici Srpskoj, u narednom periodu, preostaje da ulože mnogo napora, rada i sredstava kako bi povećale informisanost građana o

preuzeto 28.11.2011.

12 http://www.eestipank.info/pub/en/dokumentid/publikatsioonid/seeriad/aastaaruanne/_2010/_17.pdf?ok=1, preuzeto 28.11.2011.

savremenim načinima poslovanja, stekli njihovo povjerenje i u skladu sa tim proširili broj distributivnih kalana za svoje proizvode i usluge.

ZAKLJUČAK

Privredni i tehnološki razvoj uticao je na evoluciju bankarstva, diverzifikaciju i stvaranje izuzetno kompleksnih finansijskih proizvoda i usluga. Uporedo sa razvojem informaciono – komunikacionih tehnologija razvilo se elektronsko, Internet i mobilno bankarstvo, a danas skoro da nema sfere života u koju nisu uključene tehnologije i neki od ovih oblika bankarstva. Na osnovu teorijskih izvora, a i na osnovu rezultata iz prakse poslovanja banaka može se konstatovati da se savremene informaciono – komunikacione tehnologije u bankarstvu mogu staviti u funkciju racionalnosti i efikasnosti poslovanja u mjeri u kojoj su agregati društva razvijeni i sposobni da ih koriste.

Sireći primjenu informaciono – komunikacionih tehnologija, banke istovremeno šire i distributivnu mrežu preko koje nude svoje proizvode i usluge klijentima. Ipak, prepreke za širu primjenu ovog načina poslovanja su zastarjele informaciono – komunikacione tehnologije, nedostatak informatički pismenih kadrova, strah od prihvatanja računarske i mrežne tehnologije i pasivan stav kadrova prema inovacijama. Upravo zbog toga, nije dovoljno samo da banke ulože određena novčana sredstva u nabavku nove tehnološke opreme – neophodno je da ulože vrijeme i sredstva u edukaciju svojih radnika, i da korisnika stave na prvo mjesto, te preduzmu određene aktivnosti sa ciljem da ga informišu o novim proizvodima i uslugama i obuče ga, kako bi ih on mogao uspješno i sigurno koristiti. Najkraće rečeno, neophodno je da banke svoje proizvode i usluge prilagode potrebama i željama klijenata, i da ih pruže na način na koji su oni sposobni da ih koriste.

Na osnovu rezultata istraživanja koji su predstavljeni u radu može se konstatovati da banke primjenjuju informaciono – komunikacione tehnologije u dovoljnoj mjeri u svom poslovanju, ali građani Republike Srpske još uvijek nemaju naviku, a ni dovoljno povjerenja u elektronski sistem poslovanja, te se češće opredjeluju da svoje bankarske poslove obave na tradicionalan način. U skadu sa željama i potrebama građana, banke su proširile distributivnu mrežu elektronskog bankarstva, (povećale su broj ATM sistema i POS terminala), međutim, ni taj broj nije dovoljan jer u nerazvijenim dijelovima Republike Srpske građani skoro i da ne mogu koristiti ove distributivne kanale.

Primjena informaciono – komunikacionih tehnologija doprinosi inovativnom imidžu banke, i sve banke koje žele da opstanu i posluju na visoko konkuretnom tržištu, kakvo je tržište ekonomski razvijenih zemalja, mora-

ju pratiti trendove razvoja tehnologija i primjenjivati ih u svom poslovanju. Informaciono – komunikacione tehnologije su „kapiten“ u utakmici na bankarskom tržištu, a one banke koje ne uspiju da održe korak sa razvojem informaciono – komunikacionih tehnologija, moguće bi da izgube dio svojih klijenata, smanje svoje poslovanje i ostanu bez većeg profita. Promjene se u savremenim uslovima poslovanja dešavaju vrlo brzo, pa se ne može sa sigurnošću predvidjeti šta će se dešavati u budućnosti, ali jedno je sigurno – krajnji proizvod uvijek će biti bankarska usluga, a o načinu implementacije i dostave do klijenta brinu se informaciono – komunikacione tehnologije.

LITERATURA

1. Ćirović, M.: *Bankarstvo*, Naučno društvo Srbije, Beograd, 2007.
2. Hadžić, M.: *Bankarstvo*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2009.
3. Kozarić, K.: *Modeli monetarne politike sa osvrtom na valutni odbor Bosne i Hercegovine*, Centralna banka BiH – odjeljenje za ekonomski istraživanja, statistiku i publikacije, Sarajevo, 2007.
4. Lakić, M.: *Bankarstvo*, Visoka škola za informatiku i ekonomiju, Prijedor, 2008.
5. Rose, P., Hudings, S.: *Bankarski menadžment i finansijske usluge (šesto izdanje)*, Data status, Beograd, 2005.
6. Uran, S.: „ICT više nije zapreka“, InfoTrend – ICT u bankama i finansijskim ustanovama, br. 153 – 3/08
7. Vasković, V., Ranković, M., Stanković, S., Vasković, J.: *Osnovi elektronskog bankarstva*, Banja Luka College, Banja Luka, 2011.
8. Vasković, V.: *Sistemi plaćanja u elektronskom poslovanju*, Fakultet organizacionih nauka, Beograd, 2007.
9. Vilendečić, S.: *Monetarna politika, devizni kurs i monetarna unija*, Besjeda, Banja Luka, 2008.
10. Vuksanović, E.: *Elektronsko bankarstvo*, Fakultet za bankarstvo, osiguranje i finansije, Beograd, 2006.
11. Vunjak, N., Kovačević, Lj.: *Bankarstvo – bankarski menadžment*, Ekonomski fakultet, Subotica, 2006.
12. Godišnji izvještaji Centralne banke Bosne i Hercegovine, razna izdanja
13. Izvještaji o stanju bankarskog sistema Republike Srpske, razna izdanja Agencije za bankarstvo Republike Srpske

INTERNET IZVORI

1. Agencija za bankarstvo Republike Srpske – <http://www.abrs.ba>
2. Centralna banka Bosne i Hercegovine – <http://www.cbbih.ba>
3. Centralna banka Estonije - <http://www.eestipank.info>
4. Popis Evropskih banaka - <http://www.europebanks.info>
5. Softver za podršku elektronskog bankarstva - <http://www.halcom.rs>
6. Web portal o platnim karticama - <http://www.creditcards.org>

ŠTA SU JAVNE POLITIKE

Predrag Ćeranić¹

Rezime

Autor objašnjava sintagmu „javne politike“ i bavi se njenim etimološkim i immanentnim značenjem. Pri tome ukazuje na neprevodivost engleske riječi „policy“, najznačajnije u istraživanju kojim se bavi, i objašnjava njenu distinkciju od riječi „politics“, u značenju koje se uvriježilo u srpskom jeziku. Usmjereno na izraz „policy“ utemeljena je na potrebi za tumačenjem i izučavanjem javnih politika, važnoj, ali od strane domaćih autora nedovoljno istraženoj oblasti.

Ključne riječi: politika, policy, javne politike, pojam, definicija, interes, vlasta, upravljanje,

Abstract

The author explains the term “public policy” and deals with its etymological and immanent meaning. He points to an unenforceable English word “policy”, the most important research that it deals with, and explains its distinction from the word “politics”, in the meaning that is prevailing in the Serbian language. Focusing on the term “policy” is based on the need for interpretation and study of public policy, an area that is important but, by local authors, under-researched.

Key words: politics, policy, public policy, term, definition, interest, government, management,

UVOD

Svako spominjanje politike, bilo da je riječ o pojmu koji namjeravate objasniti, ili da je posrijedi upotreba te riječi u svakodnevnom govoru, sa govornike i slušaoce ne ostavlja ravno dušnima. Nesumnjivo, politika stvara usijanu atmosferu, doza uzbudjenja je uvijek prisutna u politici i oko nje. Ljudi razmjenjuju rečenice, upuštaju se u duge dijaloge i monologe. Šta je politika, odnosno, šta je sve politika? Moglo bi se reći da politika ima više slojeva, i više lica. Razodjenuti je, dešifrovati - nije nimalo lak posao. Poje-

¹ Dr Predrag Ćeranić, Banja Luka College

dini politolozi politiku tumače kao pojavu sa dva lica i zato je često figurativno predstavljaju kao rimskog boga Janusa. Upoređuju je s tim božanstvom u dva smisla: u prvom, oni koji proučavaju politiku koriste se prošlošću, tj. istorijom, i tako jednim licem gledaju unazad; ali, to ipak čine radi budućnosti, tj. izvlačenja zaključaka o tome šta bi na osnovu iskustva trebalo činiti, te otuda ono lice koje gleda unaprijed. U drugom smislu, dva lica se povezuju sa "licem i naličjem" politike, odnosno, s jedne strane sa blagodetima organizovanog zajedničkog života, bez kojeg ne bi bilo društvenog napretka, pa možda ni opstanka ljudi, a s druge, sa njenim demonskim, tiranskim i mračnim stranama.²

1. POJAM POLITIKE

Po ubjedjenju Endru Hejvuda, u svom najširem značenju politika je djelatnost kojom ljudi stvaraju, održavaju i mijenjaju opšta pravila po kojima žive. Kako se politika smatra i za akademsku disciplinu, ona svakako obuhvata i izučavanje ove aktivnosti. Politika je, tako, neraskidivo povezana s pojavnama sukoba i saradnje. Ovo je razlog zašto se suštinom politike smatra proces u kome se različiti pogledi i suprotstavljeni interesi međusobno usaglašavaju. Ipak, na politiku u širem značenju pravilnije je gledati kao na težnju za rješavanjem sukoba nego kao postizanje samog rješenja, pošto sve sukobe nije moguće riješiti.³

Prilikom svakog pokušaja razjašnjenja značenja pojma "politika" neophodno je pozabaviti se sa više problema od kojih su dva najznačajnija. Prvi je mnoštvo asocijacija koju ova riječ izaziva prilikom svakodnevne upotrebe; drugim riječima, politika je "višeslojan" pojam. Recimo, dok većina ljudi o ekonomiji, geografiji, istoriji i biologiji jednostavno misli kao o akademskim disciplinama, mali broj njih na politiku gleda bez predrasuda. Često, da stvari budu još gore, na politiku se, s jedne strane gleda kao na "prljavu" riječ, jer stvara asocijacije konflikta i napetosti, a s druge, kao na licemerje, manipulacije i laži. Takve asocijacije nisu novina.

Svaki pokušaj definisanja politike sadrži u sebi težnju da se pojam razdvoji od takvih asocijacija. To često podrazumijeva ulaganje napora da se termin osloboди neprijatne reputacije tvrdnjom da je vođenje politike rad koji podrazumijeva velika ulaganja i trud.

Druga, još veća poteškoća je da ni kompetentni autori ne mogu da se slože oko toga šta spada u politiku kao naučnu disciplinu. Stoga se politika definiše na mnogo različitih načina: kao sprovođenje moći, vršenje vlasti,

---

² Stanović, Vojislav: Politika kao predmet pro učavanja, pogovor knjige Hejvud, Endru: Politika, CLIO, Beograd, 2004. str. 829.

³ Hejvud, Endru: Politika, CLIO, Beograd, 2004. str. 12.

kolektivno donošenje odluka, raspodjela ograničenih resursa, činjenje prevara i manipulacija itd. Razmatranje o "licima" politike Hejvud zaključuje definicijom po kojoj je politika "stvaranje, očuvanje i mijenjanje opštih društvenih pravila". Kako nijedna definicija politiku ne iscrpljuje kao pojam već otvara nove poglede na politiku, tako i ovaj autor, politiku posmatra iz četiri ugla: politika kao umjetnost vladanja; politika kao javni poslovi; politika kao sporazum i saglasnost; politika kao moć i raspodjela resursa.

2. POLICY

Kontinentalni jezici, pa tako i srpski, za politiku imaju jednu riječ. U njemačkom je dovoljno reći Politik, u francuskom postoji jedino politique, u španskom i italijanskom - politica, poljskom - polityka, na ruskom - политика. U engleskom jeziku postoje tri riječi čiji je korijen u grčkoj riječi polis, a koje se jasno odnose na analitički i pojmovno različite aspekte kolektivnog djelovanja, odnosno politike.⁴ Najprije imamo politics kao borbu za moć, kao procese nadme tanja i sukobljavanja političkih aktera, interesnih grupa, frakcija, stranaka, pa i država i državnih saveza (party politics, world politics). Isto tako i polityka kao struktura unutar koje se ti procesi odvijaju, često zasnovana na legitimnosti nacionalnog zajedništva i formalizovana u ustavu (American polity).

Akademik Eugen Pusić takođe ukazuje da su u engleskom jeziku mnoge dileme koje se tiču tumačenja politike otklonjene zahvaljujući izrazima politics i policy. „Prvi se odnosi na „politiku“ u smislu djelatnosti kojom se osvaja, brani ili mijenja vlast, odnosno otvaraju mogućnosti ostvarivanja interesa u društvenom podsustavu koji se, upravo zbog toga, nazivlje političkim; drugi pak znači „politiku“ u smislu skupa načela prema kojima se namjerava djelovati na određenom području zajedničke ljudske djelatnosti radi ostvarivanja proglašenih ciljeva (npr. politika cijena, ili zdravstvena politika).“⁵

Policy je najlakše razumjeti ako se posmatra kroz sadržaje. Postoje problemska područja i skupovi mjera ili smjerovi djelovanja koje u njima preduzimaju različiti akteri. Takvo područje ili smjer djelovanja naziva se policy ("economic policy", "this government's policy on... is..."), pri čemu je uglavnom riječ o aktivnosti koju sprovodi vlast, dakle o public policy, a ponekad je riječ i o djelatnosti u privatnom sektoru ("policy of this company is...").

⁴ Vidjeti šire u pogовору Krešimira Petko vića knjizi Hill, Michael: Proces stvaranja javnih politika, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2010.

⁵ Pusić, Eugen: Nauka o upravi, Školska knjiga, Zagreb, 2002.

Zaključak: da se radi o politici u smislu policy saznati možemo iz konteksta; kad se govori o pojedinom problemskom području kolektivnog djelovanja (politika u oblasti zdravstvenog osiguranja, odbrambena politika itd.) ili kada se politika označava pridjevima (vladina politika, politika određene političke stranke, socijalna politika) jasno je da je riječ o policy a ne o politics.

Policy stavlja jači naglasak na sadržaje i s njima povezana fiksna pravila, dok se politics više odnosi na borbu za moć i iracionalni manevarski prostor koji se može svesti na upravljanje. To ne znači da policy ne podrazumijeva iracionalnost i borbu, kao što se i političke borbe u smislu politics uvek vode u kontekstu nekih sadržaja i prema određenim pravilima.

Politics označava područje primjene političke moći, podvlačimo, iracionalan manevarski prostor, što je poznata sintagma Karla Majnhajma.

Na policy se gleda kao na nešto što je suZdržano, racionalno, okrenuto ka realizaciji ciljeva, a politika se vezuje za političko nadmetanje i nastojanje da se pristalicama učini usluga.

Kada se pojavio u engleskom jeziku, izraz policy se odnosio na ukupan način vladavine. Vremenom se razvila posebna upotreba te riječi, te se izraz policy počeo koristiti isključivo u smislu namjeravanog načina mišljenja koji se više vezuje za zakonodavnu vlast i postepeno se počeo razlikovati od izraza politika. Razlog je u tome što se u Engleskoj pojavila snažna odbojnost prema jačanju birokratskog aparata, te se izraz policy koristio za označavanje onog šta su politički predstavnici namjeravali da ostvare.⁶ Politika i javne politike su prepleteni pojmovi. To je glavni razlog zbog kojeg u većini svjetskih jezika ne postoji jasno razlikovanje tih dvaju aspekata političkog života. Naravno, potrebno je razlikovati ova dva pojma. Do razlikovanja dolazi kada se politikama da specifičan sadržaj, poput socijalne, obrazovne ili kulturne politike, odnosno nakon što se s opšteg nivoa rasprave o politici pređe na pridjevsko imenovanje politika. Izraz policy je problematičan za prevođenje. Pojedini prevodioci govore o sablasti pojma policy. Izraz postaje problematičan nakon što se napusti sadržajni djelokrug politike i uđe u sferu u kojoj političke institucije

- bilo da je riječ o vradi, političkim strankama ili nekoj drugoj instituciji
- nastoje formulisati svoje prioritete u pojedinim politikama. U tom slučaju nije riječ o sadržajnom aspektu neke politike, vidljivom već iz pridjeva koji opisuje, nego o isprepletenuosti različitih politika i njihovim posljedicama po građane. U tom slučaju možemo koristiti izraz koordinacija politika, na primjer. Samo engleski jezik dozvoljava da se ovdje

⁶ Vidjeti šire u pogовору Zdravka Petaka knjizi Colebatch, Hal K.: Policy, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2004.

upotrebi izraz policy.⁷ U Rječniku vlade i politike, Pitera Kolina, policy se objašnjava kao „odluke o uopštenom načinu obavljanja nečega; djelatnost u vezi sa upravljanjem državom; određeni smjer koga se drži vlada; politika“⁸. Isti autor pojам politics tumači kao „umjetnost i praksa upravljanja i rukovođenja državom“⁹.

Usmjerenost na policy kao ključni pojам u analizi učinaka vlade ima svoje uporište u anglosaksonskim sistemima predstavnicike vlasti. Neke od ključnih normi kulturoloških oblika vlasti koje uključuju suprotstavljenost pozicija, hijerarhiju i izbor, temelj su znatnog broja radova o javnim politikama koje se obično određuju kao izbor legitimnih i odgovornih vršilaca vlasti. Postoji, međutim, i diskurs koji je tome suprotstavljen, kojim se nagašavaju ograničenja vlasti zasnovana na hijerarhiji, a na policy se prije svega gleda kao na strukturiranu interakciju. Ta dva suprotstavljenja stava u međusobnom su odnosu i ne mogu se razmatrati odvojeno. Može se reći da s obzirom na odnos dvaju pristupa postoje značajne razlike između anglosaksonskih sistema i sistema koji postoje u ostalim zemljama zapadne Evrope. Time se ujedno postavlja i pitanje o značenju policyja i javnih politika u ostalim političkim sistemima, na primjer u jugoistočnoj Aziji i bivšim socijalističkim zemljama istočne Evrope.¹⁰

U znatnom se dijelu policy literature proučavanje javnih politika dosad umnogome svodilo na ulogu vlasti i formalnih institucija, zanemarujući ostale dimenzije javnih politika.¹¹ Pojam policy središnji je pojam u praksi, jednako kao i u analizi javnog upravljanja, no rijetko kad je predmet velike teoretske pažnje. On čini dio prepostavljenoga svijeta stvari u kojem se nesporno pretpostavlja da je javno upravljanje koherentan, hijerarhijski i instrumentalizovan proces, a da je policy oblik izbora na temelju vlasti. Takvo predstavljanje upravljanja predmet je empirijskih i teoretskih kritika u kojima se vladavina u mnogo većoj mjeri prikazuje kao oblik strukturisane interakcije. No te kritike ne uspijevaju potkopati snagu dominantnog prikaza policyja kao izbora na temelju vlasti. Stoga je središnje pitanje analize i prakse javnih politika pitanje odnosa tih dvaju suprotstavljenih prikaza. Za policy se tvrdi da kao polje proučavanja pripada političkim naukama, no u njegovom proučavanju ona se takmiči s ekonomijom. Različiti dijelovi eko-

7 Vidjeti šire u Petak, Zdravko: Izlazak iz množine? Stanje hrvatske političke znanosti, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2007. str. 187.

8 Collin, Peter: Rječnik vlade i politike, Besjeda, Banja Luka, Ars Libri, Beograd, 2002. str. 234.

9 Isto

10 Colebatch, Hal K.: Javne politike i policy analiza: modeli, kultura i praksa, Anal hrvatskog politikološkog društva, 2004. str. 31.

11 Petak, Zdravko: Dimenzije javnih politika i javno upravljanje, Politička misao, Vol. XLV(2008) br. 2, str. 10

nomije i političkih nauka mobilišu se u analizi politika, pri če mu svaka od tih nauka daje specifičan doprinos oblikovanju analize procesa policyja. Instrumentalizovano oblikovanje policyja i njegove evalua cije dominantan su oblik glavnoga toka američkoga pristupa literaturi o policyju, ali taj se pristup dovodi u pitanje sve većim usmeravanjem pažnje na specifičnosti organizacije i na tumačenje značenja pojma policy. Objedinjavanje takvih različitih pristupa u jedan zajednički pristup osnažuje analizu politika, no istovremeno zahtijeva preispitivanje pretpostavki o mjestu javnih politika u procesu upravljanja.¹²

3. JAVNE POLITIKE

Da bi odrazio duh srpskog jezika, prilikom prevodenja policy, neophodno je uraditi pluralizaciju tog pojma. Tako od policy nastaju politike, odnosno javne politike. Na taj način možemo govoriti o politici u smislu policy a ne politics, jer se o politics u smislu borbe za moć u političkoj areni, u množini ne može govoriti. Čambersov rječnik definiše politike kao "smjerove djelovanja, posebno one koji se temelje na nekom dekla rativnom i poštovanom načelu"¹³. Očigledno je da ta definicija na politike gleda kao na nešto više od običnih odluka: one otjelotvoruju ideju djelovanja - štaviše, racionalnog djelovanja - jer je u njih uključeno i određeno načelo. U svakodnevnom govoru znamo reći: "Moja je politika uvijek da ..." Zanimljivo je da Oksfordski rječnik engleskog jezika kao "najživotnije značenje" riječi politike navodi sljedeće: "smjerovi djelovanja, koje usvoje i slijede vlade, stranke, vladari, državnici..."

Svako nastojanje da se definisu politike navodi na zaključak da se radi o specifičnom i konkretnom problemu. Politike je nekad moguće identificirati u smislu pojedinih odluka, ali često one uključuju niz pojedinih odluka. Heklova definicija politika, poput one iz Čambersovog rječnika, a koju smo već naveli, naglašava djelovanje: "na politike se na upotrebljiv način može gledati kao na smjer djelovanja ili nedjelovanja, a ne kao na konkretne odluke ili konkretno djelovanje". Iston nudi varijantu te definicije, primećujući da se "politike... sastoje od mreže odluka i djelovanja koje dodeljuju... vrijednosti".¹⁴ Mreže odlučivanja, koja se pominje, može da bude jako složena. Splet odluka koje se donose tokom dužeg razdoblja i koje se protežu mnogo dalje od prvobitnog procesa kreiranja politika može da bude dio te

---

12 Colebatch, Hal K.: Javne politike i upravljanje: temeljni pristupi, Analji Hrvatskog politološkog društva, Vol.2. No.1. Juni 2006.

13 Hill, Michael: Proces stvaranja javnih politika, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2010. str. 14.

14 Prema: Hill, Michael: Proces stvaranja javnih politika, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2010. str. 15.

mreže. Definicija pojma politike iz Oksfordskog rječnika upućuje na djelovanje vlade, stranke, vladara, državnika. Rječnik navodi i manje službeno zna čenje: svaki smjer djelovanja usvojen kao koristan ili svršishodan". Znači, različite organizacije, sa različitim sadržajem djelovanja, usvajaju politike. Isto tako, država, koja je po opšteprihvaćenom određenju "skup institucija koje imaju vrhovnu vlast na određenoj teritoriji" obuhvata i institucije zakonodavne vlasti, tijela izvršne vlasti, vlade i organe uprave, usvaja i sprovodi politike u različitim sferama društvenog života. Treba imati u vidu da postoje i naddržavne institucije, kao što su to UN koje mogu nametati javne politike nacionalnim državama.

Komplikovane situacije, koje pro ističu iz sve značajnije uloge međunarodnih organizacija kao što su npr. UN i Svjetska trgovinska organizacija, i promjena unutar nacionalne države koje su do te mjere, da se s pravom može reći da su danas države sa ograničenim suverenitetom, navele su mnoge autore da govore o prelazu s "državne vladavine" na "javno upravljanje". Javno upravljanje je deskriptivan izraz koji se upotrebljava kako bi se naglasila promjenjiva priroda procesa stvaranja javnih politika posljednjih decenija. On nam posebno olakšava da uočimo sve veći broj terena i aktera uključenih u kreiranje javnih politika. Stoga zahtijeva da razmotrimo sve aktere i lokacije koji su uključeni u proces kreiranja politika, a ne samo one koji čine "izvršnu jezgru".¹⁵ Navedena definicija možda dovoljno ne naglašava naddržavna pitanja, odnosno na to da bi se ključni akteri mogli nalaziti izvan nacionalne države. Vode se velike rasprave o tome koliko su globalizacija i razvoj međunarodnih upravljačkih institucija važni za savremeno javno upravljanje.

Po riječima profesorice Mirijam Bašir¹⁶ pod pojmom javne politike podrazumijeva se postojanje odgova rajućeg akcionog plana ili skupa mjera kojima javne vlasti nastoje da ostvare određene ciljeve. Prema njenom viđenju, tri suštinska pitanja kojima se ova interdisciplinarna oblast bavi jesu pitanje ko vlada, kako vlada i pitanje upravljanja. Veoma je bitno pri analizi modaliteta javnih politika uzeti u obzir vremensku distancu tj. vrijeme koje je potrebno da prođe od donošenja odluke do njene konkretne realizacije. Profesorica Bašir ističe da se u oblasti javnih politika mogu razlikovati tri osnovna modela njihove analize: model u kome se politika analizira po segmentima tj. parcijalno, zatim model koji se bavi pitanjem glavnih aktera, i

¹⁵ Richards, D. i Smith, M. J.: *Governance and Public Policy in the UK*, Oxford, Oxford University Press, 2002. str. 2. Prema: Hil, Michael: Proces stvaranja javnih politika, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2010. str. 20.

¹⁶ Mirijam Bašir (Myriam Bachir) profesorka Univerzitet Žil Vern iz Pikardije u Francuskoj je 28. aprila 2004. godine održala predavanje na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu na temu "Javne politike i načini njihove analize, na primjeru zdravstvene politike - borbe protiv side". <http://www.fpn.bg.ac.rs> 25.09.2011.

na kraju model koji se pitanjem smisla te politike bavi kao suštinskim pitanjem. Prvi model se javio u Sjedinjenim Američkim Državama šezdesetih godina XX vijeka i on se sastoji iz pet faza: konstituisanja problema kao javnog problema, njegovo uključenje u državne prioritete, donošenje odluke, njena realizacija i vrednovanje javne politike. Utvrđivanje glavnih aktera zadatak je drugog modela analize javnih politika a na pitanje vrijednosti, normi, ideologija koje su sadržane u javnim politikama odgovor pokušava dati treći model.

Postoje zamjerke mišljenju da se proces stvaranja javnih politika svodi samo na politike koje stvara i provodi vlada, te se ukazuje da javne politike kreira i nevladin sektor. Ujedno, treba imati u vidu uticaj koji na vlade imaju naddržavne institucije. Na primjer politiku suzbijanja siromaštva ili u oblasti ravnopravnosti polova mogu imati i vlade i lokalne zajednice, ali isto tako i Evropska unija.

ZAKLJUČAK

Da bismo shvatili i tumačili javne politike potrebno je da izvršimo pluralizaciju engleskog izrazi policy. Skup planiranih mjera i radnji, namjeravani smjer djelovanja - svejedno je, važno se fokusirati na sadržaj tog pojma. Policy kao ekonomski politika, politika u oblasti obrazovanja, socijalna politika - prevodimo i razumijemo kao javne politike. Proces stvaranja javnih politika podrazumijeva više faza, od kojih je svaka ponaosob važna: započinjanje, formiranje, implementacija i analiza. Ovaj proces ni po čemu se ne razlikuje od bilo kog drugog istraživanja u društvenim naukama. Australijski politolog Hal Kolebah, istaknuti teoretičar u području javnih politika, u svom

EKOLOŠKI ASPEKTI PODZEMNE URBANE IZGRADNJE

Tešo Ristić i Tanja Ristić¹

Sažetak

Naglo širenje gradova, koncentracija stanovništva i brojnih funkcija i problemi koji iz toga proizilaze nameću potrebu rasterećenja, naročito centralnih dijelova gradova. Izlaz se vidi u gradnji ispod površine zemlje. To ne predstavlja neki posebni tehnički problem. Kod prihvatanja ovakvog širenja grada i rješavanja brojnih problema mora se voditi računa i o održivom razvoju, ali treba imati na umu da grad nikada nije bio dovoljan sam sebi, odnosno da je dio znatno šireg prostora. Premještanjem grada ispod površine zemlje oslobadaju se brojne javne površine i rasterećuju se saobraćajnice. Iskustva stečena prilikom prelaska više vremenskih zona na interkontinentalnim letovima, rada u smjenama, pojava sezonske depresije, narušene seksualnosti i mentalnog zdravlja i drugo pokazuju nam da problemu podzemne izgradnje treba prići sasvim ozbiljno i uz uvažavanje praktičnih i teoretskih saznanja.

Ključne riječi: Stanovništvo, urbana izgradnja, ekologija, održivi razvoj, saobraćaj, dan i noć.

Abstract

Sudden conurbation, concentration of population and many functions and problems arising from it impose the need for relief, especially the central part of the city. Output is seen in the building below the surface. It does not represent a particular technical problem. With the acceptance of this expansion of the city and resolving many problems, sustainable must be taken into account development, but it must be remembered that city was never enough to itself and that is part of much wider area. By moving city below the surface, numerous public areas are releasing and roads are relieving. Experience gained by crossing over time zones on intercontinental flights, work in shifts, the appearance of seasonal depression, disturbed sexuality and mental health and other, show us that the problem of underground construction should be approached very seriously with taking into consideration the practical and theoretical knowledge.

Key Words: Population, urban construction, ecology, sustainable development, traffic day and night.

---

¹ Dr Tešo Ristić Nezavisni univerzitet Banja Luka i Tanja Ristić

UVOD

Dvadeseti vijek je, između ostalog karakterističan i po naglom širenju gradova. U tom širenju nestaju manji gradovi i ruralni prostor koji je postojao među gradovima. Osim toga, formiraju se i velike gradske aglomeracije i megalopoli.

Pod aglomeracijom podrazumijeva mo jedinstveno - neprekinuto urbano područje koje ima jedan centar i određen broj prigradskih naselja. U različitim izvorima često nailazimo na različite podatke u vezi sa brojem stanovnika velikih gradskih cjelina. Međutim, među pet najvećih aglomeracija u svijetu izdvajamo: Tokio (33 500 000 stanovnika), Seul (23 000 000), Meksiko (22 000 000), zatim Njujork (21 800 000) i Mumbai u Indiji (21 000 000). Gradovi u razvijenijim dijelovima svijeta, s obzirom na ekonomsku moć, lakše rješavaju gradski prevoz, vodovod i kanalizaciju i druge komunalne probleme (Tokio). Međutim, u nekim zemljama posljednjih decenija nekontrolisano se šire gradovi pa se ovi i drugi problemi teže rješavaju. Tako, na primjer, Lagos (preko 10 000 000 stan.) u Nigeriji danas širi svoju konurbaciju najbrže u svijetu, ali, isto tako ima i najveće probleme u funkcionisanju grada jer se razvijao, gotovo u cjelini bez ikakvog plana. Lagos je poznat u svijetu i po kriminalu i velikoj nezaposlenosti radno sposobnog stanovništva.

Megalopolis čini više gradova, te je po površini i broju stanovnika veći od aglomeracije, izuzimajući Tokio. Osim što ima 25 i više miliona stanovnika, karakteriše ga i više centara, odnosno jezgra koncentracije stanovništva i aktivnosti, ali i neravno mjeran raspored stanovništva u pojedinim dijelovima. Megalopolis je slo ženica od grčkih riječi *megas* (veliki) i *polis* (grad). Danas preovladava mišljenje o broju od 15 megalopola u svijetu koji su već formirani ili su u procesu nastajanja.

Međutim, velika prenapučenost stanovništva je karakteristična za mnoge milionske gradove. Tako danas u svijetu imamo 41 grad sa pet i više miliona stanovnika. Posljednjih decenija migracije stanovništva u gradove najviše su karakteristika zemalja trećeg svijeta. Najveću koncentraciju stanovnika na jedan kvadratni kilometar imaju Hongkong (98 000), Lagos u Nigeriji (67 600), i Bombaj u Indiji (55 000).

GRAD I ODRŽIVI RAZVOJ

Kada govorimo o održivom razvoju imamo na umu čovjeka i njegovo korišćenje prirodnih dobara, odnosno balans u korišćenju prirodnih bogatstava i ljudskih djelatnosti kojima se omogućava ili obezbjeđuje minimum narušavanja odnosa u prirodi i opstanak čovjeka. Možemo reći da se održivi razvoj veže za skladan odnos između korišćenja prirodnih bogatstava i zadovoljavanja ljudskih potreba. Usklađeni razvoj ne možemo posmatrati

samo kao preduslov cjelokupne ljudske aktivnosti. On je, u isto vrijeme i cilj kojim se rukovodimo kod planiranja i organizovanja različitih ljudskih aktivnosti. Bez toga bi danas bilo nezamislivo očekivati opstanak i napredak čovječanstva. Na ovaj način se i budućim generacijama daje mogućnost da raspolažu prirodnim dobrima, ali, isto tako i da unapređuju životnu sredinu.

Istina, kvantitet i kvalitet nekih izvora u određenoj fazi ljudskog razvoja mogu biti i umanjeni (na primjer zalihe uglja, nafte i sl), ali će to biti kompenzovano novim otkrićima. Kao primjer možemo uzeti određena dobra za proizvodnju energije koja će u budućnosti biti zamijenjena obnovljivim izvorima. Sa stanovišta ekonomike vjerovatno je najprihvatljivije shvatanje održivog razvoja kada imamo situaciju gdje zaliha prirodnog kapitala ne opada u vremenu (Barbier i Markandya 1990). Utvrđivanje ekonomskih aktivnosti koje ugrožavaju održivi razvoj, ali i onih koje ne narušavaju postojeći sklad u ljudskom okruženju prvenstveno treba da bude zadatak ekonomike životne sredine. Kod korišćenja prirodnih dobara veoma je važno obezbijediti ne samo opstanak već i stabilnost ekosistema čiji sastavni dio čini životna zajednica (biocenoza) i naseljeni prostor (biotop).

Prema tome, održivi razvoj u sebe uključuje kontrolisano korišćenje prirodnih resursa koje neće dovesti do znatnijih poremećaja u ekosistemu. Ravnoteža u ekosistemu može biti samo privremeno poremećena i to u prihvatljivoj mjeri, odnosno pore mećaj će trajati u manjem rasponu vremena i time će se omogućiti po vratak na pređašnje stanje. Brojne neobnovljive prirodne izvore treba sačuvati za buduće generacije i oprezno eksplorativati druge.

Gradovi su kroz istoriju nastajali na za to pogodnim mjestima, odnosno položaj grada je zavisio prije svega od nivoa razvoja privrede i specifičnih uslova u pojedinim periodima razvoja ljudskog društva. Nastanak i širenje grada značio je i gubitak dijela prirodne sredine, odnosno zauzimanje zemljišta i smanjivanje ili nestanak određenih biljnih i životinjskih vrsta.

Dok su gradovi na neki način bili simbol ljudske civilizacije stanovništvo u njemu se susretalo sa mnogo manje životnih problema. Gradovi danas predstavljaju poseban ekosistem koji je znatno drugačiji od onog u prirodnom okruženju.

U razmatranju održivog urbanog razvoja za temelj treba da nam koriste dosadašnja naučna i praktična saznanja, ali i brojni zaključci sa naučnostručnih skupova, ali i oba veza koje proističu iz prihvaćenih zaključaka sa konferencija i skupova koji su se održavali pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija, Evropske unije, jedne ili skupine više zemalja. Ovdje ističemo konferencije u Stokholmu (1972), Rio de Žaneiru (1992.), Johanesburgu (2002), Bergensku ministarsku deklaraciju (1987) i dr. Na skupovima u Stokholmu, Riju, Johanesburgu, kao i drugim važnijim skupovima došao je do izražaja

zahtjev javnosti vladama i Svjetskoj organizaciji da se preduzmu potrebne mјere kako bi se zaštитila životna sredina. Održivi urbani razvoj podrazumijeva funkcionalan grad, sa odgovarajućim resursima, koji će omogućiti prihvatljiv način života svojih stanovnika.

Ovdje ne trebamo staviti znak jednakosti između urbane održivosti i termina samoodrživi grad. Kroz istoriju gradovi nikad nisu bili samoodrživi, a može se očekivati da to neće biti ni u budućnosti. Ali, gradovi se moraju posmatrati i sa aspekta njihovog uticaja na okruženje. Dakle, grad se ne može posmatrati kao neko izolovano ostrvo, već kao čovjekova životna sredina u kojem on zadovoljava biološke, ekonomske, socijalne i druge potrebe svojih stanovnika, ali i, isto tako, kao naselje koje pozitivno ili negativno utiče na okruženje. Uticaj grada na okolinu može da ima i pozitivnih i negativnih elemenata. Grad, kao vještačka tvorevina je prosto utisnut u prirodno okruženje čime se stvara nova sredina koja, ako se pogrešno postupa može imati i teže posljedice za postojeću generaciju, ali i one koje tek treba da dođu. Priroda će kazniti svaku našu grešku koja je u vezi sa narušavanjem globalne eko loške ravnoteže. Aktuelna generacija, odnosna ona koja u datom vremenu razvija grad prema svojim potrebama ima pravo da ga uređuje u skladu sa svojim mogućnostima i naučnim saznanjima, ali i obavezu da unapređuje životnu sredinu, ali i da dolazećim generacijama ne ostavi upropaćen prostor. Urbanizacija je proces koji mora da se odvija pod kontrolom i da se usklađuje sa prirodnim zakonostima. Održiv razvoj u današnjem manje-više urbanizovanom svijetu ne može se ni zamisliti ukoliko se ne shvati značaj grada u svemu tome.

Održivi grad podrazumijeva poštova nje principa odgovornosti, životne pogodnosti i participativnosti. Svaka generacija snosi odgovornost za stanje ekosistema unutar grada, kao i izvan njegovih granica, jer se problemi koji se danas ne rješavaju i stvaraju odnose se i na budućnost. Pogodan za život može biti samo onaj grad koji na optimalan način iskoristi svoj potencijal i koji je integriran u svoje okruženje. Grad će se skladnije razvijati ukoliko se po različitim pitanjima gradskog života obezbijedi aktivno učešće ne vladinih organizacija, državnih i regionalnih vlasti.

PODZEMNA GRADNJA

Podzemna gradnja za smještaj stanovništva i određene ljudske djelatnosti nije karakteristična samo za savremenog čovjeka. Poznati su primjeri podzemne gradnje u antičkom periodu ljudske istorije. Ona je imala za svrhu da zaštiti stanovništvo i njegovu imovinu u slučaju opasnosti od neprijatelja, ali se u takvim podzemnim prostorijama i živjelo i u mirnom vremenu. Najbolji primjer ovakve izgradnje je u oblasti Kapadokije u dana-

šnjoj Turskoj. Na ovom i drugim mjestima kopane su podzemne prostorije, najčešće u mekšim vulkanskim stijenama ili u lesu. U tim prostorijama mogli su da se smjeste i ljudi, namirnice i stoka.

Razlozi današnje gradnje su sasvim drugačiji. Višemilionski gradovi su danas zagušeni zbog naglog povećanja stanovništva i prisutnosti velikog broja vozila na saobraćajnicama. Problemi saobraćajnica i parkinga često se rješavaju pravljenjem podzemnih puteva i parking mesta u više spratova. U nekim gradovima kao što je slučaj s Moskvom izgrađuju se i podzemni tržni centri.

Danas postoje planovi o rasterećenju, pogotovo centralnih dijelova grada. Razmišljanja najčešće idu u pravcu podzemne gradnje, podizanja pod zemnog grada ili premještanja određenih gradskih funkcija u utrobu zemlje. Podzemna izgradnja će rasteretiti najviše opterećene dijelove i zasigurno omogućiti bolje funkcionisanje gradova u cijelini.

Od svih planova, koji se tiču premještanja određenih gradskih funkcija pod površinu zemlje, ovdje izdvajamo one koji se tiču podzemne izgradnje u Čikagu, Moskvi i Amsterdalu. Izdvojili smo ih ne samo zbog finansijske vrijednosti zahvata i kvalitativnih promjena do kojih bi njihova realizacija dovela, već i zbog specifičnosti prirodnih uslova koji ovdje vladaju, a pogotovo hidrogeoloških. Nećemo razmatrati tehničku stranu, jer ona i nije dio naših razmatranja, a osim toga ona uopšte i nije sporna s obzirom na dostignuća kojima se može koristiti građevinska operativa.

Možemo postaviti pitanje sa kakvim prirodnim izazovima, kao i onim koje je ostavila nadzemna gradnja, bi se mogli susresti graditelji. Čikago i Moskva se nalaze na tridesetak metara debele gline, dok se Amsterdam nalazi na zemljisuće koje je puno vode i u koje su pobodeni drveni stubovi koji naročito pokraj gradskih kanala drže kuće sa niskom spratnošću. Na prostoru Čikaga u spratovima nailazimo na mekše i tvrde stijene. Izvjesnu prijetnju predstavlja i jezero Mičigen pored koga se ovaj grad izgrađuje. Uzeli smo samo primjere tri navedena grada, ali i drugi gradovi koji žele da se razvijaju ispod površine zemlje mogu da računaju na izazove u pogledu.

- Geološke podloge
- Stanja podzemnih voda
- Površinskih stajačih i tekućih voda
- Gasova koji su se mogli nagomilati u džepovima podzemlja
- Površinske izgradnje i dr.

Ma koliko uz pomoć bušotina sazna vali o geologiji terena uvijek se može naići na iznenadenja u pogledu stijenskog sastava, odnosno stanja tvrdog i mekšeg stijenskog materijala. O ovome nam govore i iskustva kod prokopa-

vanja tunela pogotovo u visokim planinama gdje se silazi dublje u zemljinu unutrašnjost.

ŠTA SE DOBIJA A ŠTA GUBI STVARANJEM PODZEMNOG GRADA

Izgradnjom podzemnog grada, odnosno grada koji leži ispod već formiranog na površini zemlje, mogu se očekivati brojni pozitivni i negativni efekti. Moramo imati na umu grad koji će se razvijati u više nivoa i da će se u njega preseliti brojne javne funkcije, kao i stanovništvo koje će u njemu raditi ali i stanovati. Možemo očekivati, manje-više horizontalno povezivanje periferije a vertikalno povezivanje dijelova grada koji se nalaze bliže središnjim gradskim pro storima.

Umjesno je postaviti pitanje šta se dobija ovom gradnjom. Očigledno je da su veliki gradski centri, odnosno njihove funkcije djelovale, baš kao i danas na veliku koncentraciju sta novništva. Veliki gradovi se danas nalaze pred saobraćajnim kolapsom. Kod nekih se on dešava u udarnim vremenskim terminima (odlazak na posao i povratak), a kod drugih (primjer Sofije glavnog grada Bugarske) on traje većim dijelom dana. Svako širenje grada iziskuje dodatnu izgradnju saobraćajnica i još veće gomilanje prevoznih sredstava na ranije urađenim saobraćajnicama. To se dešava zbog potrebe povezivanja starih i novih dijelova gradova. Iz ovog proizilazi da se grad ne može u nedogled širiti i da treba rješavati problem povećanja stanovništva i svega što se javlja kao posljedica tog procesa. Formiranjem podzemnih dijelova grdova možemo očekivati između ostalog:

- Rasterećenje saobraćaja
- Oslobađanje javnih površina
- Promjenu klimatskih uslova
- Psihološke promjene kod ljudi
- Zdravstvene probleme
- Promjene u sferi socijalne patologije
- Još manje izraženu biološku raznovrsnost
- Korišćenje oblika energije i dr.

Dosadašnja nastojanja da se smanji broj automobila i ublaže negativne posljedice urbanog razvoja uglavnom ne daju pozitivne rezultate. Značajniji pomak u smanjenju za gađenja vazduha, buke i površina za parkiranje automobila u centralnim dijelovima grada nisu doprinijeli ni izgradnja brzih cesta kao gradskih zaobilaznica, ni uvođenje Park&Ride sistema (izgradnja parking prostora gdje vozači koji dolaze sa perifernih mesta ostavljaju auta i u odlasku u centralne dijelove koriste sredstva javnog saobraćaja), ukidanje

poreza na vozila koja koriste ekološki ne škodljivu energiju i dr. Izgradnjom podzemnih dijelova grada došlo bi do izgradnje i novih saobraćajnica i preusmjerenja saobraćajnih tokova. Na taj način moglo bi se izbjegći greške koje su pravljene u ranijim fazama razvoja grada, s obzirom na brojna nova saznanja, odnosno moglo bi se primijeniti nešto što se naučilo na greškama prethodnih generacija. Mnoge saobraćajnice u površinskim dijelovima bi se pretvorile u javne po vršine, druge saobraćajnice bi se rasteretile jer bi se prevozna sredstva iz perifernih prema centralnim dijelovima grada preusmjerila na korišćenje podzemne mreže saobraćajnica. Jedan od pozitivnih efekata podzemne urbane gradnje je i oslobođanje javnih površina. U tom slučaju otvara se mogućnost pretvaranja saobraćajnica i parkirališta u prostore sa parkovima, cvjetnjacima i prostorima za pješačke zone i za drugu namjenu.

Jedna od najznačajnijih promjena koja će se desiti, a koju i danas vidimo u manjem segmentu na primjeru podzemnih tržnih centara, vezana je za znatno drugačije klimatske prilike. Silaskom u dubinu zemlje izbjegli bi se uticaji sunčeve energije na temperaturu. Bez obzira na razlike u uticaju sunčeve topote u pojedinim dijelovima zemaljske kugle, temperatura vazduha u podzemnom gradu bi bila oko 13°S u bilo koje godišnje doba. Zimi bi to moglo da znači manji utrošak novca za zagrijavanje, a ljeti na rashlađivanje. Tako bi se zimi u umjerenim i višim geografskim ši rimama izbjegli negativni uticaji zime karakteristične po niskim temperaturama i neugodnim vjetrovima, odnosno izbjegle bi se čudi moskovske, ili neke druge klime.

Kod analiza mogućih posljedica po ljudu prihvatanjem života i rada u podzemnim gradskim dijelovima neophodno je i uvažavanje teorije biofilije. Po ovoj teoriji kod čovjeka postoji prirodna sklonost boravka u okruženju drugih živilih bića, odnosno čovjek se rađa sa naklonošću prema svemu što ima odlike života. Prema tome, biofilija je biološka karakteristika ljudske vrste. Jedan od najbitnijih elemenata biofilaktičke sredine je svakako i svjetlost. Ispod površine zemlje čovjeku najteže padaju problemi sa svjetlošću. Temperaturu i vlažnost čovjek može dozirati, ali dnevnu svjetlost u svakom pogledu teško je zamijeniti. Kod izgradnje podzemnih dijelova grada dnevna svjetlost je moguća samo u spratu koji je najbliži površini zemlje, ali ne može da prodre do spratova koji dopiru dublje u zemljinu unutrašnjost. Na ovom mjestu potrebno je znati da na ljudsku aktivnost velikog uticaja ima smjena dana i noći, odnosno ne može se ignorisati cirkadijalni ritam. Cirkadijalni ritam predstavlja usklađenost ljudske aktivnosti prema smjeni dana i noći, odnosno svjetla i tame. To je, na neki način prirodni sat prema kome se naš organizam upravlja. Dnevno svjetlo utiče na lučenje serotonina, odnosno supstance koja kod čovjeka izaziva dobro raspoloženje, pa je naziva-

ju i "supstancom veselosti". Tokom noći se vrši lučenje melatonina koji djeluje uspavljajuće na ljudski organizam.

Do kakvih negativnih promjena će doći po raspoloženje i zdravlje stalnih stanovnika podzemnih dijelova grada i onih koji dolaze sa površinskih dijelova grada a koji su iz različitih razloga upućeni na duži boravak zaključujemo i na osnovu promjena koje se dešavaju kod:

- Putovanja kroz različite vremenske zone
- Rada u smjenama
- Sezonske depresije
- Prelaska na ljetnje, odnosno zimsko računanje vremena
- Seksualnosti i mentalnog zdravlja i dr.
- Liječenja bolesnika u zdravstvenim ustanovama

Danas, s obzirom na razvijeni avionski prevoz veliki broj ljudi za relativno kratko vrijeme iz različitih razloga *prelaze više vremenskih zona*. To su najčešće učesnici međunarodnih svjetskih sportskih takmičenja, po slovni ljudi, kulturni radnici i dr. Ograničićemo se na promjene koje se dešavaju kod sportista i uporediti sa promjenom sredine stanovnika grada koji jedan period dana borave u podzemnim odnosno nadzemnim dijelovima a ne obavljaju važne aktivnosti u dijelovima grada gdje stalno žive. Veoma je interesantno vidjeti šta se dešava sa sportistima, ali i putnicima uopšte koji prelaze, putujući avionom više vremenskih zona u pravcu zapad-istok i istok-zapad i kako to utiče na sportske uspjehe i stvaralaštvo. Putovanje kroz više vremenskih zona izaziva sindrom pod imenom džet leg (engleski *jet lag*) koji se odlikuje opštom nelagodnošću. Ovaj sindrom utiče na postizanje lošijih rezultata kod takmičara i zaposlenih u aviokompanijama koji mijenjaju vremenske zone. Džet leg je pojava prolaznog karaktera i kao takav predstavlja svojevrstan odgovor na ometanje fizioloških i bioloških ritmova. Ovaj, u suštini privremeni, klinički poremećaj prepoznatljiv je po tome što ga prati, gubitak apetita, razdražljivost, umor, nesanica i dr. Ovaj poremećaj se dešava, u prosjeku i kod 90% službenog osoblja u avionima. On se javlja kao rezultat cirkadijalne disritmije, odnosno remećenja normalnog biološkog sata uslijed spoljnih uzroka (najčešće svjetlosti i tame). Periodičnost cirkadijalnog ritma dešava se u okviru 24 do 26 sati. Od njega zavisi vrijednost tjelesne temperature, nivo budnosti, kao i nivo kortizola u krvi. Postignuti rezultati kod sportista se umanjuju i do 10%, ukoliko nije izvršeno prilagođavanje novoj vremenskoj zoni.

Prilagođavanje novim vremenskim zonama može da se vrši i pomoću lijekova. Međutim, u zdravstvenom pogledu prihvatljivije je boravak na svjetlosti, odnosno u tami prije po lijetanja aviona. Kada se putuje na istok organizam treba da bude izložen određeno vrijeme uticaju svjetlosti, odno-

sno tame ako se putuje na zapad. Vrijeme izlaganja svjetlosti, odnosno tami zavisiće od broja vremenskih zona koje putnik prelazi. Uočeno je da, bez obzira na često izlaganje džet legu, i profesionalno osoblje aviona bude nijime pogodjeno kao i drugi putnici koji rjeđe mijenjaju vremensko zone, što treba imati u vidu i kod mogućih negativnih aspekata prelaska u podzemne dijelove grada.

Primjer *rada u smjenama* odnosno promjene koje organizam preživljava takođe može poslužiti kao dobar indikator svega onoga što se dešava sa čovjekom koji prelazi u okruženje bez sunčevog svjetla, ili obrnuto. Sasvim je prirodno da će određene aktivnosti obavljati i stanovnici iz površinskog dijela grada u dubljim spratovima, odnosno spratovima ispod površine zemlje i obrnuto, stanovnici koji žive u podzemnom dijelu grada biće u određenim aktivnostima angažovani na površinskim dijelovima gdje do pire sunčevu svjetlo. Na njih, kao i na zaposlene koji stalno žive u podzemnim stanovima, podzemni ur bani dijelovi imaju uticaj koji, već sada možemo sagledati i kroz rad u različitim smjenama.

Rad u smjenama često dovodi do slabljenja ljudskog organizma koji postaje manje otporan na pojavu različitih bolesti. Radni učinak ovih radnika često je manji nego kod onih koji rade samo u jednoj smjeni. Radnici koji rade u smjenama izloženi su većem riziku umiranja od srčanih bolesti. To je još više izraženo kod radnika koji već imaju probleme sa visokim krvnim pritiskom ili prekomjerno troše alkohol i cigarete. Noćnim radom kod radnika se remeti cirkadijalni ritam. Zamijenivši dan i noć takvi radnici često loše spavaju, što za posljedicu može imati pojavu dijabetesa. Osobe koje spavaju manje od šest časova često imaju umanjenu sposobnost koordinacije, rasuđivanja i pravovremene reakcije. Češće su izložene većem nivou stresa, depresije, anksioznosti (unutrašnja uznemirenost, uplašenost, odnosno osjećaj straha od nepredviđenog do gađaja) i dr.

Navedene promjene zavise i od toga kojim tipovima cirkadijalne ritmike pripadaju radnici, odnosno od toga da li je smjena u kojoj rade usklađena sa tipom kome oni pripadaju. Kod ljudi postoje individualne razlike u uspješnosti obavljanja životnih i radnih aktivnosti tokom 24 sata koliko traje dan. Na osnovu cirkadijalne ritmike ljudi smo podijelili na jutarnje ("ševe"), večernje ("sove") i intermedijarne (fleksibilne) tipove. Jutarnjem tipu pripada 25% ljudi. Oni najjači učinak životne i radne aktivnosti ostvaruju u jutarnjim časovima, rano ustaju i rano odlaze na spavanje, za razliku od ljudi koji pripadaju večernjem tipu (30% ljudi) i koji najveći učinak postižu u popodnevnim i večernjim časovima. Oni su pogodniji za smjenski rad od ljudi koji pripadaju jutarnjem tipu. Intermedijarnom tipu pripada 45% osoba. Oni se lakše privikavaju radu u različitim smjenama.

Sezonske depresije su karakteristične za jesenji i zimski period godine. Tokom zimskog godišnjeg perioda (oktobar, novembar, decembar, ja nuar, februar, mart), smanjeno je trajanje dana, odnosno njegovog svjetlijeg dijela, a prisutna su i veća kolebanja temperatura. U ovom periodu godine velik broj ljudi osjeća pospanost i žali se na neraspoloženje.

Tako, na primjer, samo u Sjedinjenim Američkim Državama zimskom depresijom je obuhvaćeno oko 35 miliona stanovnika ove zemlje. Po spanost i neraspoloženje su dva osnovna simptoma "zimske tuge" koja se ponekad završava emocionalnim poremećajem ponašanja koje može biti toliko izraženo da se može uvrstiti u sezonski afektivni poremećaj. Ovaj poremećaj se mnogo češće javlja kod ženskog dijela populacije, zatim kod djece i adolescenata oba pola.

I prelazak na ljetnje, odnosno zimsko računanje vremena ima određeni uticaj na zdravlje našeg srca, nedovoljno spavanje i poremećaje koji iz toga proističu i dr. Kod prelaska na ljetnje radno vrijeme, pomicanjem kazaljki sata unaprijed, dolazi učestalije do pojave srčanih udara. Tada se naš organizam manje odmara za jedan sat, a samim time raste rizik od srčanog udara. Manjak sna izaziva i pojavu dijabetesa odnosno šećerne bolesti, a samo poboljšanje higijene spavanja može smanjiti rizik od nje.

Seksualnost i mentalno zdravlje takođe mogu trpjeti bez dovoljnog izlaganja ljudskog tijela sunčevim zracima. Duže trajanje sunčeve svjetlosti pozitivno utiče na plodnost i pojačavanje seksualne želje. Kod muških osoba povećava se tokom ljeta nivo testosterona. Ultraljubičasti dio sunčevog spektra povećava nivo ženskih i muških hormona. Tokom zime kada je i trajanje sunčevog sjaja kraće opada seksualna želja i plodnost. Tako je admiral Bird (istraživač Sjevernog pola) još prije jednog vijeka uočio da žene Eskima nemaju menstruaciju u vrijeme pojave polarne noći.

I šizofrenija se, takođe dobrim dijelom dovodi u vezu sa trajanjem sunčeve svjetlosti. Ona je u Sjevernoj Americi i Evropi najčešća kod osoba rođenih u martu. Tamnopute osobe sjeverne polulopte koje se presele u sjevernije dijelove naše planete imaju tri puta veće mogućnosti da dobiju šizofreniju od onih koji se ne sele sa prostora na kojem žive od svog rođenja.

Značaj dnevnog sunčevog svjetla dolazi do izražaja i *kod liječenja* u zdravstvenim ustanovama tako što na jedan prirodan način reguliše pri sutnost bakterija i virusa. Broj bakterija je znatno manji u prostorijama koje imaju više dnevnog svjetla, te se na taj način smanjuje i učestalost zdravstvenih problema koje bakterije izazivaju. Danas sve veći broj ljudi umire od kliničke depresije koja će, prema očekivanja zdravstvenih radnika biti na drugom mjestu liste uzročnika smrti. Pacijenti sa ovim problemom lakše se u bolnicama oporavljaju kada su pojačano izloženi dnevnom svjetlu.

ZAKLJUČAK

Dvadeseti vijek je karakterističan, po red ostalog i po eksploziji stanovništva i ubrzanoj urbanizaciji koja je dovela do formiranja višemilionskih gradova. S obzirom na veliki pritisak stanovništva i različitih djelatnosti u gradove, mnogi od njih su već oda vno postali pretjesni za određene gradske funkcije, pogotovo one koje se tiču saobraćaja. Rješenje mnogih problema nalazi se i u višespratnom korišćenju podzemlja.

Prelazak na stanovanje i obavljanje različitih djelatnosti u zemljinu unutrašnjost imaće i brojne negativne uticaje na ljudski organizam. Prije svega, doći će do narušavanja cirkadijalnog ritma, odnosno njegovog uticaja na spavanje i budnost, agregaciju trombocita (nagomilavanje ili nakupljanje trombocita na mjestu oštećenja krvnog suda), proizvodnju hormona, krvni pritisak i drugo. Dnevni ritmovi najviše utiču na funkcionisanje mozga, rad srca, ali i nekih perifernih organa. Sve to može da ostavi dublje tragove u čovjekovom zdravlju. Sezonska potištenost, određeni problemi sa srcem, nedostatak D vitamina, klinička depresija, sezonski afektivni poremećaj i neki drugi zdravstveni problemi mogu otkloniti samo ako naše tijelo dovoljno vremena izložimo sunčevoj svjetlosti.

Iz svega navedenog možemo, pored ostalog, zaključiti da tehnički momenti neće predstavljati problem u nastojanju da se izgrade podzemni gradovi. U isto vrijeme najviše će doći do izražaja kompleksnost pitanja ugodnog boravka i pojave različitih zdravstvenih problema koji će biti izazvani neizlaganjem ljudskog tijela sunčevom svjetlošću. Zato moramo dobro osmislitи boravak ljudi u unutrašnjosti zemlje i preuzeti sve kao bi se to što bezbolnije odrazio na ljudsko zdravlje.

LITERATURA

1. Barbier, E. B. and Markandya, A. (1990) The Conditions for Achieving Environmentally Sustainable Development European Economic Review 34, 659/669.
2. Đukanović, M. (1996) Životna sredina i održivi razvoj. Beograd: Elit
3. Radosavljević, J. (2006) Urbana ekologija i prostorno planiranje. Niš: Fakultet zaštite na radu
4. Janković, M. (1977) Savremenii naučno-teorijski aspekti odnosa čovjeka i biosfere. Zbornik radova SANU: čovek i životna sredina u Srbiji, Glas, Beograd
5. Глазачев Н. С. Экологическая культура и образование в меняющемся мире, у: Экологическая культура и обра зование: опыт России и Юго славии, Москва, 1998.

POSLOVNA ETIKA U ZAPOŠLJAVANJU: LJEPSI LAKSE DOLAZE DO NOVCA

Svetlana Dušanić-Gačić¹

Rezime

Diskriminacija ograničava ili onemogućuje primjenu ljudskih prava i veoma je česta pojava u poslovanju. Kao novi fenomen koji se javlja u izučavanju poslovne etike, jeste da su istraživanja u posljednjih nekoliko decenija, konstantno potvrđivala da su atraktivni ljudi prosječno uspješniji u karijeri nego oni kojima je priroda dala manje atraktivnog izgleda. Diskriminacija prema neatraktivnim ljudima smatra se rasizmom novog doba, a pojedini naučnici se zalažu da takav oblik diskriminacije uđe u zakonsku regulativu i da se sankcionise. Istraživanja pokazuju da lijepi ljudi više zaraduju, lakše dolaze do posla, kredita, boljih poslovnih ugovora, pa čak dobijaju i manje zatvorske kazne.

Ključne riječi: diskriminacija, razlika, ljepota, zarade, uspjeh, poslovna etika, karijera, izgled, kapital.

Summary

Discrimination limits or disables human rights and it is common in business! Research in past few decades confirmed that attractive people are more successful than people who are not good looking. It is new phenomenon in business ethics research. Discrimination of unattractive people is considered as a racism of new age, and certain scientists suggest that such discrimination should be forbidden legally. Research shows that beautiful people earn more money, get jobs and credits easier. They make better business contracts, and even smaller sentences.

Key words: Discrimination, difference, beauty, earnings, success, business ethics, career, looks, capital.

UVOD

Diskriminacija znači odvajati, praviti razliku po socijalnim, rasnim, etničkim, vjerskim, individualnim, polnim, jezičkim, starosnim ili drugim osobinama. Diskriminacija ograničava ili onemogućuje primjenu ljudskih prava i veoma je česta pojava u poslovanju. S obzirom na to da radnici ima-

---

¹ Dr Svetlana Dušanić-Gačić, profesor visoke škole Banja Luka College

ju pravo na ravnopravan tretman, diskriminacija u zapošljavanju, otpuštanju ili unapređivanju na os novu kriterijuma koji nemaju veze sa poslom, nemoralna je. Uprkos tome, često možemo čuti rezultate istraživanja brojnih organizaciji prema kojima u prestižnim i samim tim bolje plaćenim poslovima dominiraju muškarci.

Međutim, kao novi fenomen koji se javlja u izučavanju poslovne etike, ali i menadžmenta ljudskih resursa jeste da su istraživanja u posljednjih nekoliko decenija, konstantno potvrđivala da su atraktivni ljudi prosječno uspješniji u karijeri nego oni kojima je priroda dala manje atraktivan izgled.

Pošto radnici imaju pravo na ravноправan tretman, diskriminacija u zapošljavanju, otpuštanju ili unapređivanju na osnovu kriterijuma koji nemaju veze sa poslom, nemoralna je. Rijetko ko osporava ovaj iskaz koji je prilično lako dokazati.²

Međutim, ako uzmemos da su dva od mnogih zakona uspješnosti u poslovanju, zakon razlikovanja i zakon ubjedljivosti, možda diskriminacija i ima opravdanje. Prema Brajanu Trejsiju, zakon ubjedljivosti kaže da je dokaz da su drugi ljudi, slični vašem kupcu, kupili taj proizvod, stvara određeni kredibilitet, umanjuje otpor i povećava prodaju.³ Sa druge strane, Trejsi kaže da je i jedan od važnih zakona poslovног uspjehа zakon razlikovanja. Prema njemu, da biste uspjeli na tržištu vaš proizvod ili usluga treba da imaju posebnu prednost, nešto što će ih činiti nadmoćnim u odnosu na proizvode i usluge konkurenциje.⁴

Dakle, ukoliko se rukovodioci odlučuće da zapošljavaju samo lijepе ljude, ili samo muškarce, ili pak žene, jer se to pokazalo profitabilnim kod konkurenntne kompanije, da li to onda norme poslovne etike ruše stepenice uspjehа?

DISKRIMINACIJA NA DJELU

Iako se Sjedinjene Američke Države, nama, zemljama običnih smrtnika, ili trećeg svijeta predstavljaju kao visoko moralne, gdje se poštuje svako slovo zakona i gdje nema ugroženih ni na koji način, ipak statistika govori nešto drugačije. Tako je 1996. godine u SAD-u među ljekarima bilo samo 20 odsto žena. Dalje, iako žene čine 46 odsto radne snage u Sjedinjenim Američkim Državama, samo njih 10 odsto nalazilo se na rukovodećim pozicijama u 500 najvećih američkih preduzeća.

Tragove rasističke američke prošlosti, posebno izražene prema crncima susrećemo još i danas. Pri izboru zaposlenih još uvijek u mnogim sredinama

---

2 Di Džordž R. T., Poslovna etika, Filip Višnjić, Beograd, 2003., str 429.

3 Trejsi B., 100 apsolutno neoborivih zakona poslovног uspeha, Sentiment, Beograd, 2007., str 199.

4 Ibidem, str 147.

prednost pri zapošljavanju imaju bijelci. Ovoj činjenici pridonosi i podatak da je tek 2008. godine (2009. godine i službeno preuzeo novu dužnost kao 44. predsjednik SAD-a) izabran prvi američki predsjednik koji je crnac.

Analitičari tvrde kako je lista kompanija koje koriste razne vrste dis kriminacije duga i uključuje same stubove američkog društva. Međutim, oni koriste sofisticirane metode, koje dodatno nastoje da prikriju trošeći milione dolara.

Česta diskriminacija u poslovanju je i na osnovu pola. Imamo primjer da ukrajinska preduzeća i državne ustanove pri traženju novih radnika preferiraju da zapošljavaju muškarce. Žene koje bi došle na razgovor za posao isključivane su iz izbora zbog svog bračnog stanja ili starosti, bez obzira na to što su bile jednakom obrazovane kao i muškarci.

Međutim, imamo zemlje u kojima zakon propisuje da žene ne mogu biti na rukovodećim funkcijama. To dovodi u etičku dilemu multinacionalne kompanije. Ako žena koju neka multinacionalna korporacija unapređuje na direktorski položaj ima problema oko saradnje sa drugim kompanijama koje njeguju tradiciju muške dominacije, kompanija dolazi u dilemu između diskriminacije i obezbeđivanja profita. Prema tome, kompanija mora maksimalno da se potradi da obezbedi ravnotežu između fer tretmana žene - direktora i svojih finansijskih interesa. U nekim kulturama to će se postići lakše, a u nekim teže, ali ni u jednoj zemlji kompanija ne bi smjela da jednostavno prepostavi kako žene ne mogu biti uspješne na visokim položajima. Čak i takvim zemljama kao što su Pakistan i Indija, u kojima je tretman žena uopšte uzev loš, žene su bile na funkciji šefova vlada.⁵

Imamo i starosnu diskriminaciju, koja se manifestuje u nepoželjnosti zapošljavanja starijih osoba. Kao razlozi nezapošljavanja starijih osoba mogu se navesti - novac, strah i predrasude.

Radnici s dugim radnim stažom i iskustvom samorazumljivo i više koš taju, pa je poslodavcu u tom slučaju prihvatljivije da uzme nekog mlađeg. Uz to, postoji strah menadžera da će starije osobe teško prihvati nekog mlađeg prepostavljenog. Najčešća predrasuda u ovom slučaju je da se starije osobe ne zapošljavaju kako bi se radna snaga održala što agilnijom i ažurnijom. Amerikanci su regulisali ovakve slučajevе, pa je zakonski zabranjeno bezrazložno odbiti kvalifikovanu osobu stariju od 40 godina. Zbog čega se proučava diskriminacija u poslovanju, govori i sljedeća tabela. Svetla slika nije u svijetu, ni u našoj okolini. Pa je tako i istraživanje srpskog udruženja Strateški menadžer, pokazalo da je diskriminacija najzastupljenija u poslu, odnosno zapošljavanju i napredovanju u po slu. Prema njihovim rezultatima, najveći broj građana smatra da je diskriminacija najzastupljenija u poslu i u oblasti zdravstvenih usluga.

5 Di Džordž R. T., Poslovna etika, Filip Višnjić, Beograd, 2003., str. 568.

LJEPOTOM DO NOVCA

Diskriminacija prema neutraktivnim ljudima smatra se rasizmom novog doba, a pojedini naučnici se za lažu da takav oblik diskriminacije uđe u zakonsku regulativu i da se sankcioniše. Prema tvrdnjama sve većeg broja naučnika, novo doba je pokazalo da **ljetepotani u životu prolaze bolje, jer su ugodniji okolini, koja je zato spremnija zanemariti njihove moralne ili intelektualne nedostatke.**

Daniel Hamermesh, ekonomista sa Univerziteta u Teksasu u knjizi, „Ljetepota se isplati“, navodi da u toku radnog vijeka i uzimajući u obzir prosječnu platu, fizički atraktivni radnik može u prosjeku zaraditi 23.000 dolara više nego radnik prosječnog izgleda.⁶

U kojoj mjeri je prisutna diskriminacija u sljedećim oblastima	
ZAPOŠLJAVANJE	74%
NAPREDOVANJE U POSLU	61%
ZDRAVSTVENE USLUGE	52%
PRAVOSUĐE	48%
POLITIČKO DJELOVANJE	47%
SOCIJALNA ZAŠTITA	46%
OBRAZOVANJE	41%

Slika 1. Diskriminacija po oblastima u Srbiji u 2010. godini⁷

Ovome možemo u prilog dodati činjenicu da na primjer lijepi glumci mnogo bolje zarađuju nego oni ne tako atraktivnog izgleda. Naravno, Bred Pit, Andelina Džoli, Kijanu Riva, Džoni Dep, mnogo su više traženi i poželjniji "za oko" običnom građaninu. Samim tim, donose mnogo bolji profit. Ali kako u taj rang da smjestimo novinare ili sekretarice. Mnogi će reći da gledaoci žele da vide lijepo lice na TV ekrantu, ili za stolom na prijemu kada dođu na poslovni razgovor. Gdje je tu produktivnost? Hamermaš smatra da su lijepi ljudi genetski blagoslovljeni i sa profesionalne strane. On je istakao da atraktivni ljudi više zarađuju od prosječnih kolega. Tako da lijepa privlačna žena zarađuje osam odsto više od žene prosječnog izgleda, a muškarac dobrog izgleda četiri odsto više od svojih kolega. Jedna od ekonomskih činjenica je to da što je osoba ljepša, zarađuje više. Tome u prilog idu zarade supermodela. Osim toga, lijepi ljudi lakše posuđuju novac, a isto tako imaju veću vjerovatnost da će taj kredit i vratiti.⁸ Njegovo istraživanje je pokazalo da dobar izgled pomaže da ta osoba zaradi više novca, pronađe supruga koji više zarađuje i dobije bolje poslovne ugovore.

⁶ busseines.hr, 24. 10. 2011.

⁷ www.strateški marketing.rs

⁸ The Wall Street Jurnal, 28. 10. 2011.

Sa druge strane, Katrin Hakim, britanski sociolog, smatra da lijepi ljudi, prvenstveno žene treba da iskoriste priliku da pojačaju svoju moć kroz takozvani erotski kapital. Ona smatra da, s obzirom na to, da je ekonomski kapital uglavnom u muškim rukama, da i znanje u većoj mjeri posjeduju muškarci, kao i tzv. socijalni kapital, bilo bi šteta za žene da se odreknu svoje najveće komparativne prednosti. Hakim je istakla, da je za razliku od drugih kapitala, erotski najviše nezavisan od rođenja i klase kojoj neka osoba pripada i zato važan za siromašne ljude, došljake ili nekvalifikovane. Njena studija „Honey Money“ ukazuje da je to i mehanizam preko koga se smanjuje nejednakost u društvu.

Međutim, Debora Rode, profesor Univerziteta Stanford u knjiži „Beauty Bias“ navodi da je neshva tljivo zašto bi ijedna žena svojevoljno prihvatile modu. Smatra da je neču veno što bukvalno sve žene smatraju izgled ključnim elementom svog identiteta. Ona u svom djelu citira jedno istraživanje u kojem je više od pola ispitanica odgovorilo da bi radile da ih udari kamion nego da budu debele. Rods navodi da bi diskriminacija zbog fizičke atraktivnosti trebalo da bude zabranjena. Diskriminacija zbog fizičkog izgleda ograničava pravo čovjeka na jednake prilike, navodi na subordiniranje grupa sa nepoželjnim karakteristikama, kao što je pretilost i ograničava mogućnost samoisražavanja.⁹

„Premiju ljepote“ moguće je objasniti na nekoliko načina, tvrdi Gregori Mankju. Prema njemu, ima tri objašnjenja:

- Fizički izgled sam po sebi predstavlja neku vrstu urođene sposobnosti koja određuje produktivnost i nadnlice. Neki su rođeni sa karakteristikama filmske zvijezde, drugi, pak nisu. Lijep izgled koristan je na svakom poslu na kojem radnici dolaze u kontakt sa javnošću, recimo posao glumca, prodavca ili konobara. U tom slučaju, radnik koji dobro izgleda vredniji je za preduzeće od onoga koji nije lijep. Spremnost preduzeća da bolje plati zgodne radnike odražava preferencije potrošača tog preduzeća;
- Ljepota na indirektan način ukazuje na ostale vrste sposobnosti. Nečiji fizički izgled ne zavisi samo od naslijeda. On zavisi i od načina oblačenja, frizure, ličnog stava i ostalih osobina na koje je moguće uticati. Možda je neko ko uspešno projektuje atraktivan imidž u anketi inteligentna osoba koja je uspješna i u obavljanju drugih zadataka;
- Premija ljepote predstavlja vrstu diskriminacije.¹⁰

⁹ www.indikator.ba, 17. 11. 2011. 113

¹⁰ Mankju N. G., Principi ekonomije, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd 2003., str. 420.

Međutim, istraživanja su pokazala da će preduzetnik zaposliti lijepu osobu prije zbog svojih uvjerenja o njenoj efikasnosti nego što bi to kupcima ili klijentima stvarno bilo bitno. Prema tome, mala je i vjerovatnoća da će se firmi naći sekretarica neprijatnog izgleda ili poznih godina. Čini se da preduzetnici žele da svojim poslovnim prijateljima učine vrijeme provedeno u poslovnim razgovorima i prijemima što manje dosadnim. Naravno, veoma značajan faktor je samopouzdanje, jer osobe sigurne u sebe i svoj izgled ostavljaju utisak da bolje rade i zato im se lakše odobravaju povišice. Porazno je da procjene ukazuju da bi osoba običnog izgleda trebalo da bude 40 odsto pametnija od atraktivne osobe da bi imala istu platu¹¹. Iako je diskriminacija prema ružnim ljudima fenomen novog doba, treba se prisjetiti izreke iz vremena socijalizma da u javnom sektoru rade neuspješni muškarci i atraktivne žene uspješnih muškaraca. Izgleda da ovo definitivno nije bilo bez osnova, pa je tako jedna kineska studija pokazala da muževi lijepih žena zarađuju oko 10 odsto više od onih čije su žene ne tako atraktivnog izgleda. Na taj način pokazuju svoju nadmoć ili im prosto pojava njihove ljepše polovine donosi bolju zaradu?

KOMPENZACIONA PRAVDA

Diskriminacija, po kojem god osnovu bila, nepravedna je i nanosi štetu onima prema kojima je usmjerena. Zbog toga se, mnogi autori koji se bave pitanjima poslovne etike, zalažu za kompenzacionu pravdu. Kompenzaciona pravda zahtijeva da oni koji su oštećeni dobiju naknadu. Ta naknada treba da bude ekvivalentna pretrpljenoj šteti i treba da je plati onaj ko je štetu nanio onome ko ju je pretrpio.¹²

Međutim nije uvijek lako utvrditi naknadu za neki oblik diskriminacije, a posebno što u našem slučaju nije lako utvrditi ni postojanje diskriminacije na osnovu izgleda. S obzirom na to da je teže definisati ružnoću nego rasu ili pol, mnogi navode kako bi bilo nemoguće sprovoditi zakon protiv diskriminacije zbog fizičke atraktivnosti. Na koji način utvrditi da li je neko lijep ili ne?

Kako poslodavci navode, izgled je često relevantan za određeni posao i zbog toga se ne može određeni konkurs za posao zakonski sankcionisati. Debora Rods koja se zalaže za kompenzacionu pravdu, odnosno zakonsko regulisanje diskriminacije na osnovu fizičkog izgleda vidi prepreke, ali vjeruje da se sa njima može boriti. Na mjestima gdje je naglašavanje izgleda već zabranjeno (npr. Washington D.C.) nije došlo do slučajeva neozbiljne pobune, navodi Rhodes. S vremenom na vrijeme, izgled jest bitan za zaposlenje

---

11 www.akter.co.rs/ekonomijaprint, 14. 11. 2011.

12 Di Đordž R. T., Poslovna etika, Filip Višnjić, Beograd, 2003., str. 432.

(npr. top modeli, ali ne i za stjuardese). Zakon vremenom utiče na ponašanje ljudi, kaže Rhodes, na način da uskraćuje onima sa predrasudama da ih primjenjuju.¹³ Di Džordž smatra da se kompenzaciona razlika ne bi mogla sastojati iz novčanih naknada, jer ne bi bilo načina da se te naknade pravedno odrede. Jedina moguća vrsta kompenzacije jeste da ljudi koji su ranije bili žrtve diskriminacije dobiju specijalne povlastice i šanse kako bi se nadoknadio nepostojanje takvih pogodnosti i mogućnosti u prošlosti. Predlaže se da se postavi niz ciljeva. Neki zahtijevaju da u svakoj firmi zastupljenost žena ili osoba druge rase bude proporcionalna njihovoj zastupljenosti u ukupnom stanovništvu. Drugi zastupaju ideju da proporcije u svakom tipu zaposlenja budu jednake proporciji svake grupe koja stiče kvalifikacije za dato zaposlenje.¹⁴ Međutim, kakva je to kompenzaciona pravda u sa dašnjosti, ako je određene osobe ka drugom poslu natjerala upravo diskriminacija?

POTREBA ZA LJEPOTOM IPAK NIJE DISKRIMINACIJA

Postoje neke situacije koje mogu izgledati kao diskriminatorske, ali se ipak takvim ne smatraju. Pri izboru za posao, poslodavac ima pravo da prijemu na posao među prijavljenima odabere kandidata čije lične osobine i sposobnosti najpričližnije odgovaraju potrebama radnog mesta, dakle, kandidata koji je najbolji za taj posao. To što nije odabrao kandidata koji nema tražene osobine, nije diskriminacija.

Tako da u nekim poslovima izgled ipak igra najvažniju ulogu. Ako se za snimanje TV reklame traži lijepa, mlada djevojka plave kose i crnih očiju, koja zna da planinari, i na intervjuu za posao bude izabrana baš takva, to se ne smatra oblikom diskriminacije. Reklamna agencija ima pravo da raspisuje konkurs samo za smedokose žene punjeg stasa, starosti između 25 i 30 godine. Isto tako, udruženje za promociju zdravih stilova života ima pravo da odbije sve strastvene pušače koji su se prijavili za poziciju menadžera za odnose s javnošću. U svim ovim slučajevima, priroda posla je takva, ili se posao obavlja u takvim uslovima da neka od ranije navedenih ličnih svojstava predstavljaju „stvarni i odlučujući uslov obavljanja posla“. Takvi slučajevi ne smatraju se diskriminacijom.

POZITIVNA DISKRIMINACIJA

Određene društvene kategorije su ranjivije ili ugroženije od drugih, bilo po prirodi stvari, bilo zbog diskriminacije kojoj su izloženi kao društvena kategorija. Da bi ovim grupama omogućila ravnopravniji položaj u društvu, država preduzima različite mjere zaštite i pomoći koje uključuju posebna

13 www.indikator.ba, 17. 11. 2011.

14 Di Džordž R. T., Poslovna etika, Filip Višnjić, Beograd, 2003., str. 433.

prava u oblasti prava nezaposlenih i zaposlenih, a, u određenim slučajevima, i prednost prilikom zapošljavanja. Takve mjere nazivaju se pozitivnom diskriminacijom.

U literaturi se često pojam pozitivne diskriminacije označava i kao pozitivna akcija.

Predviđeno je da pozitivna akcija djeluje na četiri ravnih:

- na aktivnom regrutovanju žena i pripadnika manjinskih grupa u nalaženju posla,
- na izjednačavanju kriterijuma kako nijedna grupa ne bi imala prednost,
- na adekvatnoj obuci za više položaje,
- na unapređivanju žena i pripadnika manjinskih grupa na više položaje.¹⁵

DRUGA STRANA MEDALJE

Postoje i studije koje ukazuju na to da naša prethodna priča o blagoslovjenosti ljepote ima i drugu stranu medalje. Prema tim istraživanjima, atraktivne žene koje ciljaju na atraktivna radna mjesta često najprije moraju pretrpjeti neugodne situacije koje donosi tzv. „bimbo effect“ sve dok ne dokažu svoju sposobnost i predanost.

Kako je pokazala studija na Ben Gurion Univerzitetu u Izraelu, žene atraktivnog izgleda imaju dva puta veću vjerovatnost da dobiju odbijenicu za razgovor za posao nego neutraktivne, a kao glavni razlog tome je ljubomora drugih žena koje rade u tim odjeljenjima. Kod muškaraca je sasvim suprotno i veću vjerovatnost za zaposlenje imaju atraktivni muškarci, pokažalo je pomenuto istraživanje na osnovu 5.000 poslatih biografija. Na više od polovine biografija istraživači su stavili sliku, a povratnu informaciju o poslu je dobilo 19,9 odsto atraktivnih muškaraca, 13,7 odsto prosječnih, a samo 9,2 odsto onih koji nisu poslali sliku. Žene koje nisu poslale fotografiju imale su najveću vjerovatnost da će dobiti posao, 22 odsto više nego prosječne i čak 30 odsto više nego atraktivne žene. Diskriminacija atraktivnih žena varira od toga ko zapošljava. U agenciju za zapošljavanje, gdje kandidat neće di rektno raditi za firmu, izgled ne čini razliku. Međutim, ukoliko se radi direktno za firmu, atraktivna žena ima dva puta manje šanse za poziv na posao.¹⁶

ZAKLJUČAK

Ako je diskriminacija prema ljudima neutraktivnog izgleda novi oblik diskriminacije pri zapošljavanju, u poslovnoj etici imamo novi problem. Prije svega, ovaj fenomen veo ma teško je dokazati, još ga je teže spriječiti.

---

15 Di Džordž R. T., Poslovna etika, Filip Višnjić, Beograd, 2003., str. 440.

16 24.sata.hr, 4. 12. 2012.

Ni svaka norma koje bi uspješna preduzeća trebalo da se pri državaju, a koju nameće poslovna etika, nije zakonski "opipljiva". Dobro je poznato da poštovanje zakonskih normi ne znači i automatski poštovanje moralnih normi, dok se veliki broj preduzetnika upravo time i rukovodi. U ovakvim slučajevima bi se mogli pozvati na korporativnu društvenu odgovornost. Međutim, dobro je poznato da se zarad profita pokušava društvena odgovornost svesti na najmanju moguću mjeru, odnosno da se sprovodi onoliko koliko se mora. Prema tome, ako je dužnost preduzetnika da kroz uvećanje sopstvenog bogatstva, kroz mudro ulaganje sredstava, umnoži zajedničko društveno bogatstvo, ko ga može sprječiti da na tom putu upotrijebi i malo ljepote.

Korporativna društvena odgovornost podrazumijeva one aktivnosti organizacije koje utiču na društvo u kojem organizacije postoje i djeluju. Baš kao što ne možemo izbjegći pitanje moralne društvene odgovornosti u svakodnevnim, uobičajenim životnim dešavanjima, ne možemo izbjegći ni postavljanje etičkih pitanja i dilema u savremenom poslovanju. U svijetu biznisa možemo ustanoviti pet različitih nivoa ili kategorija u okviru kojih se mogu postaviti i razriješiti moralni problemi. Tih pet nivoa su globalni, društveni, nivo interesnih grupa, nivo unutrašnje politike firme i nivo lične odgovornosti.¹⁷ Uzimajući u obzir da u svakom od ovih nivoa, zapošljavanje lijepih ljudi možemo uvrstiti kao politiku firme, zadovoljavanje globalnih želja, očekivanja saradnika, čini se da će se diskriminacija na osnovu fizičkog izgleda produbiti kao veći moralni problem.

Sem toga, ako je biznis biznisa biznis, profit je cilj. Pa tako ne možemo zamjeriti što NFL igrači prosječnog izgleda zarađuju manje nego njihove fizički atraktivnije kolege, bez obzira na istu fizičku spremu ili godine provedene u ligi. Ljudi žele da na TV ekranima vide lijepa lica. Međutim, isto tako, oni mogu da zarađuju ne samo na terenu, nego im marketing u tome može umnogome pomoći. Tako imamo i primjer Dejvida Bekama, engleskog fudbalera, koji se nalazi na vrhu po zaradama koje mu donosi upravo marketing. Ne možemo se ljutiti što sportske firme žele upravo njega da reklamira njihove proizvode, niti se možemo ljutiti što neki znaju dobro da iskoriste svoj erotski kapital. Ipak, zamjeriti možemo na nepoštovanju utvrđenih normi prilikom objavljivanja oglasa za posao. Odnosno na skrivenim dijelovima konkursa, kakvi su godine, pol, izgled... zbog čega je ova rasprava i počela.

---

17 Vučković Ž., *Biznis i moral - osnove poslovne etike*, CEKOM, Novi Sad, 2006., str. 52.

PRILOG

Slučaj Weber

U slučaju United Steelworkers of America v. Brian F. Weber et al, Brajan Weber, član sindikata United Steelworkers i Kaiser Aluminium & Chemical Corporation žalio se na nepošten postupak kao rezultat plana pozitivne akcije, odnosno pozitivne diskriminacije koji su Kajzer i sindikat sporazumno usvojili. Kajzerova fabrika bila je u Gremersiju, u Luizijani. Do 1974. godine Kajzer je kao kvalifikovane majstore u fabrici zapošljavao samo one osobe koje su imale prethodno iskustvo u struci. To je tako reći unapred isključivalo crnce iz ovakvih zaposlenja pošto su bili isključeni iz strukovnog sindikata. Prije 1974. godine svega pet od 273 ili 1,83 odsto kvalifikovanih majstora u Gremersiju bili su crnci. Pošto 39 odsto radne snage u Gremensiju čine crnci, postojala je osnova barem za prima facie tvrdnju o ranijoj diskriminaciji, bilo od strane sindikata ili fabrike ili i jednog i drugog. Kao rezultat kolektivnog ugovora između sindikata i Kajzera petnaest fabrika, uključujući i fabriku u Gremersiju, usvojen je plan pozitivne akcije i postavljeni su ciljevi angažovanja crnaca na poslovima kvalifikovanih majstora. U fabrici u Gremersiju, postavljen je cilj da se na kraju 39 odsto radnih mesta predviđenih za kvalifikovane majstore popuni crncima. Kako bi se postigao taj cilj, uveden je program obuke na radnom mjestu koji će nekvalifikovane radnike stručno ospособiti. Program je bio otvoren i za bijelce i za crnce. Najmanje 50 odsto prostora u programu bilo je rezervisano za crne radnike. Prilikom izbora kako crnaca tako i bijelaca, selekcija je vršena na osnovu dužine radnog staža. U prvoj godini realizacije programa u Gremersiju, za program je izabранo 13 radnika šest bijelaca i sedam crnaca. Crnac sa najdužim stažom koji je izabran za program imao je manje godina staža od nekolicine bijelih kandidata koji su odbijeni. U svoje i u ime drugih odbijenih bijelaca sa dužim stažom nego što su imali primljeni crnci, Weber je tvrdio da je prema njemu i prema drugima izvršena nepravedna diskriminacija. Okružni sud je presudio u korist Webera, Peti apelacioni sud za Peti okrug potvrdio je presudu, ali Vrhovni sud je oborio presudu. Sud se rukovodio pravnim aspektima slučaja.

LITERATURA

1. Adižes I., Menadžment za kulturu, ESI, Novi Sad, 1995.
2. Babić R., Poslovni bonton, Beograd, 1995.
3. Barišić P., Demokracija i etika, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2005.
4. Blanchard K. i Peale N. V., Moć etičkog poslovanja, Horvat elektronika, Pušćine, 1990.
5. Čomski N., Profit iznad ljudi, Svetovi, Novi Sad, 1999.
6. Di Džordž, R. T., Poslovna etika, Filip Višnjić, Beograd, 2003.

-
7. Diamond Dž., Bein B., Poslovna etika, CLIO, Beograd 2001.
  8. Elaković S., Poslovna etika i komuniciranje, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2008.
  9. H. G. Haas, Lider u svakom od nas, Privredni pregled, Beograd, 1995.
  10. Jevtić M., Izazovi etičkog menadžmenta, Viša železnička škola, Beograd, 2004.
  11. Klose Alfred, Poduzetnička etika: kako danas?, Školska knjiga, Zagreb 1996.
  12. Krkač K., Uvod u poslovnu etiku i korporacijsku društvenu odgovornost, MATE, Zagreb, 2007.
  13. Mankju N. G., Principi ekonomije, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd 2003.
  14. Orlić Ranko (ur.), Kant i poslovna etika, M. Nemo, Pančevo, 2004.
  15. Pržulj Ž., Kultura i preduzetništvo, Zadužbina Andrejević, Beograd, 1999.
  16. Rakas S., Uvod u poslovnu etiku, Megatrend univerzitet primenjenih nauka, Beograd, 2006.
  17. Vučković Ž., Biznis i moral osnovi poslovne etike, Celkom, Novi Sad, 2006. The Wall Street Jurnal
  18. www.24.sata.hr
  19. www.indikator.ba
  20. www.akter.co.rs
  21. www.busseines.hr.

UPUTSTVO ZA AUTORE

Kalendar izdanja

Časopis 'Aktuelnosti' u izdanju Banja Luka College-a je časopis naučne orijentacije koji izlazi periodično, i to kvartalno, kao jesenje, zimsko, proljetno i ljetno izdanje. Kalendar izdanja časopisa sa rokovima za dostavu rada je definisan na sljedeći način. Jesenje izdanje izlazi do kraja mjeseca septembra, sa rokom za dostavu radova do kraja mjeseca juna, zimsko izdanje izlazi do kraja mjeseca decembra sa rokom za dostavu radova do kraja mjeseca septembra, proljetno izdanje izlazi do kraja mjeseca marta, sa rokom za dostavu radova do kraja mjeseca decembra, i ljetno izdanje izlazi do kraja mjeseca juna, sa rokom za dostavu radova do kraja mjeseca marta.

Vrste radova

Dostavljeni radovi moraju predstavljati originalan neobjavljen rad koji nije dostavljen za publikaciju na drugom mjestu.

Radovi će biti kategorisani s obzirom na njihovu formu i sadržinu po sljedećim principima¹:

1. Originalni naučni rad sadrži uvod, metode, rezultate i raspravu (tzv. IMRAD šema) u kojem se prvi put publikuje tekst o rezultatima sopstvenog istraživanja ostvarenog primjenom naučnih metoda, koje mogu da se provjere.
2. Pregledni rad je rad koji donosi nove sinteze nastale na osnovu pregleda najnovijih djela o određenom predmetnom području, koji sadrži originalan, detaljan i kritički prikaz istraživačkog problema ili područja u kome je autor ostvario određeni doprinos.
3. Kratko ili prethodno saopštenje je originalni naučni rad, ali manjeg obima ili preliminarnog karaktera gdje neki elementi IMRAD-a mogu biti ispušteni, a radi se o sažetom iznošenju rezultata završenog izvornog istraživačkog djela ili djela koje je još u izradi.
4. Naučna kritika, odnosno polemika ili osrvt je rasprava na određenu naučnu temu, zasnovana isključivo na naučnoj argumentaciji, gdje autor dokazuje ispravnost određenog kriterijuma svoga mišljenja, odnosno potvrđuje ili pobija nalaze drugih autora.
5. Stručni rad je prilog u kome se nude iskustva korisna za unapređenje profesionalne prakse, ali koja nisu nužno zasnovana na naučnom metodu, već na upotrebljivosti rezultata izvornih istraživanja i na širenju znanja.
6. Informativni prilog je uvodnik, komentar i slično.

---

¹ Pravilnik o publikovanju naučnih publikacija, Službeni glasnik RS br. 77/10.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

Calendar of issues

Journal 'Aktuelnosti' issued by Banja Luka College is a scientific journal that is being issued periodically, i.e. quarterly, having its autumn, winter, spring and summer issue. The calendar of issues with the time limits for submitting papers is defined as follows. Autumn edition is being published up to the end of September, the time-limit for papers being the end of June, winter edition is being published up to the end of December, the time-limit for papers being the end of September, spring edition is being published up to the end of March, the time-limit for papers being the end of December and summer edition is being published up to the end of June, the time-limit for papers being the end of March.

Categories of papers

Papers must present original unpublished work which has not been submitted for publication elsewhere.

Papers are to be categorized regarding their structure and content according to following principles:

1. Original scientific paper contains introduction, methods, results and discussion (the IMRAD scheme) and it presents for the first time text on results of author's own research obtained through scientific methods, which can be double-checked.
2. Overview paper is a paper that presents new synthesis made on the grounds of overview of the new issues on certain area, which contains original, detailed and critical overview of a certain research problem, where the author has made a certain contribution.
3. Short or preliminary report is an original scientific paper, but of limited size or preliminary by character where certain elements of IMRAD may be omitted, and which contains a concise presentation of results of completed original paper or a paper which is underway.
4. Scientific critique, or discussion is debate on certain scientific issue, based solely on scientific argumentation, where an author proves viability of a certain point of its opinion, i.e. confirms or rejects other authors' findings.
5. Expert paper is such a paper containing experiences useful for improvement of professional praxis, which are not necessarily based on scientific methodology, but on the possibility to use results of original scientific examination and on knowledge dissemination.
6. Information contribution is a presentation, commentary, and alike.

-
7. Prikaz knjige, instrumenta, računarskog programa, slučaja, naučnog događaja i slično je prilog u kome autor ocjenjuje i dokazuje pravilnost/ nepravilnost nekog naučnog ili stručnog rada, kriterijuma, postavke ili polazišta, uz poseban naglasak na kvalitet ocjenjivanog rada.

Kategorisanje radova vrši uredništvo časopisa. Svaki naučni rad ocjenjuju najmanje dva recenzenta, kojima nije poznat identitet autora, kao što ni autoru nije poznat identitet reczenzenta.

Eтика u objavlјivanju

Autori se moraju rukovoditi etičkim pravilima u publikovanju, koji su dostupni na internet stranici časopisa.

Sukob interesa

Sukob interesa može postojati kada je autor ili institucija u kojoj radi autor u finansijskoj ili drugoj vezi sa drugim licima ili organizacijama koje mogu uticati na neodgovarajući način na rad autora. Sukob interesa može biti stvaran ili potencijalan. Zbog toga autori moraju otkriti Časopisu svaku takvu vezu ili odnos. Časopis će odlučiti da li će objaviti takav rad ili ne.

Dostavljanje radova

Radovi se dostavljaju isključivo putem e-maila na aktuelnosti@hotmail.com. Radovi se dostavljaju u dva primjerka, od kojih jedan ne sadrži ime autora. Uz radove, autori dostavljaju svoju biografiju. Preporuka je da radovi budu do 12 stranica, ali mogu se iznimno razmotriti i duži radovi.

Postupak recenzije

Časopis vodi listu reczenzenta i registar recenzija. Svaki rad će biti predmet dvije nezavisne recenzije. Pri tome recenzentima neće biti poznato ime/ imena autora, niti će autorima biti poznata imena reczenzenta.

Izjava o originalnosti djela

Nakon što je obavješten o prihvatanju rada za objavlјivanje u časopisu, autor potpisuje izjavu da je rad njegovo originalno djelo, kao i da nije ranije objavljen niti predat za objavlјivanje u drugom naučnom, stručnom časopisu ili internet portalu, i da to neće biti u budućnosti, kao i da isključivo pravo objavlјivanja ima časopis "Aktuelnosti".

7. Reviews of books, instruments, software, cases, scientific events and alike is a contribution where author gives his/her evaluation and proves viability/non viability of a certain scientific or expert paper, criteria, thesis or starting point, with a special emphasis on the quality of the edition at issue.

Categorization is being done by editorial board of the journal. Every scientific paper is peer reviewed by at least two reviewers, who are not aware of the identity of author, and the author is not aware of the identity of reviewers.

Publishing ethics

Authors must respect ethical rules in publishing, which are available on the web page of the journal.

Conflict of interest

Conflict of interest may appear when an author of an institution where the author is employed, is financially or otherwise connected to other persons or organizations that could improperly impact the work of the author. The conflict of interests may be real or potential. Therefore authors must disclose to the Journal every such connection or relation. The Journal shall decide whether to publish such paper or not.

Submission of papers

Papers may be submitted only through e-mail aktuelnosti@hotmail.com. Papers may be submitted in two copies, one of which contains no author's name. Authors should enclose their CVs. It is recommended that papers are no longer than 12 pages, but exceptions can be made.

Review proceedings

The Journal keeps the list of reviewers and a register of reviews. Each paper shall be subject to two independent reviews. The reviewers shall not be aware of the authors' names, and authors shall not be aware of reviewers' names.

Originality clause

Upon being informed of the acceptance of the paper for publication, author shall sign a clause, stating that the paper is author's original work, that it has not been published before, and that it has not been submitted for publication in other scientific, or expert journal or internet portal, and that it shall not be so in the future, as well as that the solemn right to publication lies with the journal 'Aktuelnosti'.

IZRADA RADA

Podjela rada

Podijelite rad u jasno definisane sekcije. Naslov svake sekcije treba da bude pisan velikim slovima Times New Roman bold, 11 pt. Svaka podsekcija ima kratki naslov. Naslov podsekcije se piše Times New Roman bold, 11 pt, ne velikim slovima. Svaki naslov treba da bude u posebnom redu. Podsekcije treba da se koriste kao referenca u tekstu. Na primjerne navodite "kao gore u tekstu" ili "naprijed navedeno", već, kao u ili prema "naziv podsekcije".

Naslovna stranica

Na prvoj stranici se mora nalaziti: naslov rada, imena autora i zvanje, adresa i kontakt, sažetak/abstract i ključne riječi.

Naslov rada. Naslov rada na sredini u vrhu, velikim slovima, Times New Roman bold, 14 pt, najviše dva reda. Iz naslova rada treba jasno da prolazi sadržaj rada, a ukoliko to nije moguće, tada ispod naslova treba da stoji podnaslov.

Imena autora i zvanje. Ispod naslova ime i prezime autora uz koje je naznačena fusnota koja sadrži podatke o naučnom zvanju i instituciji u kojoj radi autor kao i njegova e-mail adresa.

Sažetak/Abstract. Kratak sažetak ili abstract na srpskom/hrvatskom/bosanskom i engleskom jeziku sadrži od 100 do 250 riječi. Sastavni dijelovi sažetka su: cilj istraživanja, metodi, rezultati i zaključak. Sažetak se piše u Times New Roman *italic* 11 pt.

Ključne riječi. Ispod sažetka navedite do 10 ključnih riječi. Ne navodite skraćenice. Ključne riječi će se koristiti za svrhe indeksiranja. Ključne riječi se pišu u Times New Roman *italic* 11 pt.

Tekst rada

Tekst rada počinje od slijedeće stranice. Tekst se piše u Times New Roman, 11 pt, line spacing: Single, razmak izmedju paragrafa: 6 pt. Format stranice je A4. Koristiti margini 2 cm gornja i donja, 2.5 cm lijeva i desna, nema header-a i footer-a.

Skraćenice

Izbjegavajte skraćenice u naslovu i u sažetku. Prvo spominjanje u tekstu treba da sadrži puni naziv i zatim u zagradama (u daljem tekstu:"skraćenica").

DRAFTING OF PAPER

Division of paper

Divide the paper into clearly defined sections. The heading of each section should be written in capital letters Times New Roman bold, 11 pt. Each subsection has a short heading. The heading of subsection should be written in Times New Roman bold, 11 pt, not capital letters. Each heading should be in separate line. Subsections should be referred to in the text. For example, do not cite ‘as before mentioned’ or ‘above cited’ but as referred to in ‘heading of subsection’.

The front page

The front page must contain: heading of paper, names of authors and their position, address and contact, abstract and keywords.

Heading of paper. Heading of paper is to be placed at the mid top, in capital letters, Times New Roman bold, 14 pt, two lines at the most. The heading of the papers should clearly reflect the content of the paper, and if that is not possible, then the heading should be followed by subheading.

Name and the position of the author/s. Below the heading, name and family name of the author should be placed and it should attach a footnote referring to information on scientific degree and the institution where author is employed, as well as his e-mail address.

Abstract. A short abstract in English language contains between 100 and 250 words. The abstract should refer to: aims of research, methods, results and findings. Abstract should be written in Times New Roman *italic* 11 pt.

Keywords. Below the abstract, up to 10 keywords should be listed. Do not refer to abbreviations. Keywords shall be used for indexing purposes. Keywords should be written in Times New Roman *italic* 11 pt.

Text of the paper

Text of the paper begins from the following page. Text should be written in Times New Roman 11 pt, line spacing: Single, spacing between paragraphs: 6 pt. Size of the page is A4. Margins 2 cm top and bottom, 2.5 cm left and right, no header and no footer.

Abbreviations

Please avoid the use of abbreviations in the heading and abstract. First mention in the text should refer to full wording and then in parenthesis (hereinafter referred to as “the abbreviation”).

Tabele/slike/prikazi

Označite brojem tabele/slike/prikaze redom kako se pojavljuju u tekstu. Fusnote na tabelama/slikama/prikazima treba da se nalaze ispod same tabele, horizontalno. Vodite računa da se podaci iz tabela/slika/prikaza ne ponavljaju na drugim mjestima u radu.

Reference

Literatura. Naznačite reference putem eksponenta u tekstu u vidu broja po redu pojavljivanja reference u tekstu. Na primjer: Država¹ je.. Referenca na literaturu trebada sadrži prezime i početno slovo imena autora, naziv publikacije u italic-u, izdavač, mjesto i godina izdanja, oznaka stranice, npr. Kelzen H., *Čista teorija prava*, Gutenbergova Galaksija, Beograd 2000, str. 254.

Izvori. Referenca na izvore treba da sadrži naziv izvora, službeno glasilo (ili ako nije moguće internet adresu) gdje je izvor objavljen, broj službenog glasila, godina izdanja, član, stav, tačka. Na primjer: Zakon o naučnoistraživačkoj djelatnosti, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 112/07 i 13/10, član 5.

Web reference. Izbjegavajte korištenje "online" referenci ako je moguće. Ako je ipak neophodno korištenje takvih referenci tada referenca na internet stranicu treba da sadrži naziv internet stranice, kao i datum i vrijeme pristupa stranici, npr. www.blc.edu.ba stranici pristupljeno 14. 9. 2012. u 12.00. Svakako vodite računa o kredibilnosti i stalnoj dostupnosti internet adresa.

Ukoliko koristite referencu koja je zaštićena "copyright-om" tada morate imati dozvolu za korištenje takvog materijala sa drugih izvora (uključujući i internet stranicu).

Ukoliko se referenca odnosi na naslov na engleskom jeziku, tada u produžetku citiranog djela na engleskom jeziku po gore navedenim principima, u zagradi treba da stoji prevod navedenog djela, na primjer: Keller H., Stone Sweet A., *A Europe of Rights, The Impact of the ECHR on National Legal Systems*, Oxford University Press, 2008, str. 7 (Keller H., Stone Sweet A., *Evropa prava, Uticaj ECHR na nacionalne pravne sisteme*, Oxford University Press, 2008, str. 7).

Reference kao objašnjenja teksta treba, u principu, da se izbjegavaju. Sve reference se pišu u Times New Roman, pt 10.

Na kraju rada autor navodi literaturu i sve korištene reference sa izvučenim prezimenima autora po abecednom redu, u Times New Roman, pt 10, na primjer:

1. Colgan, F., Ledwith S.: *Gender, Diversity and Trade Unions: International Perspectives*, Routledge, 2002;

Tables/pictures/schemes

Number your tables/pictures/schemes by order of appearance in text. Footnotes on tables/pictures/schemes should appear just below the table, horizontally. Please take care that information from the tables/pictures/schemes is not repeated elsewhere in the paper.

References

Bibliography. Make references by a number exponent in the text by order of appearance of the reference. For example: State¹ is... Reference to bibliography should contain last name and the initial first name of the author, heading of the publication in italic letters, editor, place and year of edition, page cited, for example Fairhurst H., *Law of the European union*, Pearson Education Limited, Essex, 2010, p. 372.

Sources. Reference to sources should contain the heading of the source, official gazette (or if it is not possible then internet page) where the source has been published, number of official gazette, place and year of edition, article, paragraph, point. For example: Treaty on the Functioning of the European union, Official Journal of the European Union, 13 December 2007, 2008/C 115/01

Web references. Please avoid the use of 'online' references if possible. If it is still necessary to use such references, than the reference to internet page should contain the web address, as well as the date and time of access to that address, for example www.blc.edu.ba accessed on 14.9.2012. at 12.00. Please take care on the credibility and the permanent accessibility of web addresses.

If you use the reference which is protected by 'copyright', then you must possess a permit for use of such material from other sources (including internet pages).

References as explanation of the text should, in principle, be avoided. All references should be written in Times New Roman, pt 10.

At the end of the paper author shall make a list of bibliography and any other used references with last names of authors extracted, in Times New Roman, pt 10, for example:

1. Colgan, F., Ledwith S.: *Diversity and Trade Unions: International Perspectives*, Routledge, 2002;
2. Harcourt, M., Wood, G.: *Trade Unions And Democracy: Strategies And Perspectives*, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 2006;
3. Jacobi, O., Jessop, B., Kastendiek, H., Regini, M.: *Economic Crisis, Trade Unions and the State*, Biddle Ltd, Guldford and King's Lynn, 1986.

-
- 2. Harcourt, M., Wood, G.:*Trade Unions And Democracy: Strategies And Perspectives*, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 2006;
  - 3. Jacobi, O., Jessop, B., Kastendiek, H., Regini, M.: *Economic Crisis, Trade Unions and the State*, Biddles Ltd, Guildford and King's Lynn, 1986.

Offprint

Svaki autor će po objavljinju časopisa dobiti putem e-maila svoj rad u PDF formatu sa vodenim žigom časopisa. Štampane verzije rada autori mogu dobiti uz naknadu.

Uredništvo

Uredništvo naučnog časopisa vodi: registar prispjelih radova, listu i biografije autora, uputstvo recenzentima, listu recenzenata i registar recenzija koji je povjerljive prirode, te ostalu dokumentaciju koju autori dostave, kao trajnu arhivu.

Offprint

Each author shall receive his/her paper upon its publishing, by e-mail in PDF formate with the watermark of the Journal. Authors can receive printed versions of thier paper upon payment.

Editorial board

Editorial board of the scientific journal keeps: register of received papers, register and CVs of authors, instruction for refiewers, list of reviewers and register of reviews that is confidential, as well as other documents submitted by authors, as a permanent archive.